

Luc Huyse

De lange weg naar Neufchâteau

Elke democratie rust op twee pijlers.

Legitimiteit is de eerste: de overtuiging, in brede lagen van de bevolking, dat de politieke instellingen en hun equipage het vertrouwen waard zijn. En dat wie de staat bestuurt daartoe gerechtigd is. Slagkracht is de tweede steunpilaar: het vermogen van de overheid om te zorgen voor veiligheid, werk en welvaart.

De geschiedenis leert ons dat geen enkele democratie een langdurige verzwakking van een van die pijlers overleeft.

Luc Huyse

De lange weg naar Neufchâteau

UITGEVERIJ VAN HALEWYCK

Voor Jan, Freya, Nika, Huib, Katrien en Mesfin

Eerste druk december 1996

Tweede druk december 1996

© 1996

UITGEVERIJ VAN HALEWYCK

Diestsesteenweg 71A, 3010 Leuven

Omslagontwerp en vormgeving:

DOOREMAN

Zetwerk:

GRIFFO, GENT

Druk:

IMSCHOOT, GENT

Vertegenwoordiging voor Nederland:

JAN METS, AMSTERDAM

Uitlevering:

CENTRAAL DEPOT

BIJ CENTRAAL BOEKHUIS,

CULEMBORG

NUGI 654

ISBN 90 5617 103 8

D/1996/7104/45

Verantwoording - 7

Proloog - 9

Deel 1

Een verbroken evenwicht - 37

Driekleur - De Morgen, 7 november 1996 - 39

Journalisten - De Morgen, 22 oktober 1996 - 43

Cynisme - De Morgen, 10 oktober 1996 - 46

Socialisme - De Morgen, 1 februari 1996 - 49

Politieke benoemingen - De Morgen, 21 december 1995 - 52

Vlaamse zuiverheid - De Morgen, 7 december 1995 - 55

De virtuele Wetstraat - De Morgen, 9 november 1995 - 58

Wetsvoorstellen - De Morgen, 31 oktober 1995 - 61

Stemplicht - Het Volk, 29 augustus 1995 - 64

De Agusta-zaak - De Standaard, 24 februari 1995 - 66

De samenleving opnieuw uitvinden

De Standaard, 11 oktober 1994 - 70

Schieten op de boodschapper

De Standaard, 30 maart 1994 - 75

De verzorgingsstaat is geen historisch toeval

De Standaard, 13 november 1993 - 79

De vice-koning van België

De Standaard, 19 september 1993 - 85

De politici anders bekeken

De Standaard, 4 september 1993 - 90

Moet Guy Verhofstadt mislukken?

De Standaard, 10 oktober 1992 - 96

Kloof tussen burger en politiek al een kwarteeuw oud

De Standaard, 30 mei 1992 - 101

Onweer boven Vlaamse partijen waait niet vanzelf over

De Standaard, 12 april 1992 - 105

Als de koning staakt... – De Standaard, 5 april 1990 – 111
 Changez! – Knack, 7 september 1988 – 114
 The Making of Flanders – De Gids, oktober 1987 – 117
 Politici onder het ontleedmes
 De Standaard, 4 oktober 1986 – 137
 De prijs van een wonder – De Nieuwe Maand, april 1986 – 141
 Heeft de progressieve frontvorming wel een toekomst?
 De Nieuwe Maand, januari 1976 – 151
 De plaatsbezorgers – De Nieuwe Maand, oktober 1975 – 162
 Regering en burger van elkaar vervreemd
 De Maand, juni 1965 – 178

Deel 2

De achilleshiel van de overheid – 187
 Creativiteit en het Hof van Cassatie
 De Standaard, 12 oktober 1996 – 189
 De Neufchâteau-norm – De Standaard, 5 oktober 1996 – 192
 Politici op onbekend terrein
 De Standaard, 25 september 1996 – 196
 Over de gezondmaking van het gerecht
 De Standaard, 12 september 1996 – 199
 Pleidooi voor een moedig minister van Justitie
 De Standaard, 20 februari 1996 – 202
 De nieuwe kanunniken – De Morgen, 14 september 1995 – 206
 Procedurele bescherming mag niet eenzijdig zijn
 De Standaard, 8 mei 1993 – 209
 Malaise in de rechtbanken – De Standaard, 24 april 1993 – 212
 Vrouwe Justitia is niet kleurenblind
 Knack, 5 oktober 1988 – 216
 Lichtschuwe rechters – De Nieuwe, 30 april 1976 – 221
 Meer stand dan bijstand – De Nieuwe, 30 januari 1976 – 226

Verantwoording

Elke democratie rust op twee pijlers. Legitimiteit is de eerste: de overtuiging, in brede lagen van de bevolking, dat de politieke instellingen en hun equipage het vertrouwen waard zijn. En dat wie de staat bestuurt daartoe gerechtigd is. Slagkracht is de tweede steunpilaar: het vermogen van de overheid om te zorgen voor veiligheid, werk en welvaart. De geschiedenis leert ons dat geen enkele democratie een langdurige verzwakking van een van die pijlers overleeft.

De laatste twintig, vijfentwintig jaar is de politieke zorg om de slagvaardigheid van de nv België tot een obsessie uitgegroeid. Verbazend is dat niet. De opdracht is berekenbaar. Het is een kwestie van openbare schuld en inflatie, van werkloosheid en criminaliteit. En er is de Maastricht-norm als ultiem referentiepunt voor de kredietwaardigheid van een land. Maar eenzijdigheid in het beleid zit vol risico's. Ondertussen zag men niet of nauwelijks dat de andere pijler, de geloofwaardigheid van het regime, door corrosie werd aangevreten. Dan kwamen de alarmsignalen: de zwarte verkiezingszondag van november 1991, de witte mars van eind oktober 1996 en, daartussen, de vele symptomen van wat men gemakshalve de kloof tussen burger en politiek heeft genoemd.

Hoe is het zover kunnen komen? Waarom verloopt de zoektocht naar legitimiteit zo traag, zo moeizaam? Waarom is de weg naar Neufchâteau, waar wat geloofwaardigheid herwon-

nen is, zo lang? Wat werkt als rem, wat als motor? Dat zijn vragen die mij al meer dan een kwarteeuw bezighouden en waarop ik nog steeds het antwoord zoek. Mijn allereerste artikel, verschenen in de zomer van 1965, droeg als titel 'Regering en burger van elkaar vervreemd'. Dat stuk is gevolgd door tientallen variaties op hetzelfde thema in *De Nieuwe Maand*, *De Nieuwe*, *Knack*, *De Standaard* en *De Morgen*. Dit boek brengt zo'n veertig van die teksten bijeen. De meeste ervan gaan over de politiek in ruime zin, over hoe en waarom dat bedrijf een deel van zijn moreel draagvlak verloren is. In een tweede serie bijdragen valt de volle aandacht op justitie, wellicht de meest kwetsbare arm van de overheid. Rechters zijn er, tenminste als alles goed gaat, om het regime de stempel van geloofwaardigheid te geven. Zij doen dat vooral, maar niet alleen in het Hof van Cassatie en in de Raad van State. Nu echter zuigt het rechterlijk korps, door zijn falen in sommige zaken, legitimiteit uit het politiek systeem weg. Dat is zorgwekkend.

De lange weg naar Neufchâteau verhaalt dertig jaar kijken, vanop de zijlijn, naar de politiek in België. De techniek is die van de column, de vrije tribune, het gelegenheidsartikel. De proloog is een poging om de rode draden in dat verhaal te voorschijn te halen.

Proloog

Wie de politiek in België gadeslaat ziet vaak grote wisselvalligheid. Politici verslijten snel, akkoorden komen en gaan, projecten sterven een vroegtijdige dood. Toch is de grilligheid van het politieke leven meer schijn dan werkelijkheid. Continuïteit is de regel, niet de uitzondering. Honderd jaar geleden waren er in ons land drie partijen werkzaam: een katholieke, een liberale en een socialistische. Tot op vandaag, een eeuw lang, hebben zij met hun drieën het politieke landschap beheerst. Wat aan politieke formaties naast hen staat, is al in de jaren twintig en dertig aangekondigd. De Frontpartij van toen is de voorafbeelding van het democratisch Vlaams-nationalisme van de Volksunie, het Vlaams Blok is een afspiegeling van het vnv, extreem-rechts in Franstalig België heeft REX als voorganger. Alleen het groen in het beeld van nu is echt nieuw.

Duurzaamheid is er ook in de machtsverhoudingen tussen de partijen, zeker als men kijkt naar de posities die zij op de diverse beleidsniveaus innemen. Zelfs in de bemanning vallen de constanten op, want de aflossing van de wacht brengt zelden echte vernieuwing. Continuïteit is belangrijk. Zij werkt als schokdemper, telkens als de politiek door woelige wateren zeilt. Zo blijft ook in moeilijke omstandigheden de slagkracht van het regime min of meer intact. Tegelijkertijd werkt zij als rem en is zij er de oorzaak van dat de legitimiteit van het politiek systeem langzaam is afgebrokkeld.

Toch zijn er momenten in het leven van de Belgische politiek waarop continuïteit de plaats ruimt voor echte vernieuwing. Dat is op krachtige wijze gedemonstreerd in de opeenvolgende staatshervormingen. Vandaar, in een tweede paragraaf, de vraag naar de mechanismen die in ons land voor renovatie zorgen.

Een geschonden legitimiteit belet de politieke klasse niet om verder te regeren. Er staan de politici technieken ter beschikking die het mogelijk maken om het verlies van geloofwaardigheid enigszins te compenseren. De derde paragraaf bespreekt de risico's die daaraan verbonden zijn.

Er zijn, zo luidt het in de laatste bladzijden van deze proloog, geen mirakeloplossingen voor het bedwingen van de huidige vertrouwenscrisis.

1. WAT WERKT ER ALS REM?

De taaie machtsverhoudingen

België is in de twintigste eeuw bij herhaling grondig door elkaar geschud: twee wereldoorlogen en tweemaal een bezetter op bezoek, de economische crisis van de jaren dertig, de vervijfvoudiging van het aantal kiezers, de koningskwesitie, de schoolstrijd van de jaren vijftig, de aanschaf en het verlies van een kolonie. Dat waren stuk voor stuk aardschokken waarvan het epicentrum in of vlakbij de Wetstraat lag. Telkens is het politiek bestel nagenoeg ongeschonden weer te voorschijn gekomen. De politieke families die kort voor de Eerste Wereldoorlog België regeerden, staan nog steeds op het voorplan. Uiteraard hebben zij in de loop van de tijd aanpassingen ondergaan. De CVP is slechts gedeeltelijk de erfgename van de vooroorlogse Katholieke Unie. De VLD is niet helemaal de liberale partij van voor 1960. Maar oude en nieuwe pogingen om het politieke terrein grondig om te ploegen zijn onvoltooid gebleven. Honderd jaar duurzaamheid tekent ook de verzuiling. Op het einde van de vorige eeuw was het netwerk van zowel katholieke als socialistische organisaties al stevig uit-

gebouwd. Dit tweevoudig complex zou zich later nog wel in de breedte en in de diepte ontwikkelen, maar in zijn grondtrekken nauwelijks wijzigingen ondergaan.

In zekere zin is dat allemaal niet zo verwonderlijk. De grote formaties zijn gebouwd op de twee breuklijnen die tot voor kort ononderbroken de politieke agenda hebben bepaald: de tegenstellingen tussen katholieken en vrijzinnigen en de strijd tussen arbeid en kapitaal. Hun ideologisch draagvlak sloot naadloos aan bij wat in grote groepen van de bevolking leefde. Zij ontleenden precies daaraan hun aanzienlijke schokbestendigheid. Hun opsplitsing, zo'n twintig jaar geleden, in Vlaamse en Franstalige formaties liet hen toe ook de communautaire breuklijn te verwerken.

Maar er speelden ook andere factoren. Christen-democraten, socialisten en liberalen hebben de toegang tot de politieke markt geleidelijk vernauwd. Daardoor is er jarenlang een feitelijke numerus clausus aan het werk geweest. Deze partijen sloten, als een dijkbreuk dreigde, de rangen in de verdediging van hun machtsposities. Zij vormden gezamenlijke grenspatrouilles en maakten marktafspraken. Zo hielden zij eventuele concurrenten van zich af. Dat is het wat men kartelvorming noemt: 'aaneensluiting van producenten ten einde de markt te beheersen' (van Dale). Hét middel bij uitstek was de bezetting, via politieke benoemingen, van het overheidsapparaat. Dat zorgde ondermeer voor een continue stroom, in de richting van deze partijen, van jobs en andere gunsten. Goed voor het dienstbetoon dat op zijn beurt, zoals men weet, een garantie voor loyaliteit is geweest van de kant van de kiezer. Met de overheid als peetvader kon de marktafscherming moeilijk mislukken. Dat is een van de redenen waarom het

een eeuwigheid heeft geduurd om in te leveren op het verschijnsel van de politieke benoemingen. Een tweede techniek lag en ligt in de recuperatie van de thema's waarmee nieuwkomers de markt willen binnendringen. De traditionele partijen hebben de communautaire problematiek en later de bezorgdheid om het milieu met succes in hun programma's verwerkt. Hulp bij de uitsluiting van derden kwam er ook van de vakbonden, de ziekenfondsen en de sociaal-culturele verenigingen waarmee de grote partijen verbonden zijn. Zij waren getrouwe leveranciers van kiezers en campagnegeld. In ruil kregen zij tal van overheidstaken, zoals onderwijs en gezondheidszorg, in onderaanneming.

De geloofwaardigheid van een democratie hangt deels af van de mate waarin de politieke partijen de opvattingen van de burgers weerspiegelen. Soms is die gelijkgestemdheid er. De jaren vijftig leveren daarvan een treffend voorbeeld. Het vertrouwen in de politieke klasse was toen groot. Dat kwam tot uiting in de massale steun voor de drie traditionele partijen bij de parlementsverkiezingen van 1958. Dat is ondertussen grondig veranderd. Want politiek evolueert niet in een maatschappelijk vacuüm. Ontwikkelingen in de samenleving stralen af op al wat in de politiek werkzaam is. Met het schoolpact van 1958 en de ontkerkelijking vervaagde de strijd tussen de katholieken en de anderen. De confrontatie tussen arbeid en kapitaal veranderde, onder invloed van de crisis en van de schaalvergroting in de economie, van karakter. Wie werk heeft, verdedigt nu hardnekkig zijn deel in de beschikbare arbeid. Zo ruimt solidariteit de baan voor verengde groepsbelangen van crisisvaste werknemers. Dat alles komt ook naar buiten ter gelegenheid van verkiezingen. De ontkerkelijking in Vlaande-

ren heeft wel degelijk een vertaling gevonden in de electorale scores van de cvp. De sp heeft de tol betaald voor verschuivingen in de arbeidersgroep. In Wallonië is dat niet anders. Maar het is merkwaardig hoe gering het effect daarvan is geweest op de machtsposities van deze partijen. Neem nu de cvp. Deze partij viel in Vlaanderen van bijna 60% op het einde van de jaren vijftig op minder dan 30% vandaag. Toch leverde zij vrijwel onafgebroken de federale premier en de Vlaamse minister-president en kon zij belangrijke departementen blijvend bezetten. Een deel van de verklaring daarvoor is in de verzuiling te vinden. Deze partij en de ps in Wallonië kunnen op de schouders leunen van de machtige nevenorganisaties in het politieke concern waartoe ze behoren. Hun alliantie met een vakbond, een mutualiteit, de bank van de familie en, voor de cvp, de Boerenbond compenseert in grote mate de achteruitgang die zij bij verkiezingen hebben opgelopen. Dat maakt hen bij de regeringsvorming de facto 'incontournable'. Daarbovenop komt, bij de verdeling van de mandaten in vele beleids-, overleg- en adviesorganen, het werken met het systeem-D'Hondt. Deze techniek om een stembusuitslag om te zetten in een verdeelsleutel voert weer nieuwe vertekeningen in doordat hij de groteren het best bedient. Zo is het mogelijk dat de cvp met minder dan één derde van het kiezerskorps de meerderheid van de beheersposten in zo'n instanties kan verwerven. Het gevolg van deze algebra-op-zijn-Belgisch is dat allerlei schakels in het democratieproces een stuk van hun impact verliezen. Dat is het geval met het algemeen stemrecht. De bevolking heeft de cvp op de helft van haar oorspronkelijke score gebracht. Maar die motie van wantrouwen is niet omgezet in aanzienlijk machtsverlies voor de christen-democraten. Ook andere partijen heb-

ben met allerlei rekentrucs de uitdrukking van 's lands wil gedeeltelijk kunnen neutraliseren.

In een democratie kan machtsvorming geen tomeloze activiteit zijn. Het zoeken naar en het verwerven van macht is er gebonden aan codes. Een ervan is dat beleidsmensen verantwoording afleggen en, bij het mislukken van dat politiek examen, de plaats ruimen voor anderen. Legitimiteit hangt af van eerbied voor deze spelregels. Bij velen in de bevolking is er het gevoel dat sommige politici dit respect in onvoldoende mate opbrengen. Komt daarbij dat in België compromis en consensus de besluitvorming schragen. Voor belangwekkende dossiers gaan alle grote partijen rond de tafel zitten. Politieke beslissingen hebben bijgevolg vele vaders. Dus blijft de burger met de nauwelijks te beantwoorden vraag: *who is to blame?* De nadruk op het regeren met wederzijdse toestemming leidt ook tot profielvervaging bij christen-democraten, socialisten en liberalen. Het gevolg is dat een aantal kiezers zich tegen deze partijen keert en, in het slechtste geval, de democratie zelf als ongeloofwaardig gaat beschouwen. Aanvankelijk maakte die ontwikkeling vooral slachtoffers onder de traditionele formaties. Ontevreden kiezers weken uit naar partijen die beloofden met het verleden te breken. Daarvan profiteerde in Vlaanderen eerst de Volksunie, dan Agalev en het Vlaams Blok. Maar hoe diep het wantrouwen zit, blijkt uit de recente lotgevallen van deze jongere partijen. Collaboratie met het politieke establishment, hoe beperkt ook, maakt hen in de ogen van velen even verdacht als de oudere machtsgroepen.

Er wordt nu weer gepraat over partijvernieuwing. Soms gaat het hoofdzakelijk om interne renovatie, zoals in het geval van de CVP en de VLD. Anderen, zoals de auteurs van *Het Sienjaal*,

willen herverkavelen. Al die operaties stoten op verzet. Milquet haalde het in de PSC niet van de behoeder van de goede oude tijd, Nothomb. De Croo duwde vernieuwer Verhofstadt opzij. De CVP liet Van Hecke vroegtijdig afhaken, en was dat alleen om familiale redenen? In de traditionele partijen zit de weerstand vaak bij de rest van de politieke familie waarvan zij deel uitmaken, bij de vakbonden en de ziekenfondsen vooral.

Het herstel van het vertrouwen in het partijstelsel vraagt om hervormingen. Snel als het kan. Geleidelijk als het moet. Maar ook niet te traag, want er is het schrikbeeld van vernieuwing op zijn Italiaans. Daar is al wat bestond grotendeels weggeveegd. En het is niet zeker dat dit de rechte weg is naar meer legitimiteit.

De bemanning

Ook hier is continuïteit al lang de regel. Er zijn de laatste vijftig jaar momenten geweest waarin regeringen in een snel tempo kwamen en gingen. De negatieve gevolgen van dit gebrek aan stabiliteit kon men temperen omdat belangrijke ministerambten in dezelfde handen bleven. De equipage was duidelijk stabielier dan de coalities. Het ging niet alleen om dezelfde mensen, ook het type van politicus aan het roer veranderde in de loop van de tijd slechts zeer geleidelijk. Verjonging bracht immers zelden echte vernieuwing. Dat is wellicht nooit zo sterk gedemonstreerd als bij de aflossing van de wacht in de CVP, nu vijftientwintig jaar geleden. De generatie die het land na de oorlog onafgebroken had bestuurd, was toen moegestreden. Voor de machtsoverdracht kwamen weinig of geen vijftigers in aanmerking. Zij waren te lang in de schaduw van Gaston Eyskens en consorten gebleven. De aflossing was dus noodgedwongen

bruusk van aard. Er moest een beroep gedaan worden op dertigers en jonge veertigers. Bovendien brachten sommigen daarvan in hun bagage vele originele plannen en projecten mee. Zij hadden, onder de leiding van Wilfried Martens, gemilliteerd in de jongerenploeg van de partij en die equipe was de auteur van manifesten over de hergroepering van alle progressieve krachten in één partij, over de pluralistische gemeenschapsschool, over de ombouw van het unitaire België in een federale staat. Een deel van de groep zou op korte tijd naar de kern van de politieke macht doorstoten. Martens werd in 1972 voorzitter van de partij, Dehaene ontpopte zich in diverse kabinetten als schaduwminister. Maar de balans, op het stuk van de vernieuwing, was beperkt. Een voor een werden de manifesten van eertijds afgezworen. In een strategische terugtocht verklaarden Martens en zijn reisgenoten dat de tijd nog niet gekomen was voor een hervorming van het partijstelsel en voor een ontzuiling van het onderwijs. Zij deden ook op andere vlakken wat zovelen voor hen hadden gedaan: de schutkleur aannemen die bij de macht past. Want, zoals Dehaene het ooit in een interview zei, de pij maakt de monnik.

Het aanpassingsvermogen van nieuwkomers biedt voordelen. Zij zetten bestaande tradities verder. Er komt geen breuk die de orde en de rust kan verstoren. Maar dat heeft ook een keerzijde. Nieuwe uitdagingen worden met oude gewoonten aangepakt. Soms levert dat succes op. In bepaalde omstandigheden loopt het beroep op de beproefde scenario's echter faliekant af. Dat is wat nu dreigt te gebeuren met de crisis in de sector van justitie.

Continuïteit is niet alleen de vrucht van een rekrutering die op replicatie is gericht. Zij heeft ook te maken met de men-

sen achter de beroepspoliticus. In de Belgische politiek, waar de zucht naar consensus en compromissen een krachtige drijfveer is, ontstaat er grote behoefte aan personen die niet in de vuurlinie komen, niet afhankelijk zijn van herverkiezing en overall vrienden hebben. Zij zijn de jokers die ter hulp geroepen worden als de beroepspolitici al hun troeven verspeeld hebben. Zij zijn gewaardeerde leveranciers van stabiliteit. Een Ganshof van der Meersch, die later in het boek ter sprake komt, heeft die rol met glans gespeeld. Na hem kwamen anderen, zoals Jacques van Ypersele de Strihou, de man achter de vorige en de huidige koning. Op die tweede lijn staan ook de medewerkers van de ministers. Sommige kabinetsscheffs hebben ettelijke regeringen overleefd. In die entourage zitten tevens de hovelingen, zij die van gedwee kabinetswerk hun beroep hebben gemaakt. Al deze mensen 'in de spouwmuur van de democratie', zoals een journalist van *De Standaard* het formuleerde, zijn veeleer rem dan motor. Bovendien ontsnappen zij aan de regel dat wie macht heeft rekenschap moet geven. Ook dat ondermijnt de geloofwaardigheid van de politiek.

De druk op de politicus neemt hand over hand toe. Falen wordt sneller openbaar gemaakt en afgestraft. Wie wil in de toekomst nog de weg van de beroepspolitiek inslaan? Wie wil er blijven? Nu reeds maakt het *burn out* syndroom slachtoffers. Er is de vlucht uit de nationale politiek, in de richting van het meer comfortabele burgemeesterschap. Jonge politici stappen uit de arena, om te herbronnen. Een tijdelijke retraite, zeggen zij, maar komen zij wel terug? De kans is groot dat deze ontwikkeling het gewicht van de mensen uit de tweede lijn, de *invisibles*, nog zal doen toenemen. Dat is geen aantrekkelijk vooruitzicht.

De politieke agenda

Bijna niemand heeft de storm die justitie getroffen heeft zien aankomen. Ook zwarte zondag, vijf jaar geleden, kwam voor de meeste politici als een volslagen verrassing. Dat is wat gebeurt als wat de politici en wat de burgers belangrijk vinden te fel gaat uiteenlopen.

De constructie van de politieke agenda is een uitputtingslag. Er melden zich elke week honderden dossiers die voor behandeling door de overheid in aanmerking komen. Slechts enkele ervan overleven de tocht naar de Wetstraat of naar een andere werkplaats van de politiek. Op die weg liggen talrijke drempels. Zo moet een probleem zichtbaar genoeg zijn om als signaal uit de maatschappelijke ruimte gecapteerd te worden. Dat is niet altijd het geval. Er is een tweede horde: de bewustwording dat een kwestie de grenzen van het individuele overstijgt én dat overheidsingrijpen wenselijk en mogelijk is. Hier blijft een hele reeks van noden haperen. Zo is lange tijd gedacht dat er voor chronische armoede en alcoholisme geen collectieve remedie bestond. De derde drempel vereist de mobilisatie van medestanders. Dat kan via gevestigde drukingsgroepen of met behulp van petitie, moties, media-aandacht. Uiteraard is het niet mogelijk alle impulsen die tot op dit punt in het traject zijn geraakt, gelijktijdig te behandelen. Op de agenda krijgen bepaalde eisen voorrang en worden andere terzijde geschoven. Het bepalen van wat urgent is en wat niet, verloopt niet probleemloos. Er wordt gewerkt met voorrangsregels en compromissen. Dat is de laatste drempel.

Wat is er de laatste decennia dan verkeerd gelopen? Waarom is de malaise rond justitie, bijvoorbeeld, niet tot de politieke agenda doorgedrongen?

1. In de loop van de jaren is er bij de selectie van dossiers een krachtig automatisme aan het werk gegaan. Signalen die uit een van de klassieke breuklijnen afkomstig zijn krijgen prioriteit. Een bio-ethische kwestie waarrond katholieken en vrijzinnigen van mening verschillen, een dispuut over loonindexering, een dossier dat Vlamingen en Franstaligen verdeelt: zo'n punten stoten nauwelijks op drempels. De keerzijde daarvan is dat alles wat die verpakking niet kan krijgen, blijft liggen. En dat is het geval geweest met tal van vragen die in de bevolking leven. Er is in dit land zelden een spontane registratie van problemen en behoeften die ook maar enigszins buiten de routine vallen.

2. Er is, zo luidt het ook in het mea culpa van toppolitici, de fixatie op openbare schuld, werkloosheid en aanverwante kwalen. De eenzijdige belangstelling voor deze dossiers verhinderde het zicht op andere kwesties. Toch had men moeten weten dat daaraan risico's verbonden zijn. Vijfentwintig, dertig jaar geleden heeft zich al eens een zelfde misverstand voorgedaan. Ook toen verschoof de aandacht van het publiek van economische bekommernissen naar de kwaliteit van het leven. Ook toen duurde het enige tijd vooraleer de politieke klasse de weersverandering opmerkte. Ondertussen had op deze ontwikkeling Agalev wortel geschoten.

3. De zichtbaarheid van de problemen die men verwaarloosde is beperkt. Daardoor glijden zij niet gemakkelijk de politieke agenda binnen. Vele mensen hebben in hun contact met justitie littekens opgelopen. Men heeft jarenlang moeten wachten op een rechterlijke uitspraak, men is afgebluft door een medewerker van de jeugdrechtbank, de politie had geen oor naar gerechtvaardigde klachten. Het is het leed dat zich

niet gemakkelijk in cijfers en tabellen laat lezen. Het kan in zo'n situatie lang duren vooraleer er omzetting is van *private troubles into public issues*.

4. Problemen komen pas op de agenda van de Wetstraat als belangengroepen een politieke vuist maken. Collectieve druk is essentieel. Die voorwaarde is in een aantal gevallen niet vervuld geweest, zeker niet in het domein van justitie. De magistratuur speelde *la grande muette*. Dat slachtoffers van misdrijven de armen in elkaar slaan is nieuw. Het resultaat is ondertussen bekend: twee komma zeven miljoen handtekeningen op een petitie en meer dan tweehonderdduizend stille marsjeerders.

5. Politici, zeker zij die langere tijd beleidsverantwoordelijkheid dragen, vervreemden van de werkelijkheid. Kabinetleden, medewerkers van studiediensten en universitaire onderzoekers creëren voor hen een papieren realiteit. Voor sommige beleidsmensen zijn die nota's en rapporten het voornaamste venster op de werkelijkheid. Ook laten zij zich nu en dan verblinden door de uiterlijke tekenen van welvaart. Het is niet voor iedereen te begrijpen waarom er op een partijcongres gezongen wordt over 'het leven is mooi'.

6. De knipperlichten die moeten aangeven dat er ergens acute noden dreigen te ontstaan, werken niet altijd zoals het hoort. Het dienstbetoon van politieke mandatarissen kan in beginsel tot de registratie van knelpunten leiden. Maar maken de politici wel vaak de som van de individuele dossiers die zij op hun zitdagen te behandelen krijgen? Andere *early warning systems* zijn weggevallen of verzwakt, het parochiale gemeenschapsleven of de buurtsolidariteit bijvoorbeeld. De antennes die de socialistische partij vroeger in honderden wijken staan

had, zijn meestal zonder bemanning gevallen. De sp heeft de volkswijken in de stad – haar oorspronkelijke biotoop – feitelijk verlaten. Wel is het zo dat de media nu de captatie van noodsignalen gedeeltelijk hebben overgenomen. Zij brengen problemen aan de oppervlakte. Toch kunnen zij die rol niet 100% zuiver spelen. De commerciële druk is daar niet vreemd aan. Hij dwingt de journalisten om vooral te berichten over dat wat met strijd, competitie, emoties te maken heeft. De schaduwzijde daarvan is dat ook langs de weg van de pen, de microfoon of de camera bepaalde noden verborgen blijven. Vele journalisten waren even verrast door de erupties van de jaren negentig als de beroepspolitici.

7. De productie van de politieke agenda lijdt in België onder het gebrek aan debatcultuur. De laatste jaren hebben politici in publicaties materiaal aangereikt dat bijzonder rijk was aan discussiestof. Ik denk aan de *Burgermanifesten* van Guy Verhofstadt en aan *Afscheid van een stiefzoon* van Louis Tobback. Het is vreemd en teleurstellend hoe snel deze teksten uit het publieke forum verdwenen zijn. Wij zien blijkbaar de waarde niet in van woord en wederwoord. Er is ook het forfait van de academische wereld. Wetenschapsmensen stappen niet graag op de tribune. Zij nemen slechts traag en behoedzaam de handschoen op die hen, bijvoorbeeld op de opiniebladzijde van de kwaliteitskranten, wordt toegeworpen. Het overwinnen van deze pleinvrees zou ongetwijfeld de toevoer van zuurstof in de politiek vergroten.

Nieuwe misverstanden

Als wat de beroepspolitici op hun menu plaatsen niet langer aansluit bij de kopzorgen van de bevolking is een vertrou-

wenscrisis onvermijdelijk. Het is echter te vrezen dat een betere afstemming van beide agenda's niet alle misverstanden zal liquideren.

1. Politici hebben, zoals iedereen, de neiging om de weg van de minste weerstand te kiezen. Dat betekent dat zij het liefst met standaardprocedures, met beproefde scenario's werken. Wat nu ter tafel ligt, leent zich daar niet toe. Voor de malaise in de sector van justitie kan men niet terugvallen op de gebruikelijke compromistechieken. Maar politici weerstaan niet altijd de drang om een nieuw probleem om te zetten in een conventioneel dossier. Zulke reacties vergroten de kloof, want zo'n omzetting voldoet niemand.

2. Op vele van de punten die nu in de politieke agenda zijn binnengedrongen hebben regering en parlement geen vat meer. Die ontwikkeling heb ik uitvoerig beschreven in *De politiek voorbij*. Het vraagt moed van de kant van de beleidsmensen om te erkennen dat een groot gedeelte van de politieke besluitvorming hen ontnomen is. Zij houden liever illusies in leven. Dat verwekt na verloop van tijd onvermijdelijk ontgoochelingen.

3. *Le citoyen nouveau est arrivé*, zo hoort men nu – een ex-voorzitter van de cvr parafraserend – herhaaldelijk beweren. Maar gaat het wel om de komst van een nieuwe burger? Is het niet veeleer het mechanisme van de agendavorming dat aan het veranderen is? De problemen in en rond het justitieapparaat zijn niet aangedragen langs de vertrouwde wegen. Niet door de vakbonden, niet door de oppositiepartijen of de nieuwe sociale bewegingen. Het is het werk van de militanten van de vzw Marc et Corinne, van de familieleden van de vermoorde para's en, vooral, van de massa in de witte mars. Dat ver-

oorzaakt in politieke kringen grote verwarring. De signalen die op de politici afkomen zijn vaag, soms ronduit tegenstrijdig. Een manifestatie als deze van 20 oktober 1996 levert cryptogrammen af. Iedere politicus heeft zo zijn eigen lezing van wat in deze betoging aan de orde was. Dat ligt ver van de netjes geformuleerde claims waarmee de vakbonden of de art-sensyndicaten naar de ambtswoning van de premier trekken. Waar zijn de gemandateerde woordvoerders? Zijn ze wel bedreven in de edele kunst van het overleg en de fabricage van compromissen? Hoe dient hier de kwestie van de representativiteit geregeld te worden? Maar vooral, hoe vermijdt men overvraging van de overheid? Klassieke drukkingsgroepen verdedigen niet alleen groepsbelangen. Zij zorgen er in principe voor dat de politieke machinerie niet overbelast wordt. Zij doen dat door sommige vragen van hun leden terzijde te schuiven en door wat er rest in onderhandelbare pakketten onder te brengen. Reductie van complexiteit noemt men dat. Die schakel ontbreekt nu nog.

2. WAT WERKT ER ALS MOTOR?

Er zit in de vorige pagina's enige eenzijdigheid. De nadruk is gevallen op de afwezigheid van vernieuwing en verandering in de politiek en op de negatieve weerslag daarvan op de geloofwaardigheid. Dat beeld is onvolledig. Nu en dan ondergaat het politiek systeem in een of ander aspect wel degelijk een metamorfose.

De staats hervormingen

Het vreedzaam ombouwen van een unitaire staat in een federaal

bestel is geen geringe opdracht. Toch is deze operatie in België in minder dan vijftientig jaar, in het bestek van één generatie voltrokken. Dat is ongewoon. Is daar een verklaring voor?

1. De start van de onderneming in 1968-1970 leggen is niet helemaal correct. Er waren al eerder denkoefeningen gemaakt. In de jaren dertig zijn er stappen gezet in de richting van meer autonomie voor de gewesten. Het avontuur van de collaboratie legde deze ontwikkeling stil. Daarna monopoliseerden de koningskwestie en de schoolstrijd de politieke agenda. Er was toen nauwelijks ruimte voor communautair denkwerk. Die voornamelijk levensbeschouwelijke vergrendeling verdween in het begin van de jaren zestig, mede onder invloed van het schoolpact. Heel wat energie die geblokkeerd had gezeten, kon nu vrijkomen en dat verklaart iets van de snelheid waarmee het communautair dossier zou evolueren.

2. Er was tussen 1945 en 1960 op het stuk van de conflict-beheersing grote ervaring opgedaan. Dat was gebeurd bij de voorbereiding van het sociaal pact, bij de afwikkeling van de crisis rond koning Leopold III en bij de regeling van de schoolkwestie. Die ondervinding is vrijwel meteen ingezet bij de behandeling van de communautaire problematiek. Gaston Eyskens, die de grondwetsherziening van 1968-1970 dirigeerde, stond bij de eerdere pacificatieoperaties op de eerste rij. De rodageperiode was, met andere woorden, van korte duur.

3. De snelheid heeft vermoedelijk ook te maken met de overtuiging, aan de kant van de CVP en de PS, dat deze partijen in een federaal België hun macht konden behouden. Vernieuwing in staatkundige zin bleek samen te kunnen gaan met continuïteit op het vlak van de machtsverhoudingen in de regio's. Dat nam vele remmen weg.

4. De ombouw van België is op korte tijd een prioritair agendapunt geworden. Het thema heeft deze voorrang twintig jaar lang behouden, zelfs toen de economische crisis zich in volle omvang deed gelden. Bij de interpretatie van deze opvallende ontwikkeling dient men toch ook haar grenzen in het oog te houden. Zeker in het noorden van het land is het debat hoofdzakelijk gegaan over 'hoeveel Vlaanderen', niet over 'welk Vlaanderen'. Wat men met een zelfstandiger Vlaanderen zou doen, is als probleem op de achtergrond gebleven. Een thema als de depolitisering, waarrond zich nu de vertrouwenscrisis kristalliseert, was helemaal afwezig. In die zin hebben de staatshervormingen slechts een beperkt surplus aan legitimiteit meegebracht.

5. Het is nog steeds de vraag of de communautaire problematiek al die jaren ook op de publieksagenda hoog genoteerd stond. Er is de indruk dat dit dossier maar een beperkt segment van de bevolking mobiliseerde. Wetenschappelijk onderzoek daarover is schaars. Toch zijn er indicaties dat ook op dit punt de agenda's niet synchroon liepen.

Accidenten

Over de depolitisering van de benoemingen en promoties in de magistratuur circuleren al dertig jaar interessante voorstellen. Al die tijd was er nauwelijks aandacht voor. Ook niet toen de negatieve gevolgen ten volle zichtbaar werden. Nu, in de herfst van 1996, kan er in sneltreinvaart gehandeld worden. Er staat zelfs een heuse grondwetsherziening op stapel. Die evolutie brengt ons op het spoor van iets dat in België herhaaldelijk het immobilisme heeft doorbroken: accidenten. Het is de afschuwelijke zaak-Dutroux die in de sector van justitie als

ontstekingsmechanisme heeft gewerkt. Dat accidenten als motor werken is een constante in de Belgische politiek. De reglementering inzake het vervoer van gevaarlijke stoffen over de weg is er gekomen na een verschrikkelijk ongeval. De veiligheid in grootwarenhuizen is door de overheid gereguleerd na de brand in de Brusselse Innovation. En zo zijn er vele voorbeelden te geven.

De doorbraak in sommige kwesties kan dus te wijten zijn aan hele en halve rampen. Een geluk bij een ongeluk, zou men kunnen zeggen. Maar er zitten aan dit type van dynamiek serieuze schaduwkanten. Het is in termen van menselijk leed een bijzonder dure weg naar vernieuwing, want er moeten eerst slachtoffers vallen vooraleer men reageert. Ook leidt het tot paniekbeleid en dat is zelden een goede zaak. Toen de zaak-Dutroux openbarste lagen er op het kabinet van justitieminister De Clerck interessante lange-termijnplannen op tafel. Het gevaar bestaat dat dit beloftevolle denkwerk de plaats moet ruimen voor overhaaste maatregelen. Bovendien kunnen de inderhaast gedane beloften in de bevolking te hoge verwachtingen wekken. Die zullen, bij het achterwege blijven van realisatie, meer kwaad dan goed doen aan de geloofwaardigheid van de overheid.

Personen als motor?

Onthullend schrijven over de politieke klasse in ons land is heel lang niet mogelijk geweest. Dat werd niet gedaan. Enige tijd geleden is daar verandering in gekomen. Trendsetter is Hugo de Ridder. In een tiental boeken heeft hij de personages in enkele politieke drama's met een scherpe, nu en dan onbarmhartige pen getekend. Met De Ridder zijn velen over-

tugd van de cruciale rol die de persoonlijkheid van een politicus kan spelen. Die interpretatie van de werkelijkheid is vermoedelijk correct. Maar het is de vraag in welke richting die factor speelt. Al lang drijven in de politiek mensen naar boven wier persoonlijkheid hen voorbestemt om crisismanager te zijn: Martens in de communautaire kwestie en Dehaene in het halen van de Maastricht-norm. In dat soort dossiers werken hun karakter en stijl als motor. Toppolitici met het charisma om de zoektocht naar legitimiteit, die andere pijler van elke democratie, in een hogere versnelling te brengen zijn veel schaarser. In het midden van de jaren zeventig leek Leo Tindemans daarop een uitzondering te zullen worden. Uit de resultaten van de Europese verkiezingen was af te lezen dat zowat een miljoen Vlaamse kiezers geloofden dat het 'met deze man anders zou worden'. Maar omdat irritatie het bij hem vaak won van inspiratie deemsterde zijn invloed rap weg.

De korte golf

Er zijn momenten in het leven van de politiek waarop verstarde structuren plots als het ware vloeibaar worden. Dan is veel mogelijk. Drempels vallen weg. Remmen worden gelost. Ook nu, in de tweede helft van 1996, beleven wij zo'n fase.

De geschiedenis suggereert dat deze episodes van korte duur kunnen zijn. Het stollingsproces zet snel in. De late jaren zestig demonstren dat. Het zag er toen naar uit dat een grondige wijziging van het partijstelsel op til was. Léo Collard, voorzitter van de Belgische Socialistische Partij, predikte de hergroepering van alle progressieven in één enkele formatie. Katholieke bisschoppen verklaarden dat zij zich daar niet zouden tegen verzetten, zelfs al leidde de operatie tot de verdwij-

ning van de CVP. Wilfried Martens, voorzitter van de CVP-Jongeren, ging met Collard mee en hield overal in het land pleidooien voor wat toen de progressieve frontvorming heette. Maar in 1971 was de vernieuwingsgolf al over haar hoogtepunt heen.

Dit verhaal is niet hoopgevend voor wie in de huidige gebeurtenissen de voorafbeelding wil zien van een totale ommekeer. Het probleem is dat op momenten waarop alles lijkt te kunnen te weinig rekening wordt gehouden met de taaiheid van de oude gewoonten. Een kwarteeuw geleden leidde de ontgoocheling bij vele hemelbestormers tot een uittocht uit de politiek. Misschien moet dat nu niet gebeuren, mocht de huidige veranderingszucht weinig opbrengen. De geschiedenis toont evenzeer dat niets helemaal verloren gaat. De nieuwe politiek plannen blijft lonend, want soms komen hervormingen er toch, zij het in twee stappen. Het jaar 1970 was het hoogtepunt in de actie voor inspraak en medezeggenschap binnen en buiten de politiek. In de twee decennia die volgden bleef een ernstig antwoord op die drang naar meer openheid achterwege. Twintig jaar later is het tij uiteindelijk toch aan het keren gegaan. Stap voor stap groeit in de overheid een cultuur van het overleg. Een echte doorbraak is er nog niet. Maar met de spreekplicht van ambtenaren, de wet op de openbaarheid van bestuur en de diverse ombudsdiensten is al wat weg afgelegd. Veel meer zelfs dan in het begin van de jaren zeventig kon verwacht worden.

3. REGEREN MET GESCHONDEN LEGITIMITEIT

Revoltés, zoals deze rond justitie, zijn de symptomen van een

geschonden legitimiteit. Zo'n uitbarsting is het voorlopig eindpunt van een sluipende ontwikkeling. Het duurt even vooraleer een vertrouwenscrisis in een onthutsende stembusgang of in een massale demonstratie aan de oppervlakte komt. Vermoedelijk hebben politici met enige feeling wel iets van de malaise gezien en gevoeld. Maar in het instrumentarium van de politiek zitten middelen die het regeren bij een dalende geloofwaardigheid toch mogelijk maken. Zo kan vernieuwen uitgesteld worden.

1. Geruime tijd is het politiek dienstbetoon als placebo gebruikt. Het ongenoegen van kiezers kon afgekocht worden met een job in overheidsdienst, de regeling van een fiscaal dossier, een snellere telefoonaansluiting, een huisje in een sociale woonwijk, een comfortabele dienstplicht. Die techniek heeft lang effect gehad. (Waarschijnlijk verklaart dat ook de januskop waarmee vele burgers rondlopen. Zij vinden de politicus ongeloofwaardig, maar zien nog steeds zijn zitdag als een nuttig bedevaartsoord.) Voor de mandatarissen is het dienstbetoon echter veel van zijn kracht verloren. Er valt niet veel meer uit te delen: de overheid werft minder aan, fiscale interventies wekken argwaan, Belgacom is een autonoom bedrijf geworden, de dienstplicht is afgeschaft. En voor elke kiezer die men gelukkig maakt zijn er tien die men moet ontgoochelen. Een kosten-baten-analyse is gauw gemaakt.

2. Dienstbetoon is een zwak draagvlak voor legitimiteit. Dat is ook zo voor de techniek die erin bestaat om de leiding te nemen van een morele mobilisatie. Het procédé is de laatste jaren in de Verenigde Staten vaak aangegrepen, in een poging om de kritiek op het politiek bedrijf te milderen. Het komt erop neer dat politici gaan meedrijven op een golf van

verontwaardiging. Dat kan gaan over criminaliteit, druggebruik bij de jeugd, corruptie. De impact daarvan is evenwel kortstondig. En er is altijd het risico dat het maneuver als regelrechte recuperatie wordt ervaren. In dat licht is de omzichtigheid waarmee de Belgische politici gereageerd hebben op de morele opstoot in en rond de zaak-Dutroux goed te begrijpen. Maar de verleiding moet groot geweest zijn.

3. Doeltreffender is het beroep op het regeren op afstand. Dat houdt in dat de verantwoording voor bepaalde maatregelen doorgeschoven wordt naar externe en verafgelegen instanties: de Europese Commissie (en haar Maastricht-norm), het Internationaal Muntfonds, de Wereldbank of nog andere 'experts'. Daarmee wordt het probleem van de legitimiteit als het ware naar derden overgeheveld. Dat brengt de burgers in verwarring en kan, althans op korte termijn, de kritiek doen verstommen. Zeker is dat ook deze techniek zijn beperktheiden heeft. De negatieve terugslag kan hevig zijn.

4. Een noodgreep is het vervangen van legitimiteit door een vloed van geboden en verboden. Er is dan geen sprake meer van gezag (dat is: aanvaarde macht), maar van macht tout court. In België is dit hulpmiddel onder meer in de sector van de fiscaliteit aan het werk gezet. De gevaren van zo'n ingreep zijn talrijk. Het brengt de overheid in de buurt van een repressief beleid. Het kost ook een hoop geld om controle uit te oefenen op de naleving van al die wettelijke maatregelen. Belgen zijn bovendien virtuozen in het ontwijken van wetgeving, waardoor er een soort kettingreactie op gang komt. Het gering effect wordt gecounterd door meer overheidsrecht, dat op zijn beurt het zoeken naar ontsnappingsroutes aanmoedigt. Tenslotte geeft diezelfde overheid vaak het slechte voor-

beeld. Zij omzeilt in een aantal gevallen haar eigen regels en, wat misschien minder opvalt, zij vertoont weinig respect voor de internationale wetten die zij onderschreven heeft.

4. OP WEG NAAR NEUFCHÂTEAU

Maatschappelijke energie mobiliseren om de openbare schuld en de werkloosheid te bestrijden is beslist verantwoord. Een politiek systeem dat langdurig faalt op het stuk van koopkracht, tewerkstelling en veiligheid zakt onvermijdelijk weg in een gevaarlijke vertrouwenscrisis. Maar de continue zorg om het tweede draagvlak van de democratie, haar legitimiteit, is een even cruciale taak. Het evenwicht vinden tussen beide opdrachten is dé opgave. Die balans is verbroken.

De openbare schuld en wat ermee samenhangt wordt bekampt met behulp van de Maastricht-norm. Voor de strijd tegen het openbare wantrouwen is een even krachtig referentiepunt nodig. Ik noem dat elders in het boek de Neufchâteau-norm: een veilige graad van geloofwaardigheid van de politieke instellingen.

Legitimiteit moet elke dag verdiend worden, schreef ik al. Wat er gebeurt als die opdracht verwaarloosd wordt, is te zien in de ontwikkelingen rond de verzorgingsstaat. De laatste dertig jaar is verzuimd de mensen uit leggen hoe afhankelijk van al die voorzieningen ieder van ons is. Rond justitie heeft zich eenzelfde evolutie voorgedaan. Het wegwerken van die lacune zal niet eenvoudig zijn.

1. In de eerste fase van de hersteloperatie zal de koorts nog toenemen. Dat is al voelbaar in de tweede helft van 1996. Meer mensen durven nu openlijk kritiek te uiten op politici, amb-

tenaren en rechters. Dat brengt een continue stroom van echte en vermeende schandalen op gang. Daardoor verhoogt de indruk dat het politiek systeem door en door ziek is. Het is een wat paradoxale situatie: de bereidheid om de geloofwaardigheid te herstellen leidt vooralsnog tot een verdere daling van de legitimiteit. Dat is een moeilijke overgangstijd. Het is tijdens zo'n momenten dat de rattenvangers van Hamelen in de straten verschijnen.

2. Voor de staatshervormingen kon men een beroep doen op ervaren juristen. Voor het halen van de Maastricht-norm staan talloze economen ter beschikking. Ook de productie van legitimiteit vereist de inzet van specialisten. Aan die bemanning is nog nauwelijks gedacht. Toch is er een aanzienlijke werfreserve. Er zijn de mensen van het onderwijs en van het sociaal-cultureel vormingswerk. Er zijn de journalisten. Zij zouden de antennes kunnen zijn die verhinderen dat de agenda van de politici en die van de bevolking uiteenlopen. Zij zijn in principe ook in staat om van velen in de bevolking wakke burgers te maken. Het kan. Het is in de herfst van 1996 gedemonstreerd. Scholen inviteerden rechters en advocaten om over justitie te praten. Kranten en weekbladen leverden prima informatie over de werking van het gerecht. Het was een periode van intensieve burgerschapsvorming.

Ontginning van die werfreserve veronderstelt wel een wijziging in de besteding van overheidsgeld. Bezuinigen op onderwijs en op vormingsorganisaties is nu minder dan ooit verantwoord. Voor de media houdt die opdracht een herformulering van de beroepsethiek in.

3. De geloofwaardigheid van de democratie is niet overal even sterk aangetast. Het zou goed zijn als een inventaris werd

aangelegd van de meest kwetsbare plekken. Justitie is er een van. Sectoren die inzake legitimiteit erg bedreigd zijn zouden budgettair op positieve discriminatie moeten kunnen rekenen. Zo zijn er goede redenen om naast de minister van Justitie een staatssecretaris te benoemen. Op het domein van Buitenlandse Zaken werken een minister en twee staatssecretarissen. Als klein land heeft België natuurlijk veel buitenland, maar is justitie niet op zijn minst even belangrijk?

4. Het is de gewoonte dat de premier bij het begin van het parlementair jaar een soort state of the union presenteert. Weer valt daarbij bijna alle aandacht op de economische toestand van het land. De tijd is gekomen om in dat jaarlijks gezondheidsbericht ook over de geloofwaardigheid van het politiek systeem te spreken.

5. De start van de Europese Unie is een belangrijke vervaldatum voor het streven naar slagvaardigheid van de Belgische politiek. Maar ook op het vlak van de legitimiteit zijn vervaldata op komst. In 1999 zijn er gewestelijke, nationale en Europese verkiezingen. Een jaar later worden de gemeenteraden herkozen.

6. Een probleem apart is het uiteenlopen van Vlaanderen en het zuiden van het land op het stuk van de fatsoenscodes in de politiek. Het is niet wenselijk om die contrasten te dramatiseren. Maar het heeft evenmin zin om ze te verbergen. Het dossier van de depolitisering van de rechterlijke benoemingen zit in Wallonië minder hoog op de publieksagenda dan in Vlaanderen. Vermoedelijk geldt die vaststelling ook voor de kritiek op het dienstbetoon.

7. In een democratie is macht slechts dan legitiem als er sprake is van tegenmacht. Bij parlement en regering berust de

taak om de voorwaarden daartoe te scheppen. Zij moeten vastleggen hoe het individu tot lastige burger kan promoveren, hoe communicatie tussen overheid en bevolking er moet uitzien, hoe tegenspraak en oppositie gegarandeerd kunnen worden. Het is best mogelijk dat die verwachting als hoogst onrealistisch voorkomt. Maar is er wel een alternatief?

Vandaag, 9 november 1996, lees ik in *De Morgen* het interview met Paula D'Hondt. Een diagnose van de crisis volstaat niet, zegt zij, want in woorden alleen kan men niet wonen. Zij heeft gelijk. Daarin liggen ook de grenzen van dit boek.

Wie zet de stap van de diagnose naar het heilzame genezingsproces?

Deel 1

Een verbroken evenwicht

Driekleur

DE MORGEN, 7 NOVEMBER 1996

Van sociologen wordt spottend gezegd dat ze erg goed zijn in het voorspellen van het verleden. Helemaal onjuist is die opmerking niet. Maar in één geval is zij zeker niet terecht. Al een kwarteeuw lang orakelen mijn collega's en ikzelf dat de benoemingszucht van de politieke partijen slecht zal aflopen. De voorspelling is uitgekomen. En dan nog in de fragiele sector die justitie is. Vele bladzijden in het blunderboek zijn geschreven door rechters die op het gepaste moment de juiste lidkaart hebben getoond.

Het regent nu mea culpa's en ferme beloften. Er staat zelfs een heuse grondwetsherziening op stapel, om de bevordering van magistraten aan de rechtstreekse druk van de beroeps politici te onttrekken. Maar op andere plaatsen is het *business as usual*. Elke minister weet wat hem te wachten staat als ie zich in het parlement vertoont: verkozenen des volks schuiven rijtje met een pakketje aanbevelingsbrieven. De Belgische rekenkunde (zoveel postjes voor de CVP, zoveel voor...) is niet dood.

Het zit diep. Misschien gaat het bij sommigen om reflexen waarvan zij zich niet eens bewust zijn. Op deze mensen hebben verhalen over de risico's van de partijpolitieke bemoeienissen geen vat. Bij anderen rust de onwil om ermee te stoppen op pure angst. Want, denken zij, al wie als politicus niet langer meedraait in het systeem zal een groot onheil overko-

men. Een kettingbriefketting onderbreek je toch ook niet ongestraft. Nu en dan vallen er ook echte argumenten te beluisteren. Politieke benoemingen, zo luidt het dan, garanderen een heilzaam pluralisme in de openbare sector. Zij brengen er naar het schijnt de levensbeschouwelijke en ideologische verscheidenheid die de ganse bevolking kleurt. Vreemde redenering is dat. Alsof de brede waaier aan mens- en maatschappijvisies om te zetten is in een drietal partijpolitieke tinten. Oranje, rood en blauw. (Het verwondert me dat de Belgische driekleur nog niet in die zin is aangepast.) Het helpt trouwens niet om bij het doseren wat groen, wat geel en, God beware me, wat bruin te voegen. Met alleen partijen maak je geen perfecte afspiegeling van het bonte kleurenpalet dat elke samenleving is.

Men zegt ook, ander argument, dat een partij op zand is gebouwd als zij niet op zoveel mogelijk plaatsen haar pionnen heeft staan. Hoe doen Labour en de Conservatieven dat dan in Groot-Brittannië, waar die vorm van politisering nauwelijks aanwezig is? Bovendien zijn vele politieke benoemingen bij ons allesbehalve *success-story's* voor de partij in kwestie. Neem het gemeenschapsonderwijs. De socialistische partij heeft zich in het verleden krom gewerkt om kameraden als schoolhoofd te benoemen. Soms bleek zo'n poulain al na korte tijd van kleur te verschieten. In andere gevallen was de kwaliteit, zo wees de ervaring uit, ondermaats. Wat wil je? Wie uitdrukkelijk met zijn lidkaart en zijn correcte stamboom staat te zwaaien, heeft vaak iets te verbergen. Onkunde, namelijk.

Hier en daar hebben politici, de kritiek trotserend, de tegenaanval ingezet. Pleidooien voor depolitisering in de magistratuur botsen op de opmerking dat politieke benoemingen eigen-

lijk niet veel kwaad doen. Rechters zouden immers zeer on dankbaar zijn en, na het binnenhalen van de buit, hun broodheren de rug toekeren. Er zou dus geen sprake zijn van beïnvloeding van de rechtspraak. Maar, als magistraten zo'n on dankbare schepsels zijn, waarom vechten de partijen dan zo hard voor hun interventierecht? Een ander soort verdediging zegt dat een terugtocht van de politici onvermijdelijk zal leiden tot inteelt in de magistratuur. Rechters zullen louter in de eigen, lees besloten, kring rekruteren. Dat is een zwak argument. Het gaat niet om een keuze tussen amigocratie en aristocratie. Er zijn genoeg alternatieve routes.

Politieke benoemingen zijn de spectaculairste uiting van die andere Belgische gewoonte, het dienstbetoon. In discussies daarover zijn geregeld ontroerende betogen te horen. De politicus zou op zijn zitdag – de tweede dinsdag van de maand in café De Zwaan, zeg maar – de polsslag van de burger kunnen meten. Hoe komt het dan dat deze specialisten in de politieke diagnostiek de laatste veertig jaar geen enkele van de heftige koortsaanvallen tijdig hebben zien aankomen? De grimmige winterstakingen van 1960-1961 niet, de electorale aardverschuiving van mei 1965 niet, de massale vredesbetogingen van de jaren tachtig niet, 24 november 1991 niet en, in de herfst van dit jaar, evenmin de revolte tegen een deel van de rechterlijke macht.

De kans is groot dat de politieke klasse het licht boven het dienstbetoon tijdelijk dooft. Vandaag staat het immers niet zo goed om openlijk te pronken met het ritselwerk. Maar het verschijnsel overleeft, desnoods onder een schuilnaam. Een tijdje geleden stond vld-er Rik Daems in een Leuvens huis-

aan-huisblad breed te glimlachen. Hij opende, zo zei de foto, samen met enkele geloofsbroeders de Liberale Ombudsdienst.

Zo zie je maar. De Belgische ziekte woekert verder. Zoals een veenbrand, nauwelijks waarneembaar maar daarom niet minder schadelijk.

Journalisten

DE MORGEN, 22 OKTOBER 1996

Twee komma zeven miljoen handtekeningen voor de oproep van de vzw Marc et Corinne. Met trots is gemeld dat zo iets nooit eerder in de politieke geschiedenis van ons land is vertoond. (Al komt de petitie van de katholieke strijdorganisatie Vrijheid en Democratie – in de hitte van de schoolstrijd uit de jaren vijftig was dat – dicht in de buurt: twee komma twee miljoen ondertekenaars.) En eergisteren wellicht de grootste betoging in België ooit. Maar in feite loopt elke historische vergelijking mank. De rol van de media is totaal gewijzigd. Tot zo'n vijftientwintig jaar geleden werkten de kranten en de radio (televisie was er amper) vaak als obstakel voor mobilisatiebewegingen. Extreme illustratie daarvan is, tijdens diezelfde schoolstrijd, de tussenkomst van Piet Vermeylen in zijn hoedanigheid van voogdijminister van de openbare omroep. Hij dwong de journalisten, toen tienduizenden boze katholieken in Brussel betoogden, te melden dat slechts enkelen de straat waren opgegaan. Zelfs tijdens de studentenrevolte in 1968 stonden sommige journalisten op de rem. Zo herinner ik mij de waarschuwing van de editorialist van *Het Volk*: Paul Goossens en consorten waren in Praag gevormd en door de KGB betaald. (Op een moment dat althans in Frankrijk de kentering al was ingezet. Je kon toen dankzij radio en televisie de opstanden live meemaken. Wat de revolte een ongelooflijke impuls gaf.)

Diverse ontwikkelingen zorgen ervoor dat de media bij maatschappelijke onrust niet langer rem, maar motor zijn. Er zijn uiteraard technologische factoren aan het werk. De televisie is nauwelijks nog begrensd in haar mogelijkheden om de kijker met signalen te bewerken. Sommige beelden zijn zo wervend. De vrijmaking van partijpolitieke druk speelt ook mee. De journalisten delen veel minder de bekommernissen van strategische aard waarvan de politieke klasse wakker ligt. En er is, niet te vergeten, de behoefte om te scoren, nu de commerciële pressie zo krachtig geworden is.

Nu ik het toch over scoren heb. Er is tussen de journalisten een ware veldslag aan de gang om de gunst (de pen, de stem of het gezicht) van wie men gemakshalve deskundigen noemt. Voor je het weet word je dezer dagen als wetenschappelijk waarnemer meegezogen in de strijd tussen BRTN en VTM, in de wedijver tussen de equipe van Actueel en die van TerZake. Dat is knap vervelend. De academici die in het publieke debat stappen zijn niet erg talrijk, dat is juist. De visput is gauw leeggehaald. Goed, misschien is bijgevolg de tijd gekomen om in te zien dat Vlaanderen te klein is om zovele nieuwsredacties continu met commentaar te voeden. Wij zijn Nederland of Groot-Brittannië niet. Maar eigenlijk zit het probleem dieper. Journalist en wetenschappelijk waarnemer hebben een totaal verschillende opdracht. Van de mensen van de media wordt verwacht dat zij dag aan dag (in momenten van opwindende uur na uur) informeren. Elke hapering in de nieuwsstroom wordt afgestraft. De boodschappen dienen ook kort en krachtig te zijn. Vandaar de voorliefde voor de politicus die aan de lopende band oneliners levert. Zo werkt de wetenschap echter niet. Wij zijn trager dan de journalist, behoedzamer dan de

politicus. Wij willen twifelen, nuanceren, afwachten. Dan pas spelen wij onze rol. Wie de wetenschap het ritme van de journalist en de kortademigheid van de politicus oplegt, zit fout. Grondig fout. Goede vrienden van de pers, is zwijgen even toegestaan?

Cynisme

DE MORGEN, 10 OKTOBER 1996

TerZake (TV2), 23 september 1996: journalist Bracke interviewt Van Parys, justitiespecialist van de cvp. Onderwerp: cvp en sp verschillen van mening over de hervorming van de parketten. Vraagt Bracke: 'Is u nu boos of geërgerd door de uitspraken van mijnheer Tobback?' Van Parys: 'Ik betreur dat men de sereniteit (...) verbroken heeft.' Bracke: 'Betreuren, dat is een eufemisme voor boos zijn?'

Journalisten puren uit politieke gebeurtenissen steeds vaker dat wat met strijd, competitie, strategie te maken heeft. Ruik ik ruzie tussen de regeringspartijen? Duwt Verhofstadt aan de troon van De Croo? Is in de cvp de zoveelste broedermoord op komst? Het taalgebruik liegt er niet om. Politiek is oorlog, het parlement een arena, het gerecht een slagveld. Het gaat, zoals in een boksring, om winnen of verliezen, om rechtse en linkse stoten, om slagen onder de gordel. De keerzijde van deze ontwikkeling is dat de inhoud van wat op de politieke agenda staat naar de achtergrond verdwijnt. Als de koning over justitie spreekt, verschuift de media-aandacht onmiddellijk van de boodschap naar de vraag of zijne majesteit aan machtsoverschrijding doet. Het boek van Chris de Stoop, *Haal de was maar binnen*, is hoofdzakelijk via het conflict tussen de auteur en minister Vande Lanotte beschreven. Hoezeer De Stoop ook probeerde om over de inhoud te praten, de pers wou een winnaar en een verliezer.

Die trend, *horse race coverage of political events* noemen de Amerikanen het, is niet zonder risico's. Ze staan beschreven in een pas verschenen boek van Cappella en Jamieson, *The Spiral of Cynicism: The Press and the Public Good*. Berichtgeving, waarin het strijdelement domineert, trekt de volle aandacht op de motieven en het eigenbelang van de politicus. Wil hij of zij de regering doen wankelen, een sluipmoord plegen op de voorzitter, scoren ten koste van een lastige concurrent? Het lijkt dan wel alsof regering, parlement en partijen helemaal niet bezig zijn met het algemeen belang, met de zorg om onze toekomst. Dat doet in de bevolking het scepticisme omtrent de politiek – overigens een erg gezonde houding – omslaan in puur cynisme.

Het is de commerciële druk op de journalisten die hen verplicht om de politiek in een of andere oorlogstaal te verslaan, zegt men. Hoe hou je anders de aandacht van de lezer, de luisteraar of de kijker vast? Juist. Maar wie die druk passief ondergaat, vergeet dat de media in de politiek een cruciale rol spelen. Het beeld is bekend: de journalist is vandaag, nu het parlement vaak forfait geeft, de waakhond die moet beletten dat de democratie schade oploopt. Die taak is de laatste jaren aanzienlijk verzwakt omdat andere leveranciers van politieke informatie (de vakbonden, de school, de Kerk...) fel verzwakt zijn. Meer dan 95% van alle politieke boodschappen passeert nu via de pen, de microfoon of de camera van de media. Monopolies scheppen verantwoordelijkheid, zo simpel is dat.

Vroeger was de pers, althans het schrijvende deel ervan, veelal louter megafoon voor wat de politici en de partijbureaus dachten. Zij was geen waakhond, maar schoothond. *De Volksgazet* had de socialistische voorman Jos van Eynde als hoofd-

redacteur, CVP-senator Hubert Leynen dirigeerde *Het Belang van Limburg*, zijn CVP-collega Louis Kiebooms schreef de redactionele commentaren in *Gazet van Antwerpen*, de liberale topman Frans Grootjans leidde *De Nieuwe Gazet* en *Het Volk* had zijn Van Cauwelaerts. Die bevoogding is weg. Nu mogen de journalisten zelf denken. Of moeten ze thans gedwee luisteren naar wat hun commerciële zetbazen zeggen?

Socialisme

DE MORGEN, 1 FEBRUARI 1996

Precies een eeuw geleden verscheen in Brussel *Comment on devient socialiste*, een essay van zo'n honderdvijftig bladzijden. De auteur, Edmond Picard, was een intellectuele duizendpoot: een beroemd advocaat, een gevierd rechtsgeleerde, schrijver van novellen en reisverhalen, de eerste socialistische senator, columnist in de krant *Le Peuple*. Het boek is getoonzet in dialogovorm. Picard, die voor de gelegenheid in het vel van een welwillende burgerman kruipt, praat met een imaginaire arbeider. ('Ouvrier, tu es socialiste. Comment l'es-tu devenu?' is de openingsvraag.) Dat procédé stelt hem in staat te orakelen over zulke uiteenlopende zaken als het onderwijs, de arbeidsomstandigheden, het bankwezen, de Kerk, het leger, de magistratuur en het gezin. *Comment on devient socialiste* ligt in de lijn van de vele catechismussen waarmee gedreven socialistten toen de arbeiders wilden onderwijzen. Picard ontroert en maakt indruk, ook vandaag nog, door de bewogenheid waarmee hij het socialisme predikt. Het bleef in zijn geval trouwens niet bij woorden. Eerder al was hij uit zijn riant patriciërshuis in de Guldenvlieslaan in Brussel verhuisd naar een bescheidener woning. Hij schreef daarover: 'Je ne veux plus être un démocrate parfumé, un ami du peuple en manchettes, un révolutionnaire en gants jaunes.'

Zowat een jaar geleden verscheen *Zwart op wit* van Louis Tobback. Er is een duidelijke verwantschap met de bundel

van Picard. Tobback wandelt langs een hele rits actuele thema's en geeft commentaar. Ook hier gaat het om de neerslag van een gesprek, zij het dat de imaginaire arbeider vervangen is door de wel zeer reële *Humo*-journalist Jörgen Oosterwaal. En het is de partijvoorzitter die het woord voert. (Picard gaf nog de indruk dat hij luisterde.)

Wie de twee figuren en hun geschriften naast elkaar legt, ziet ook tal van contrasten. Het zijn verschillen die de twee voor mannen overstijgen, die aangeven hoe het socialisme veranderd is.

Picard, zoals vele leidende socialisten van zijn tijd, kon zich omringen met de crème van de culturele wereld. James Ensor, George Minne, Emile Verhaeren, Félicien Rops, Victor Horta (en eigenlijk de hele Franse en Belgische avant-garde van toen) waren zijn vrienden en, meestal toch, ook zijn bondgenoten. De verwevenheid van socialisme en artistieke creativiteit was groot. Dat is zo gebleven tot in de jaren dertig. Maar is dat nu niet helemaal weg?

Ik had het al over de bewogenheid van Picard. Bij hem is het socialisme een heilsleer en dat kleurt de teksten die hij de wereld instuurt. Tobback heeft ongetwijfeld niet de ambitie gehad om een hedendaagse catechismus te schrijven. Er is immers geen plaats meer voor boeken met grote zekerheden. Maar het gaat om meer dan stijlverschillen. Tobback zegt dat wie hem beschrijft als een politicus zonder visie niet helemaal ongelijk heeft. Dat, beweert hij, heeft alles te maken met het besef dat de politici van vandaag zo machteloos zijn. 'We hebben geen vat meer op...' is een uitdrukking die herhaaldelijk in *Zwart op wit* te lezen valt. We zijn *puppets on a string*, zucht hij. Als je politiek wil bedrijven met België als werkveld, dan

is dat inderdaad de bittere werkelijkheid. Op wereldvlak echter is de staat der dingen – inzake onrecht, honger en uitbuiting – wat hij honderd jaar geleden hier in Vlaanderen was. Dat bevechten vraagt om een socialisme dat zich op een transnationale schaal organiseert. Moeilijk? Op het einde van de vorige eeuw lag het socialisme versplinterd over tientallen, misschien honderden coöperatieven, broederlijke genootschappen, vakbondsachtige verenigingen. Deze verspreide krachten bijeenbrengen was een hachelijke onderneming. En het is gelukt. Welaan dan.

Politieke benoemingen

DE MORGEN, 21 DECEMBER 1995

1919: procureur-generaal Callier schrijft dat de malaise in de magistratuur te wijten is aan het feit dat de ministers van Justitie al sinds decennia alleen kandidaten van hun kleur benoemen.

1929: in *Schets van de rechterlijke inrichting in België* schrijft Van Bauwel: 'Doorslag voor de benoeming geeft niet de geschiktheid, maar wel de politieke gezindheid.'

OKTOBER 1960: K.C., kabinetsattaché bij premier G. Eyskens, stuurt T. Lefèvre, nationaal voorzitter van de CVP, een blad-zijdenlange statistiek waaruit moet blijken dat de partij haar afgesproken aandeel in honderden benoemingen heeft gehaald.

1968: de Gentse procureur-generaal Matthijs schrijft dat benoemingen en bevorderingen afhankelijk zijn van willekeur, van koopjes tot op het regeringsvlak van politieke aanbeveling en druk.

JUNI 1973: PTT-staatssecretaris J. Daems zegt in een interview: 'De regering is momenteel bezig maatregelen uit te werken om de aanwervingen, benoemingen en bevorderingen te laten verlopen volgens een verdeelsleutel die de verhouding van de verschillende partijen in de regering getrouw weergeeft.'

NOVEMBER 1973: P. de Paepe, minister van het Openbaar Ambt, neemt zich voor een einde te maken aan de politi-

sering van de benoemingen in overheidsdienst.

GOEDE VRIJDAG 1975: de ministers De Croo en Humblet doen tientallen betwiste benoemingen.

1976: de werkgroep-Krings legt een rapport neer met voorstellen voor een depolitisering van de benoemingen in de magistratuur.

JANUARI 1977: koning Boudewijn waarschuwt voor politieke benoemingen.

FEBRUARI 1979: M. Zimmer, voorzitter van de Vereniging van Ambtenaren-Generaal, zegt: 'Wij hebben een depolitiseringspact nodig.'

JANUARI 1980: CVP-senator Pouillet presenteert een voorstel van wet betreffende de depolitisering van de benoemingen.

JUNI 1980: G. Geens, voorzitter van de Vlaamse executieve, vraagt de dekaan van de Leuvense faculteit rechtsgeleerdheid de heer X als wetenschappelijk medewerker aan te stellen. De dekaan reageert furieus.

DECEMBER 1981: SP-minister M. Galle benoemt vijfendertig socialisten bij Ovam.

APRIL 1984: J. Gol, minister van Justitie, meldt zijn partijgenoot A. Kempinaire, staatssecretaris voor Buitenlandse Handel: op uw verzoek heb ik een gratiemaatregel getroffen ten voordele van uw beschermeling, de heer Y.

OKTOBER 1984: L. Waltniel, PVV-staatssecretaris van het Openbaar Ambt, publiceert een witboek over de depolitisering van het openbaar ambt.

JANUARI 1985: het Rekenhof hekelt in zijn 142ste blunderboek een aantal politieke benoemingen.

AUGUSTUS 1988: socialisten eisen inhaaloperatie inzake benoemingen en bevorderingen in de administratie.

SEPTEMBER 1988: M. Eyskens legt een wetsvoorstel neer ter depolitisering van het openbaar ambt.

SEPTEMBER 1989: CVP-voorzitter H. van Rompuy zegt dat hij niet meer wil praten over politieke benoemingen.

DECEMBER 1995: CVP-voorzitter Van Hecke pleit voor een pact dat politieke benoemingen in de toekomst moet uitsluiten.

DECEMBER 1999: minister... etcetera, etcetera.

Vlaamse zuiverheid

DE MORGEN, 7 DECEMBER 1995

'Er valt onder de Vlaamse elite een eigenaardig verschijnsel waar te nemen: een kleine fractie van intellectuelen eist voor zich het alleenrecht op om de ontvoogdingsstrijd te bepalen en te voeren. Zij rechtvaardigt dit door te wijzen op de zuiverheid van haar integraal idealisme en het compromisloze van haar streng nationalisme. Al wie een functie bekleedt in een organisatie die zich niet honderd procent inzet voor de 'Vlaamse zaak' wordt gewantrouwd en gebanbliksemd. Deze toestand dateert niet van gisteren.'

Van wie deze tekst is? Van Manu Ruys, maar dan wel geschreven in 1948. De toen 24-jarige Ruys presenteerde deze bedenking in *Golfslag*, een blad dat zich Jong, Durvend en Gelovig noemde. (Ruys, leverancier van politiek-maatschappelijke krachtzinnen, werd als hoofdredacteur bijgestaan door cultureel-literaire rebellen à la Paul de Vree en Ivo Michiels.)

Bijna vijftig jaar en evenveel IJzerbedevaarten later heeft de stelling van Ruys niets van haar geldigheid verloren. Het monopolie van Vlaamsgezindheid is in erfpacht doorgegeven aan de heren van de Vlaamse Volksbeweging, aan de mannen en vrouwen die de Volksunie leiden, aan de minister-president van de Vlaamse regering. Zij zijn het die het recht op-eisen om voor alle anderen te bepalen wat de Vlaamse eigenheid is en in welke politieke structuren zij het best gedijt. Het is het oude verhaal van natie- en staatsvorming.

De joden vormden een volk, een natie eigenlijk, geruime tijd voor zij in een echt staatsverband gehuisvest werden. Een lap grond, goede grenzen, een regering: die ankerpunten voor de ziel van het joodse volk waren er voor hen eeuwenlang niet. Met België was het net andersom: hier was, in zekere zin, een staat-zonder-ziel, want een krachtig wij-gevoelen, een nationaal besef kwam slechts sporadisch tot leven, alle pogingen van generaties koningen, politici en belgicisten ten spijt.

Uniek zijn ze niet, het zionisme en België. De menselijke geschiedenis ontleent juist een flink stuk van haar spankracht aan de rusteloze zoektocht van volkeren en staten naar de ontbrekende component.

Kijk naar de Vlamingen. Eerst een halve eeuw op zoek naar politieke autonomie, naar een eigen huis waarin men baas kon zijn. En, als die er eenmaal was, de verhevigde drang om de Vlaamse eigenheid scherper te profileren in het besef dat zonder een herkenbare identiteit elk staatsverband een lege huls moet blijven. Vandaar, althans bij sommigen, de onverzadigbare honger naar alles wat de fabricage van zo'n identiteit kan pousseren: de vloed van Vlaanderen-boeken (van nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging tot kijkboek, van hagiografie tot relatiegeschenk), een wielerploeg met het magische 2002 als roepnaam, het spreken over de Vlaamse kust. Maar daar houdt het niet op. Een bepaalde Vlaamse elite vindt vandaag dat de ziel stilaan te groot wordt voor het lichaam dat de opeenvolgende grondwetsvormingen ons geschonken hebben. Zo start een nieuwe ronde van staatsvorming: nog meer autonomie en, wie weet, misschien wel de definitieve breuk met België. Zo blijft de carrousel draaien.

Het vreemde van dat alles is dat, blijkens vele studies, het

Vlaamse volk eigenlijk niet mee wil draaien. Nog onlangs publiceerde een equipe van de Leuvense universiteit de resultaten van een onderzoek naar de houding van de Vlamingen tegenover de Vlaamse overheid. De studie was nota bene besteld door die overheid. Wat blijkt? Dat de Vlamingen zich in meerderheid verzetten tegen een verdere federalisering, dat de meesten niet weten dat 11 juli de officiële feestdag van Vlaanderen is of dat Brussel de hoofdstad van ons geweest is. De onderzoekers besluiten: 'Een grote meerderheid van de Vlamingen vat de grondprincipes van de federale logica helemaal niet, laat staan dat zij daar warm zouden voor lopen.'

Maar ja, ook nu weet een kleine fractie van intellectuelen het zoveel beter. En vooral: zij hebben het, naar het schijnt, zo goed met ons voor.

De virtuele Wetstraat

DE MORGEN, 9 NOVEMBER 1995

De val van Verhofstadt heeft het politieke debat in Vlaanderen geen deugd gedaan. In zijn burgermanifesten sneed de ex-VLD-voorzitter thema's aan die te lang verwaarloosd waren gebleven. Vele van zijn plannen waren roekeloos, dat wel. Maar je had ten minste iets om je tanden in te zetten. Je moest wel reageren. Met De Croo valt die uitdaging vrijwel zeker weg.

Het referendum is zo'n thema. Het is, schreef Verhofstadt, het middel bij uitstek om de democratie haar vitaliteit weer te geven. Die gedachte riep grote weerstand op. Er kwamen praktische bezwaren. De kostprijs van een referendum ligt veel te hoog, zei men. (Dat zal men vandaag op de VLD-hoofdzetel, nu de factuur van het partijreferendum opgemaakt is, niet betwisten.) Maar ondertussen is uit de Verenigde Staten een antwoord op dat bezwaar gekomen: politieke televoting. De verbreiding van de huiscomputer-plus-modem maakt het mogelijk om burgers via de elektronische snelweg met de bewindslui te verbinden. Beleidsopties kunnen zo in een *instant poll* door de bevolking worden beoordeeld. Duur hoeft dat niet te zijn. En het grote voordeel is dat je langs de weg van de *on line*-politiek als het ware terugkeert naar het ideaal van de Griekse stadstaat, de burgerdemocratie in haar oervorm. Er ontstaat een virtuele Wetstraat waarin alle stemgerechtigden hun zitje en hun zegje hebben.

Ik ben niet overtuigd. Bij zo'n referendum wordt een cruciale fase in de democratische besluitvorming overgeslagen.

Democratie is lang en indringend debatteren over de politieke agenda, is het geduldig in kaart brengen van opinies en alternatieven, is het trage zoeken naar consensus en compromis. In het geval van een instantreferendum is daar plaats, noch tijd voor: een probleem wordt in één vraag samengebonden, waarna de neuzen worden geteld.

Men verwijt mij dat ik de zaken te simplistisch en, vooral, te karikaturaal voorstel. Naar het schijnt behoor ik tot de bourgeoisie, de groep verkrampden die met boe-geroep reageert op de komst van nieuwe technologieën. Kijk maar naar wat de drukpers in de negentiende eeuw deed, hoor ik zeggen. Zij veroorzaakte, via de lokale dag- en weekbladen, een ware dijkbreuk in de politiek. Tienduizenden promoveerden tot beter geïnformeerde en dus wakkere burgers. Het is dus goed mogelijk dat de elektronische revolutie voor een nieuwe democratiesprong zorgt. Zij kan de intensiteit van het politieke debat drastisch verhogen. Het wondermiddel is het elektronisch prikbord. De overheid hangt er een beleidsprobleem ter discussie aan en al wie inlogt kan er zijn gedachten op kwijt. En lezen wat de anderen te vertellen hebben. Woord en wederwoord dus, democratie op onmetelijk schaal. Een bericht van de Amerikaanse ambassade dat mij deze week via Internet bereikte, brengt nog andere voordelen van die techniek ter sprake. Je kan je mening geven zonder dat je last krijgt van vooroordelen of handicaps: je bericht laat niet zien dat je een vrouw bent of een zwarte, dat je stottert of bloost. Allemaal zaken waar in een gewoon gesprek wél problemen van komen. Experimenten in de Verenigde Staten laten zien dat zo'n

discussie bovendien geordend kan verlopen. Tenminste als er gewerkt wordt met getrainde 'verkeersleiders' die het debat in goede banen houden en de cursor-cowboys met hun elektronische café-praat tijdig van de informatiesnelweg duwen. Mensen met gelijkgestemde meningen gaan blok vormen, zoeken medestanders, dragen nieuwe argumenten aan. Je krijgt dan, opnieuw virtueel uiteraard, een sociale constructie die aan de drukkingsgroepen van vandaag doet denken.

Is de virtuele Wetstraat een zegen? Met de communicatietechnologie van het jaar 2000 is het zoals met alle innovaties. Zij opent vele deuren. In beginsel is het mogelijk om met *on line*-politiek de burger van passieve consument van signalen te promoveren tot actieve deelnemer aan het publiek debat. De nieuwe technologie hoeft dus geen democratisch deficit te veroorzaken, wel integendeel. Maar tot nader order is twijfelen toegestaan.

Wetsvoorstellen

DE MORGEN, 31 OKTOBER 1995

Lezing van parlementaire stukken levert nu en dan prettige verrassingen op. Zo bekeek ik met plezier de twee wetsvoorstellen die vu-senator Jan Loones op 13 juli 1995, twee dagen na Vlaanderens hoogfeest, indiende. Ze gaan over de uitwissing van straffen voor wie tijdens de Tweede Wereldoorlog collaboreerde. De memorie van toelichting bij die voorstellen komt mij erg vertrouwd voor. Ze is grotendeels gejat – letterlijk, zonder bronvermelding, zonder verwijzing naar de eigenaar van de tekst – uit een artikel dat ik in september 1988 in wijlen *De Nieuwe Maand* publiceerde. Loones recidiveert. Hij begaf zich ook in 1992 al op dat dievenpad, toen hij zijn voorstellen voor de eerste maal neerlegde. Er zijn wel verzachtende omstandigheden. Loones erfde de voorstellen van wet van zijn vu-neef Walter Peeters, die in 1989 al te goed *De Nieuwe Maand* gelezen had. Het is allemaal een beetje vreemd, want ik had Peeters in illo tempore al enkele vragen voorgelegd. Was ik, wetens noch willens, ghostwriter voor de vu geworden? Zou ik in de toekomst moeten vechten om het vaderschap van die tekst? Maar Peeters kon gerust zijn, schreef ik, na berouw van zijn kant was ik bereid amnestie te verlenen.

Dit verhaal van letterdieverij is, zij het om een heel andere reden, bijzonder leerzaam. Parlementsleden oefenen, zo wil het de grondwet, de wetgevende macht uit. Daarom doen ze met zijn allen jaarlijks honderden voorstellen, waarvan het naar

het schijnt de bedoeling is dat ze ooit wet worden. Maar zo werkt dat niet. Bijna alle Belgische wetten zijn verwekt in de schoot van de regering. Ze zijn geschreven door kabinetslui of ambtenaren, niet door volksvertegenwoordigers of senatoren. Waarom dan al het huiswerk van de parlementsleden? Om het politieke debat te voeden, zo wordt gezegd, om stapje voor stapje een idee te laten rijpen. Dat zou mooi zijn, maar het klopt niet altijd. In nogal wat gevallen leveren de vertegenwoordigers teksten af die pure kopieën zijn van wat een of andere voorganger al eerder in het parlement had neergelegd. Dat klonen is al jaren een geliefd procédé in het amnestiedossier. Loones neemt een voorstel van Peeters over, Peeters kopieerde het van Somers, die het op zijn beurt van Coppieters had. Het gevolg is dat jarenlang dezelfde achterhaalde cijfers, dezelfde clichés in leven blijven. Of dat nu de snelste weg naar amnestie is valt te betwijfelen.

Ach, parlementsleden hebben meestal niet de tijd en de middelen om in hun voorstellen te innoveren. Of ze zijn gewoon lui. Of ze denken alleen aan de publiciteit die ze krijgen als ze weer eens een wetsvoorstel hebben ingediend. Er is altijd wel een of ander journalist op zoek naar kopij. En zo'n lijstje met 'parlementaire initiatieven' staat ook goed op een verkiezingsfolder. Het wetsvoorstel als instrument voor de public-relations van de achtbare afgevaardigde dus, maar dan wel op kosten van de gemeenschap. Want zo'n voorstel van wet is niet goedkoop. Het moet vertaald worden, gedrukt en op vele honderden exemplaren verspreid. Als het voor de indiner een beetje meezit, komt er ook nog een debatje tijdens de inoverwegingneming en een bespreking in een commissie. Om dan geruisloos een zachte dood te sterven.

Ik kom nog even terug op de tekststroperij van Loones en Peeters. Er zitten daar bij de Volksunie wel enkele advocaten, geloof ik, die wat kennen van het berekenen van honoraria. De partij leende nu al zes keer een tekst bij mij. Wat zou de Volksunie denken van een bedrag van 20.000 frank. Te storten op rekening 000-0000970-97. Van Artsen zonder Grenzen.

Stemplicht

HET VOLK, 29 AUGUSTUS 1995

Zowat elke dag kom ik, in de Leuvense Muntstraat, voorbij de plaats waar op 18 april 1902 doden vielen bij een betoging voor het algemeen enkelvoudig stemrecht. In die jaren vochten velen om te mogen stemmen. Nu, 92 jaar later, vragen velen om bij verkiezingen te mogen thuisblijven. De tijden veranderen. Ook vooraanstaande politici vinden dat het moment gekomen is om de stemplicht af te schaffen. Ik deel hun mening niet.

Elke democratie rust op legitimiteit, op de overtuiging dat wie de staat bestuurt daartoe gerechtigd is. Verkiezingen dienen om van tijd tot tijd die legitimiteit te hernieuwen, een beetje zoals een reispas wordt verlengd. Hoe meer mensen hun stem uitbrengen, hoe steviger dat fundament onder de democratie is. Daar ligt juist de ware betekenis van de kiesplicht. In landen waar het de mensen vrij staat om al dan niet te gaan stemmen, zijn lage opkomstpercentages niet zeldzaam. Dat wordt daar nu terecht als een bedreiging van de democratie ervaren: zij verliest geleidelijk haar draagvlak. Niet voor niets zijn er vandaag in Nederland pleidooien te horen om daar de stemplicht weer in te voeren.

Tegenstanders van de stemplicht zeggen: er zijn mensen, die liever thuis zouden blijven op de dag van de verkiezingen en, nu het van moeten is, uit pure colère op anti-partijen stemmen. Waarom die mensen tergen, luidt het dan, zo speel je al-

leen maar in de kaart van het Vlaams Blok en van partijen à la ROSSEM. De kiesplicht opheffen zou, met andere woorden, de grond onder de voeten van de anti-partijen weghalen. Dit is een betwistbaar argument. De groei van zo'n partijen is een signaal dat er iets aan het mislopen is in de politiek, dat velen hun geloof in de democratie en haar politici verliezen. Die vertrouwenscrisis moet men niet met een verdwijntruc – de afschaffing van de stemplicht – aanpakken. Dat is zelfbedrog. En onvervalst opportunisme. Er zijn betere maatregelen te bedenken. Er is nood aan hervormingen die op de oorzaak van de crisis zijn gericht.

Men zegt wel dat als vele kiezers niet komen opdagen, dat ook een krachtig signaal is. Mij overtuigt die redenering niet. Hoe moet dat thuisblijven geïnterpreteerd worden? Zwijgen lijkt me niet de meest doeltreffende vorm van communicatie met de politici.

Maar het belangrijkste bezwaar tegen de intrekking van de kiesplicht is en blijft dat na verloop van tijd hele bevolkingsgroepen in feite uit de politiek verdwijnen. De ervaring leert dat lagergeschoolden, werklozen, bejaarden en vrouwen het eerst en het meest uit het kieslokaal wegblijven. Wie zijn stem niet meer laat horen, wordt ook niet meer beluisterd. Zo simpel is dat. Zo ontstaat een grote groep van tweederangsburgers. Er is het afschrikwekkende voorbeeld van de Verenigde Staten. Er is daar geen stemplicht. Wel, het kiezerskorps bestaat er feitelijk uit overwegend blanke, geschoolde en gegoe-de burgers. De zwarte bevolking komt er nauwelijks aan te pas. Afschaffing van de kiesplicht trekt de duale samenleving bijgevolg door tot in de politiek.

De Agusta-zaak

DE STANDAARD, 24 FEBRUARI 1995

Het zijn hoogdagen voor de schrijvende en de audiovisuele pers. De Agusta-affaire is gesneden brood waar iedereen wel wat van lust. De redacties hebben er uren zendtijd en ettelijke krantenbladzijden voor over. Maar zou het niet goed zijn om even stil te staan en na te gaan hoe het nu verder moet?

Laat er geen misverstand ontstaan. De pers moet haar werk doen. De journalist moet de bewindslui dag aan dag confronteren met wat de gezagsdragers zelf aan waarden beweren aan te kleven. Het beeld is bekend: de journalist is in de politiek van vandaag een waakhond die moet beletten dat de democratie schade oploopt. Dat is een opdracht die aan belang wint, nu het parlement soms noodgedwongen als controleur forfait moet geven. Maar meteen rijst er ook een aantal vragen.

In de Agusta-zaak gaat het om een dossier dat grotendeels tot stand kwam eind 1988, begin 1989. Zes, zeven jaar geleden dus. Het kan geen kwaad in herinnering te brengen hoe in de jaren tachtig in politieke kringen over de werving van fondsen werd gedacht. Dat bedrijven giften deden, was een bekend en de facto aanvaard verschijnsel, zeker als er geen verband bleek te bestaan met een op til zijnde overheidsopdracht of een geplande wetswijziging. In bepaalde gevallen ging het wel om ontspoorde lobbying en was er sprake van smeergeld. Maar zelfs dan waren er in elke partij mensen – vaak opereerden zij niet in het hart van de politiek, wel in de marge ervan – die de

gok wilden wagen. Men weet hoe dat gaat. Ethische reflexen sterven niet bruusk af. Het is een geleidelijk proces. Er wordt eens iets geprobeerd. Als in de onmiddellijke omgeving geen knipperlichten gaan branden, wordt een tweede stapje gezet. Men ziet bovendien dat andere partijen ook een beetje aan het ritselen zijn en zo valt na verloop van tijd de zelfcensuur weg. Vaak geven deze smokkelaars zich niet eens rekenschap van de normvervaging waarvan zij het slachtoffer zijn. Tussen 1988 en 1995 is er echter veel veranderd. De politici worden nu met een veel strakkere gezagscode geconfronteerd. De lat ligt hoger. Daaraan zijn de gebeurtenissen in onze buurlanden niet vreemd. Vooral de zuiveringen in Italië verwekken grensoverschrijdende echo's. Dat is te merken aan de gretigheid waarmee in ons land de terminologie van de 'schone handen' is overgenomen. Dat leidt er in feite toe dat de fouten uit het verleden beoordeeld en veroordeeld worden op basis van de fatsoenscodes van vandaag. Dat kan allemaal, zo lang men maar beseft wat men doet. Een bijkomend probleem is dat de politieke klasse sinds 1988 wél enkele maatregelen genomen heeft die ontsporingen moeten vermijden. Er is de wet op de partijfinanciering. En er is het sterke vermoeden dat de partijvoorzitters sindsdien de sanering ook in eigen kring hebben aangevat. Maar die ingezette zelfzuivering zal pas in de toekomst gunstige effecten opleveren. Zij werkt niet retroactief. Als er lijken uit de kast vallen staan de politici van vandaag voor een bijzonder onaantrekkelijke opdracht. Een aantal onder hen heeft van de zucht naar politiek fatsoen een centraal programmapunt gemaakt. Zij presenteren zich, in enkele gevallen terecht, als mister proper. Zo scheppen zij hoge verwachtingen. Maar in de confrontatie met gebeurtenissen uit het verleden,

waarin zij op een of andere manier betrokken zijn, is het aartsmoeilijk om die verwachtingen niet te beschamen. Men mag dan wel minstens verwachten dat zij in hun behandeling van de dossiers uit het verleden de schade niet vergroten door in halve of hele onwaarheden te spreken.

Ik pleit niet voor het inachtnemen van verzachtende omstandigheden, wel voor een berichtgeving waarin aandacht is voor de context waarin de betwistbare feiten zijn ontstaan.

Er rijst een tweede vraag. Journalisten ontpoppen zich als speurders, soms zelfs als onderzoeksrechters. Tegenstrijdige verklaringen van politici worden naast elkaar geplaatst. De camera zoomt in op het gelaat van de politicus als hij, reagerend op een vraag, naar zijn woorden zoekt: het televisiescherm als leugenedetector. Die procédés vloeien voort uit de wezenlijke opdracht van de pers: zoeken naar de waarheid, steeds met het oog op de bescherming van de democratie. Dat heeft echter grote consequenties. In het gerechtelijk bestel zijn onderzoeksrechters in hun activiteiten aan strikte regels gebonden. Die codes staan in het gerechtelijk wetboek. Zij kunnen niet straffeloos overtreden worden. Een onderzoeksrechter die in de fout gaat, wordt in het korps op het matje geroepen. Soms wordt hem of haar een dossier ontnomen. Maar vooral: een procedurele fout wordt in het verder verloop van het proces genadeloos afgestraft. Er zijn recente voorbeelden: individuen die zich manifest schuldig hadden gemaakt aan strafbare feiten, zijn vrijuit gegaan omdat er door de onderzoekers procedurele misstappen waren begaan. Het is het goed recht van journalisten om zich als speurders te gedragen, het is zelfs hun plicht. Daarbij hoort dan echter ook het besef dat men aansprakelijk kan zijn voor beroepsfouten, dat men ver-

antwoording moet willen afleggen. Daar zou het in de toekomst mis kunnen lopen. Journalisten zijn aan deontologische codes gebonden. Er is al een lange discussie bezig over de doeltreffendheid van deze spelregels. Dat debat moet geïntensifieerd worden. Kranten en televisiezenders zijn meer dan vroeger in een hevige concurrentiestrijd gewikkeld. Er moet, bij wijze van spreken, elke dag gescoord worden. Dat opbod zou de journalisten en hun directies ertoe kunnen verleiden om de kwaliteitsbewaking uit het oog te verliezen. Grote ongelukken zijn er nog niet voorgevallen. Laten we het zo houden.

Bezinning over wat er nu gebeurt is nodig. De medewerking van de pers aan de sanering van de politieke zeden kan heilzaam zijn. Die overtuiging blijft overeind zelfs in het besef dat op korte termijn de anti-politiek en zij die haar prediken de vruchten zullen plukken. Er is gewoon geen alternatief. Wel dient de pers tijdig het hollen van de ene *scoop* naar de andere stil te leggen om even om te kijken én vooruit te zien.

De samenleving opnieuw uitvinden

DE STANDAARD, 11 OKTOBER 1994

Bij vele kiezers, zeker in de grote steden, hebben gevoelens van onveiligheid de stap naar het Vlaams Blok uitgelokt. Dat is een stelling die geregeld in de commentaren te horen is. Daarbij wordt spontaan gedacht aan wat er zich op straat en in en rond appartemensgebouwen afspeelt: de bejaarde dame wier handtas wordt gestolen, de juwelier die voor de derde keer dieven op bezoek krijgt, de flatbewoner die zijn hifi-installatie ziet verdwijnen. Maar gaat het daarom? Is dat de kern van die gevoelens van onveiligheid? Ik denk het niet. Er is een angst in opkomst die veel dieper gaat en waaraan ook weinigen ontsnappen. De oorzaak ligt in ontwikkelingen die alle te maken hebben met de metamorfose die de samenleving momenteel ondergaat.

Een eerste bron van onrust en angst volgt uit het wegvallen van grenzen. Er is de Europese eenmaking die de nationale staat en zijn eeuwenoude contouren aantast. Economie, media en cultuur hebben de wereld als adres. Geen enkele douane of drempel houdt hen tegen. Sommigen onder ons zien het opschuiven van de horizon als een verrijking, want grenzen zijn grendels. Maar aan de andere kant bieden zij ook bescherming. Zij laten toe mensen, producten en gedachten op afstand te houden. Bovendien markeren zij de scheidingslijn tussen 'wij' en de 'anderen'. Vandaag vervagen grenzen in een hoog tempo. Voor niet-weinigen is dit een angstwekkend gebeuren.

Er speelt nog iets anders. Rond het individu is een ware omwenteling aan de gang. De mens kan nu, veel meer dan voorheen, zijn levensloop zelf uitstippelen. Dat is goed te merken in de sfeer van het gezin. Ongehuwd samenwonen, LAT-relaties, ongehuwd moederschap, homofiele huwelijken zijn, sociaal en zelfs juridisch gezien, aanvaard of zullen het in de nabije toekomst vermoedelijk worden. Binnen het koppel neemt het traditionele rollenpatroon aan kracht af en dat opent alternatieven voor man en vrouw. Vooral voor de vrouw gaan deuren open die vroeger slechts op een kier stonden. Als echtgenote en als moeder is haar leven altijd al in aanzienlijke mate geprogrammeerd geweest. Nu kan het anders. De komst van de geboortepanning laat toe te kiezen of, wanneer en hoeveel kinderen men wil. Daarnaast is er de verlenging van de levensverwachting. Vrouwen worden gemiddeld zo'n tachtig jaar oud. Wie kinderen heeft, is iets over de vijftig als die het huis verlaten. Op dat moment heeft de vrouw nog bijna dertig jaar tegoed. Dat is een tweede leven dat zij zelf grotendeels plannen kan. De mens is in vele gevallen zijn eigen planbureau geworden, want meerkeuzemogelijkheden hebben de plaats ingenomen van de vaste, door anderen opgelegde gedragspatronen. Maar daardoor verschuift ook de verantwoordelijkheid. Zij verhuist in hoge mate naar het plannende, kiezende individu. Op een colloquium in Leuven (23 februari 1994) zei de Nederlandse ethicus Ten Have, in verband met de kansen die de nieuwe voortplantingstechnologieën bieden: 'Nu de technologie beschikbaar is, lijkt het aanmeten van een houding dat dingen je overkomen, niet meer goed verdedigbaar. Er ligt immers, of je wilt of niet, een groot aantal vragen ter verantwoording klaar. Wel of geen kind? Hoeveel kinderen? Welke

afstand tussen de kinderen? Op welke leeftijd kinderen krijgen? Wat voor kinderen? Wel of geen echo tijdens de zwangerschap? Waar bevallen? Wat voor bevallingsmethode? Wel of geen pijnstilling tijdens de bevalling? Op welke moment bevallen?' Dit soort vragen duikt in steeds meer situaties op. De mens mag, maar móet ook meer kiezen. De schuld kan, als er wat misgaat of als een keuze verkeerd blijkt te zijn, minder dan vroeger op God of op de natuur, op het gezin of op de samenleving gelegd worden. Ook falen wordt dus een zaak van het individu. Deze vorm van responsabilisering, met de daaraan gehechte risico's, is een bron van angst voor velen.

De omgang met de wereld rondom ons is er om nog andere redenen niet gemakkelijker op geworden. Noties waarmee we jarenlang in de samenleving en in ons leven ordening brachten, verliezen hun oorspronkelijke betekenis én nuttigheid. Talloze begrippen schuiven. 'Leven' en 'dood', bijvoorbeeld. De ontwikkelingen op het stuk van de in-vitrofertilisatie hebben de zekerheid over het begin van een menselijk leven op de helling gezet. Ook de noties 'moeder' en 'vader' zijn niet langer inhoudsvast. Er zijn nu draagmoeders en zwangere oma's, donovaders en (binnenkort wellicht) ongeboren moeders. Eeuwenlang waren seksualiteit en voortplanting aan elkaar gekoppeld. Contraceptie maakte seksualiteit zonder voortplanting mogelijk. In-vitrofertilisatie laat voortplanting zonder seksualiteit toe. Geneeskundig onderzoek heeft eenzelfde effect in verband met het einde van het leven. De dood is vandaag een variabel gegeven, want afhankelijk van voortdurend wisselende medische definities. Er is de schijndood, de hersendood en de biologische dood. Ook de noties 'arbeid' en 'niet-arbeid' vervagen. Tussen beide in liggen nu

vele hybride vormen: interim-arbeid, ingroei- en uitgroei banen, jongerenstages, duobanen, prepensioen. En in de grijze zone tussen zwartwerk en witwerk krioelt het van tweeslachtige arbeidsposities. Concepten die de mens lange tijd hebben gericht in zijn interpretatie van zichzelf en van de wereld, zijn bijgevolg ambigu geworden. Sociale omgang is op de hypothese van 'normaliteit' gevestigd. Maar steeds meer individuen komen vrijwillig of gedwongen in half-half situaties terecht: zij hebben werk, maar slechts deeltijds of in interim-jobs; zij hebben kinderen, maar zijn niet gehuwd; zij zijn vaders, maar hebben bepaalde gezinstaken van de moeders overgenomen; zij zijn vijftigers, maar reeds met pensioen. Als alle stapstenen van het leven bewegen, als het houvast verdwijnt, dan wordt de mens onzeker en onrustig. Het ene tapijt na het andere wordt vanonder onze voeten weggetrokken. Dat geeft een onveilig gevoel.

Soms duikt in de zoektocht naar een verklaring het fin-de-siècle op. De angst zou een soort pleinvrees zijn, de schrik om de weg naar het derde millennium in te slaan. In die interpretatie zit een stukje zelfbedrog. Alsof het na 1999 allemaal wel voorbij zal gaan. Is het niet veeleer zo dat wij op de drempel van een nieuw type van samenleving staan?

Angst is, net als woede, een slechte raadgever. Mensen kruipen weg of zoeken zondebokken. Dat lokt op zijn beurt morele verontwaardiging uit. Dan vallen termen als het 'nieuwe egoïsme', het 'ieder-voor-zich', het 'ik-eerst'. Of men heeft het over verloedering van de zeden. En toch zit de oorsprong van het probleem niet zozeer in het hoofd of in het hart van de mensen. Het is de samenleving die, onder invloed van vooral technologische ontwikkelingen, verandert. Ik geef een voor-

beeld dat uit de sfeer van de politiek komt. Politici beschikken nu in beginsel over de technologische mogelijkheid om de kiezers op een uitermate gepersonaliseerde wijze te benaderen. Aan de ene kant zijn er de data-banken waarin een enorme hoeveelheid informatie over de bevolking is opgeslagen. Voortdurend laten wij persoonsgegevens achter: als wij telefoneren, betalen met een bankkaart of met een 'getrouwheidskaart', meedoen aan een krantenwedstrijd, iets bestellen bij een post-orderbedrijf. Daarnaast zijn er de data-bestanden die overheidsinstanties samenstellen. Niet de politiek, maar de burger wordt een glazen huis. Politici die deze gegevensbanken ontginnen, kunnen bij wijze van spreken elke burger over zijn eigen problemen en belangen aanspreken. Een *direct mailing* met een gepersonaliseerde boodschap staat haaks op wat vroeger gebeurde, toen het uitsturen van signalen op grote groepen was gericht. Een ideologie, want dat was voorheen het signaal, is een boodschap die zich tot een hele gemeenschap richt. Nu spreekt men de individuele burger aan. Dat is zo omdat de technologie dat toelaat. Maar ondertussen wordt die burger losgekoppeld van zijn omgeving. Waar ligt dan de oorzaak van het 'ieder-voor-zich'?

De angst die mensen in de richting van het Vlaams Blok drijft, is slechts ten dele ingegeven door de vrees voor kleine of grote criminaliteit, door het ongemak dat men van de migranten ziet uitgaan of door het 'nieuwe egoïsme'. Er is iets anders aan de hand: het sociaal weefsel dat ons tot voor kort 'droeg', verzwakt. Dat verwekt angst. Zoiets is niet te keren met meer politie en minder migranten. Het ziet er veeleer naar uit dat de samenleving heruitgevonden moet worden.

Schieten op de boodschapper

DE STANDAARD, 30 MAART 1994

Het regent politieke schandalen in de pers. Er gaat geen dag voorbij of de krant, de radio of de televisie bericht over de ontdekking van weer een ander voorbeeld van politiek onfantsoen. Wat is er aan de hand?

De gevoeligheid voor wat er misgelopen is in de politiek is toegenomen. Vroeger zweeg men, uit respect voor de partij die men in lief en leed trouw bleef. Of uit schrik dat kritiek de democratie zou verzwakken – per slot van rekening zat in Oost-Europa de bruine beer op zo'n verzwakking te wachten. Die aarzelingen zijn afgenomen. De pers speelt daar op in. (Soms lijkt het wel of sommige journalisten door een paniekerig gevoel overvallen worden als zij iets goeds over de politici te zeggen hebben.)

Ook de rechters brengen meer dan vroeger politiek onfantsoen aan de oppervlakte. Zij volgen daarin de publieke opinie die roept om een krachtadiger optreden van de rechterlijke macht. Wellicht speelt nog iets anders. Er is een fikse burenruzie uitgebroken tussen magistraten en politici. Beider percelen waren vroeger goed afgebakend. De theorie van de scheiding der machten zorgde daarvoor. Maar Montesquieu is dood. De magistratuur vindt dat de beroepspolitici zich meer en meer op haar terrein begeven. Daar komt bovenop dat de rechters door sommige politici van luiheid en onkunde beschuldigd worden. Ik kan mij niet van de indruk ontdoen dat de rechter-

lijke ijver om politici te betrappen op ongeoorloofd gedrag ook iets met die territoriumtwisten te maken heeft.

De politici zelf zijn uiteraard ook leveranciers van schandalen. Enkelen onder hen hebben het niet te nauw genomen met de deontologie. Maar er is meer. Politici zijn in een aantal gevallen de tipgevers die de pers op het spoor brengen van echt of vermeend misbruik van gemeenschapsgelden. Zo kunnen zij tegenstrevers treffen of zichzelf witwassen door anderen als nog zwarter te beschrijven. Bepaalde journalisten doorzien dat niet. Zij denken dat zij de politici verleiden om een primeur te leveren. Maar in het spel van de verleiding is de journalist het slachtoffer. Hij wordt misbruikt.

Het 'aanbod' van schandalen is dus gestegen. Wat doet de pers daarmee? Het opbod tussen redacties (en zelfs tussen journalisten binnen één redactie) brengt mee dat soms te snel op een bericht wordt ingegaan. Een hint van een politicus, van een vakbondslid, van een onderzoeksrechter wordt pagina groot opgeblazen. Want men wil de eerste zijn. Zo gebeuren er ongelukken. Dat is jammer. Want de pers heeft in een democratie als de onze fel aan belang gewonnen. Kranten, radio en televisie zijn immers uitermate geschikt om maatschappelijke problemen zichtbaar te maken. Zij dragen in zich de mogelijkheid om als *early-warning systems* te werken, om op de sociale radar te melden dat er iets aan de hand is. Journalisten kunnen een kwestie, een eis, een verwachting die in een bepaalde groep leeft door herhaalde media-aandacht op de agenda van de politici inschrijven. Deze diverse vormen van beïnvloeding spelen niet alleen langs de weg van de opiniestukken in de kranten. Ook wat als fait-divers op papier of in de microfoon komt weegt op het politieke lot van een dos-

sier. Journalisten zijn in zekere zin ook de producenten van wat als 'de publieke opinie' in de politiek werkzaam is. Zij construeren een van de gedaanten waarin de publieke opinie verschijnt doordat zij seinen uit de bevolking opvangen. Maar het belangrijkste is wel dat de pers de politici dag aan dag kan confronteren met wat de gezagsdragers zelf aan waarden beweren aan te kleven. Het beeld is bekend: de journalist is in de politiek van vandaag, nu het parlement soms forfait geeft, de waakhond die de politici goed in het oog moet houden. De meeste mensen van de pers spelen die rol op gepaste wijze. Maar er zijn er ook die zich gedragen als hazewinden (snelheid boven kwaliteit) of als pitbulls (bijten zoveel als kan). En die ternauwernood beseffen hoe groot de effecten van een onprofessionele behandeling van politieke thema's kunnen zijn. Er lopen in Vlaanderen perslui rond die zich na twee reportages al als de Woodwards en de Bernsteins van de plaatselijke *Washington Post* beschouwen. Zij zijn het bovendien die de kritiek op hun optreden stevast beantwoorden met de dooddoener dat het toch niet kan dat zij, de boodschappers, en niet de zondige politici worden gevisieerd.

Los daarvan is er ook sprake van enige tweeslachtigheid in de figuur van de journalist. Hij ziet zichzelf langs de zijlijn van de politiek staan, van op een afstand toekijkend en rapporterend. Maar in elke journalist sluimert een politicus, die invloed wil uitoefenen. En dat heeft zijn prijs, ook in de berichtgeving.

Dat alles roept het probleem op van de beroepsopleiding. Journalisten leren het vak hoofdzakelijk *on the job*. Dat hoeft geen bezwaar te zijn. Toch kan men zich afvragen of zo'n belangrijke beroepsactiviteit niet meer onderbouwd moet wor-

den door scholing en selectie. Er is, ten slotte, de kwestie van de eigen deontologie. Journalisten werken met een, vaak ongeschreven, gedragscode. Misschien is de tijd gekomen om die spelregels opnieuw te bekijken. De maatschappelijke omgeving waarin de pers functioneert, is in een aantal opzichten grondig veranderd. Er is de verhevigde commerciële druk. De slag om de lezer/kijker beïnvloedt het gedrag van de journalisten. Er is het toegenomen belang van de pers in de werking van de politiek. Daaraan is een grotere verantwoordelijkheid verbonden. De pers zal morgen door de publieke opinie aansprakelijk en toerekenbaar verklaard worden voor wat zij, politiek gezien, doet of niet doet. Bij het herschrijven van de gedragscode mag een gesprek met de buitenwacht dus niet ontbreken. Het zou goed zijn, zo zegt Hugo de Ridder in zijn *De strijd om de 16* als de journalisten daarbij wat minder krampachtig zouden reageren op de kritiek die op hen afkomt. Op een colloquium van de Koning Boudewijn-stichting, in de herfst van 1992, zei Carl Bernstein (die zijn journalistieke sporen verdiende tijdens de Watergate-affaire): 'Wij zijn arrogant. De opening van zaken die wij van anderen vragen, weigeren wij in onze eigen wereld toe te passen.' Maar uiteraard zal een nieuwe gedragscode eerst en vooral het product zijn van interne discussie en van kritische reflectie op elkaars werk. Het is niet dat de journalisten te hard zijn voor de politici, zij zijn te zacht voor elkaar. Dat is niet zonder risico's. Als de mensen van de pers niet zelf aan een vernieuwde gedragscode werken, zullen anderen – de politici bijvoorbeeld – dat in hun plaats doen. En dat kan nooit de beste weg zijn.

De verzorgingsstaat is geen historisch toeval

DE STANDAARD, 13 NOVEMBER 1993

'De verzorgingsstaat is in zijn huidige vorm onbetaalbaar geworden.' Dat is een stelling die dezer dagen vaak te horen is. En zijn toekomst zou bijgevolg erg onzeker zijn. Is dat een correcte voorspelling? Ik kan het antwoord op die vraag niet leveren. Wat ik wel wil doen, is materiaal aanbrengen dat in het debat onvoldoende aan bod komt.

De Nederlandse socioloog Abram de Swaan is mijn gids tijdens een korte wandeling doorheen de geschiedenis van de verzorgingsstaat. Deze tocht start niet in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog, zoals zo vaak gedacht wordt. De verzorgingsstaat, schrijft De Swaan, is het resultaat van een maatschappelijk veranderingsproces dat al drie, vier eeuwen aan de gang is. Al heel lang proberen de mensen het tekort en de tegenslag, de armoede en de ziekte die hen *elk afzonderlijk* treffen, door *collectieve* arrangementen te verlichten. In het laatste kwartaal van de negentiende eeuw is in dat zoeken een grote sprong voorwaarts gemaakt. Dan ontstaan de vakbonden, de ziekenfondsen, de coöperatieven: allemaal instrumenten waarmee de arbeiders *groepsgewijze* wilden reageren op het *individuele* noodlot. Maar de aandacht van De Swaan gaat niet in de eerste plaats naar de reacties van de arbeiders. Hij vraagt zich af hoe het komt dat ook de burgerij, zij het schoorvoetend, op het einde van de negentiende eeuw voor de uitbouw van sociale voorzieningen kiest. Niet menslievendheid

was de belangrijkste drijfveer, schrijft hij, maar wel berekening en welbegrepen eigenbelang. De plagen die de arbeiders teisterden (armoede, alcoholisme e.a.) bedreigden op een onrechtstreekse wijze ook de burgerij. Het proletariaat verspreidde ziekten, maakte de straat onveilig, kwam nu en dan in opstand. Tot daar De Swaan. En inderdaad, in België toont de burgerij in talloze geschriften van die tijd dat zij de arbeiders als *les classes dangereuses* beschouwde en behandelde. Aanvankelijk zocht zij een oplossing in een combinatie van paternalisme en gewelddadige repressie. Het geringe succes van de domesticatie-met-de-harde-hand dreef de burgerij uiteindelijk in de richting van waarachtige armoedebestrijding. Men mag dat 'solidariteit uit angst' noemen. (Ik moet deze formulering wat milderen. Angst was niet de enige prikkel. Ook levensbeschouwelijke verbondenheid speelde bij sommigen een rol.) De rijke burger kon de bedreiging die van de verpauperden uitging, niet individueel beantwoorden. Dat vereiste, net als bij de arbeiders, collectieve actie. Eerst gebeurde dat op het niveau van de parochie of van de lokale kiesverenigingen. Geleidelijk zou er dan een schaalvergroting optreden én, belangrijker nog, tegelijkertijd een verschuiving in de richting van de overheid. In een eerste hervormingsfase werden allerlei sociale voorzieningen (zoals armenzorg en sociale huisvesting) op het niveau van de stad uitgebouwd. Na de Tweede Wereldoorlog werd de verantwoordelijkheid voor de organisatie en de financiering van de welzijnszorg grotendeels naar de nationale staat doorgeschoven. Ondertussen was de motivatie wel van natuur veranderd. Het gaat niet op om voor de evolutie van na 1945 nog te spreken van solidariteit uit angst. Nu ging het vooral om het wegnemen van onvoorspelbaarheid in het

gedrag, vooral het economisch gedrag van mensen. Tekort en tegenslag zijn bronnen van onzekerheid, van sociale onrust ook en bijgevolg stoorzenders in een economie waarin langetermijnplanning en voorspelbaarheid cruciale elementen zijn.

Het groeiende aandeel van de overheid, eerst de gemeentelijke en dan de nationale, in de uitbouw van de sociale voorzieningen vraagt om bijkomende uitleg. Waarom die ontwikkeling? Voor een deel natuurlijk omdat de organisatie van sociale voorzieningen voortdurend complexer en duurder werd. Caritatieve instellingen van particuliere signatuur schoten na verloop van tijd tekort. Transfert van deze activiteiten naar de marktsector was meestal uitgesloten omdat bijstand in vele gevallen niet winstgevend is. Overheveling naar de openbare sector was dan de enige uitweg. Maar er speelden nog andere elementen mee. Eind vorige eeuw, begin deze eeuw worstelde het particuliere initiatief met het probleem dat de leden van de burgerij niet echt gedwongen konden worden om hun medewerking aan de armoedebestrijding te verlenen. Er waren in de burgerij altijd individuen die wilden 'meerijden' zonder te betalen. Een stedelijke of nationale overheid kon en kan wel voor dwang zorgen. De inning van belastingen en van sociale bijdragen is erop gericht zowat iedereen in de financiering van het stelsel te betrekken. Door het verzorgingsapparaat grotendeels in overheidshanden te geven en onder staatstoezicht te plaatsen werd de uitoefening van externe dwang mogelijk. Zo werd ook de doeltreffendheid van het stelsel drastisch vergroot.

De overgang van *parochiale armenzorg* naar de verzorgingsstaat, met de *stedelijke* bijstandsorganisatie als overstap, is dus geen historisch toeval. Men kan, bij het uittekenen van

hervormingen, dat gegeven niet straffeloos negeren. Dat neemt niet weg dat vragen kunnen gesteld worden over de verzorgingsstaat in zijn *huidige* gedaante. Misschien is de kritiek op het stelsel niet zozeer gericht op het principe, maar eerder op wat in zijn actuele vormgeving misgelopen is. Historicus Herman van der Wee wees mij erop dat ook in het verleden pogingen om de solidariteit op een collectieve basis te organiseren ontspoord zijn. In de late middeleeuwen, zegt hij, zijn het de gilden en ambachten die collectieve voorzieningen in het leven roepen: broederschappen voor het financieren van de uitvaart, godshuizen voor de oudere en behoeftige leden. Deze arrangementen krijgen na verloop van tijd een publiekrechtelijk statuut. In de zeventiende en achttiende eeuw nemen de territoriale vorsten de organisatie van de bijstand over. Verstaatsing is het gevolg. Die evolutie loopt niet goed af. Privileges, favoritisme en sclerose slaan toe. De Franse revolutie veegt deze voorloper van de verzorgingsstaat weg.

Ook in het België van vandaag vertoont de verzorgingsstaat vele mankementen. Hij brengt, zo blijkt, geen effectieve herverdeling van inkomen, van onderwijskansen, van huisvesting... Sommige uitkeringen komen terecht waar ze niet thuishoren. Er is de sociale fraude in de sector van de werkloosheidsvergoedingen. Het is duidelijk dat de verzorgingsstaat lekken vertoont. 'Maar,' schrijft Abram de Swaan, 'in vergelijking met een verbrandingsmotor of een gloeilamp, waarbij meer dan tweederde van de energie verspild wordt aan nutteloze warmte, zijn de sociale zekerheid en de sociale bijstand wonderen van doelmatigheid.' Die overweging mag niet beletten dat men ernstig op zoek zou gaan naar het dichten van de lekken, naar het wegwerken van ontduiking, frau-

de en administratieve verkwisting. Men moet zich daarbij wel realiseren dat zoiets – als men daarbij zeer ver wil gaan – de inzet vraagt van dwang, hardvochtige inspectieteams en hoge boetes. Dat alles zal diep doordringen in het leven van het individu, zijn gezin, zijn werk. Een verzorgingsstaat die werkt met volkomen efficiëntie is noodgedwongen een sterke, bemoeizieke staat.

Er zijn in de discussie ook pleidooien te beluisteren voor een gedeeltelijke ontmanteling van de verzorgingsstaat. Is dat wel mogelijk? Op de vrije markt is er voor de overname van vele van de bijstandsvoorzieningen weinig of geen belangstelling. Zij zijn niet lucratief genoeg. Een 'teruggave' van bepaalde bijstandsactiviteiten (hulp aan armen, verzorging van zieken en bejaarden) aan de gezinnen of aan de buurtgemeenschap lijkt een aantrekkelijk alternatief. Zelfhulp is evenwel geen wondermiddel. Het drie-generatiegezin, het gezin waar grootouders, kinderen en kleinkinderen onder één dak wonen, is niet meer. En dat was in het verleden juist de ankerplaats voor de opvang van zieken en ouderen en gehandicapten. Ook de *popular knowledge*, de volkskennis die in eeuwenlange omgang met armoede, ziekte, sterven en mentale defecten was verworven, is weg. In de plaats kwam een verregaande verdenskundiging van de zorg om 'de mensen met een schrammetje', zoals men in Nederland de meest kwetsbare klanten van de verzorgingsstaat heeft genoemd. Kan die klok zonder schade teruggedraaid worden? Bovendien, niets is zo koppig en weerbarstig als een korps van professionelen. Zullen zij de terugkeer naar meer zelfhulp gewillig aanvaarden?

De verzorgingsstaat is niet het product van een toevallige ontwikkeling. Hij is het (voorlopig?) eindpunt van een al lang

lopend en bijna ononderbroken proces. Hervormingsplannen die met deze levensloop geen rekening houden, lijden aan bijziendheid.

De vice-koning van België

DE STANDAARD, 19 SEPTEMBER 1993

Paul-Henri Spaak, Achille van Acker en Gaston Eyskens hebben tussen 1940 en 1975 in hoge mate hun stempel gedrukt op de Belgische politiek. Toch ontbreekt in het lijstje van hoofdpersonages minstens één naam, die van Ganshof van der Meersch. Hij heeft al die jaren enkele keren een cruciale rol gespeeld, zij het op de achtergrond. Ganshof was op bepaalde momenten de superbrandweerman die, als een crisis onbeheersbaar dreigde te worden, ter hulp moest komen.

Het begon in de lente van 1940. Toen de oorlog onafwendbaar leek, zocht de regering een krachtige figuur die bij een Duitse aanval voor de openbare orde kon instaan. Zij benoemde in april, mede op aandringen van Leopold III, Ganshof tot auditeur-generaal. Hij was het die op 10 mei het bevel gaf om honderden verdachte Belgen en buitenlanders aan te houden en te deporteren. Ganshof zelf trok met de regering richting Parijs. Op 26 mei vernamen de ministers dat Leopold III van plan was te capituleren. De regering stuurde drie mannen naar de koning om hem die beslissing af te raden. Ganshof was één van hen.

Tijdens de bezetting zat Ganshof niet stil. De Duitsers namen hem een eerste maal gevangen in de zomer van 1940. In december van dat jaar kwam hij vrij, mede door tussenkomst van Hendrik de Man. (Ganshof stuurde De Man op 27 december een dankbrief. Daarin schreef hij dat hij diens inter-

ventie nooit vergeten zou.) Wat later trad Ganshof toe tot het comité-Gilles, dat clandestien informatie verzamelde voor de Belgische regering-in-ballingschap. Uiteindelijk trok hij zelf ook, in juli 1943, naar Londen waar hij zeer snel betrokken werd in de voorbereiding van de naoorlog. Hij was vaak als adviseur aanwezig bij de ministerraden. Als auditeur-generaal werkte hij mee aan de opbouw van het repressieapparaat. Hij nam de leiding in handen van de Veiligheid van de Staat (verantwoordelijk voor de ordehandhaving in bevrijd België) en werd ook de verbindingsman tussen de Belgische regering en de geallieerden. Het is de combinatie van al die sleutelposities die hem op het einde van de oorlog en na de bevrijding in zekere zin de vice-koning van België maakte. Men mag ook niet vergeten dat de regeringen elkaar tussen september 1944 en maart 1947 snel opvolgden. Ministers kwamen en gingen. Ganshof bleef. Het opmerkelijkst is dat in het domein van de justitie: Ganshof heeft als auditeur-generaal de justitieministers Delfosse, Verbaet, du Bus, Grégoire, Rolin, Van Glabbeke en Lilar 'overleefd'.

In 1947 verliet Ganshof in eigenaardige, nooit opgehelderde omstandigheden het auditoraat-generaal. Misschien was hij in de ogen van sommigen te machtig geworden. Hij zou de volgende vijftientig jaar een topfunctie bekleden bij het Hof van Cassatie. In mei 1960 haalde de regering-Eyskens hem echter van de reservebank. In volle Kongo-crisis werd Ganshof als minister zonder portefeuille naar Leopoldstad gestuurd, met een opdracht die hem lag: de ordehandhaving tijdens de regimewisseling. Ganshof zou in Kongo ook bemiddelen tussen Lumumba en Kasavubu en mag dus het co-peterschap van de eerste Kongolese regering opeisen.

Ganshof werd in juni 1976 een laatste maal door de regering uitgestuurd om een uitslaande brand te blussen. Men vroeg hem in de gemeente Schaarbeek, waar burgemeester Nols een voor de Vlamingen beledigende lokettenregeling had ingevoerd, de wettelijkheid te herstellen. Op 2 juni, in de vroege morgen, trok Ganshof met wat rijkswachters naar de opstandige gemeente om er de bordjes in de lokettenzaal te laten verwijderen, een wat triestige epiloog bij een bewogen loopbaan.

In een politiek systeem als het Belgische is er grote behoefte aan mensen die buiten het gewoel staan, zich in vele milieus thuisvoelen, er in vertrouwen genomen worden. En die, als alle andere compromismakers falen, een *mission impossible* kunnen opnemen. Wat in het leven van Ganshof opvalt is dat hij op bijna-perfecte wijze de figuur van de 'joker' belichaamt. Hij was lichtschuw en hield zich meestal op de achtergrond. Zo ontsnapte hij aan de slijtage die andere politici ondergaan. Hij bleef dan ook ruim vijfendertig jaar lang 'ter beschikking' van het Paleis, de regering en het parlement. Hij wist zich ook goed af te schermen van wie hem opdrachten gaf. Ook dat is een constante. Hij is, om die vrijheid te behouden, enkele keren in hevige territoriumtwisten met leidend politici betrokken geraakt. In mei 1944 kwam hij in Londen frontaal in botsing met de Belgische regering toen zij in de krijgsraden weerstanders wou opnemen. Ganshof legde uit protest zijn ambt als auditeur-generaal neer. De regering moest inbinden. Hij kwam een tweede maal met een regering in aanvaring in de kwestie van de bestraffing van de economische collaborateurs. Hij nam het niet dat de ministers zich in die zaak met het vervolgingsbeleid gingen bemoeien. Via Gans-

hof kwam juist in verband met een dossier van economische collaboratie minister van Justitie Van Glabbeke in grote moeilijkheden. Bijna dertig jaar later, in het begin van de jaren zeventig, vocht Ganshof een bittere ruzie uit met een andere liberale beleidsman, minister van Justitie Vanderpoorten. Ganshof kloeg in felle bewoordingen de partijpolitieke bemoeizucht bij de benoeming van rechters aan. Vanderpoorten reageerde al even scherp in *Het Laatste Nieuws* (5 september 1973). Hij noemde de aanval van Ganshof 'niet waardig voor een procureur-generaal bij het Hof van Cassatie, die zelf bij de minister komt klagen over zijn te lage wedde en hem na de dood van Henri Rolin persoonlijk heeft gevraagd diens plaats te mogen innemen in het Europees Hof voor de rechten van de mens te Straatsburg'. Maar Ganshof was een superieure geest, die vele politici in de schaduw stelde. Dat liet hij goed zien in de rapporten die hij voor de regering opstelde. Zijn verslag over de werking van het Hoog-Commissariaat voor de Veiligheid van de Staat, dat hij in november 1945 afleverde, is een boekdeel van honderden bladzijden waarin hij haarfijn de ordehandhaving in de maanden na de bevrijding beschrijft. Toen hij in de herfst van 1960 uit Kongo terugkeerde schreef hij een boeiend rapport van bijna vijfhonderd bladzijden. Het is hem niet vaak nagedaan. Ik vermoed dat zijn macht, tenslotte, ook te maken had met het feit dat hij binnen de wereld van de vrijzinnigheid een verbindingsman was tussen liberalen en socialisten.

Ganshof staat in Vlaanderen vooral bekend als de man van de repressie. Hij is met alle mogelijke scheldwoorden bedacht. Toch moet zijn rol als auditeur-generaal op genuanceerde wijze beoordeeld worden. Hij is erin geslaagd om in chaoti-

sche omstandigheden een apparaat uit te bouwen dat, al met al, vrij snel een bijzonder complexe opdracht heeft uitgevoerd. De jurist in hem heeft, onder meer door zijn verzet tegen deelneming van weerstanders aan de berechting van collaborateurs, verhinderd dat de repressie totaal ontspoorde. Maar hij had, aan de andere kant, weinig of geen begrip voor de verscheidenheid aan motieven die mensen tot collaboratie konden brengen. Dat heeft vooral vele Vlamingen parten gespeeld. Hij miste ook buigzaamheid. In september 1946 heeft hij in een wat hooghartige rede al een eindoordeel over de repressie uitgesproken. Het was, uiteraard, een volslagen positief oordeel. Daarop is hij nooit meer teruggekomen, ook niet toen binnen en buiten de politiek een meer gematigde visie op de collaboratie veld won.

De politici anders bekeken

DE STANDAARD, 4 SEPTEMBER 1993

Voor de politicus van vandaag is slechts weinig arbeidsvreugde weggelegd. Zowat alles wat met 'de politiek' te maken heeft ligt immers onder hevig vuur. De kritiek aan het adres van de politici klinkt anders dan vroeger: zij is agressiever, maar ook en vooral indringender. Er worden vragen gesteld die de kern van de politiek beroeren: of het niet beter ware de staat die op zovele terreinen faalt gedeeltelijk te ontmantelen en of de democratie niet desnoods zonder de beroepspolitici uit haar crisis bevrijd moet worden.

Dat de politici in hun doen en laten kritisch bekeken worden is op zich een goed teken. Al te lang zijn de mannen en vrouwen die regering en parlement bevolken te omzichtig behandeld. Maar met wat nu aan het gebeuren is, dreigen we in het andere uiterste te belanden. Het staat nu blijkbaar goed om in interviews en lezersbrieven ongeremd alle politici als ondeugdelijk te bestempelen. Zelfs het overlijden van koning Boudewijn was voor sommigen een gelegenheid om de zwakte van de politieke klasse naast de onkreukbaarheid van de vorst te plaatsen. Een ander procédé bestaat erin de lof te zingen van door de politiek onbesmette industriëlen. Zij zouden, zo luidt het dan, het roer moeten overnemen. (Men vergeet daarbij nogal gemakkelijk dat mensen uit het bedrijfsleven die een stap in de wereld van de politiek zetten, vaak snel naar de veilige cocon van hun bank of onderneming teruggaan.

Zo'n mirakelmakers zijn het blijkbaar toch ook niet.)

Ik aarzel om mee te huilen met de wolven in het bos. Er zijn te veel redenen om bij het beoordelen van de politici met verzachtende omstandigheden rekening te houden.

Is het juist dat de kwaliteit van het politiek personeel aanzienlijk is gedaald? Ik geloof het niet. Er zijn eerder aanwijzingen van het tegendeel. De overgrote meerderheid van de mandatarissen is beter geschoold en kan meer dan vroeger terugvallen op experts en studiediensten. Er wordt door de meesten ook hard gewerkt en niet alleen in het kader van het politiek dienstbetoon. Het probleem is dat wie de politici van vandaag vergelijkt met die van gisteren, vaak de neiging heeft het verleden te idealiseren of zich alleen de grote figuren (een Gaston Eyskens, een Théo Lefèvre) te herinneren. Dat veroorzaakt bijziendheid. Wat wellicht wél speelt is het natuurlijke slijtageproces waaraan elke generatie van politici onderhevig is. De politici die in het begin van de jaren zeventig het roer overnamen, worden nu als versleten ervaren en dat loopt uit in irritatie en wantrouwen aan de kant van de burgers. Dat een personeelwissel een deel van dat ongenoegen tot bedaren kan brengen is een plausibele, maar wellicht te optimistische hypothese.

Ook de stelling dat het *politiek onfatsoen* hand over hand toeneemt is betwistbaar, want althans voor Vlaanderen onvoldoende bewezen. Trouwens, dertig à veertig jaar geleden waren er evengoed ministers en verkozenen des volks die – politiek gezien – een scheve schaats reden. Er is, natuurlijk, het nieuwe fenomeen van het 'overlopen'. Dat politici vreemd gaan en zomaar naar een andere partij overstappen ligt niet goed bij velen in de bevolking. Maar de burger moet weten

wat hij wil. Wie applaudisseert voor de advocaten van de politieke herverkaveling, moet aanvaarden dat sommige mandatarissen hun partij voor een andere inruilen. Men kan de zes, zeven partijen en partijtjes van vandaag niet tot een drietal grotere formaties laten versmelten als iedereen stijf op zijn plaats blijft zitten. Wél zou het van meer fatsoen getuigen als wie aan de stoelendans meedoet, zijn mandaat ter beschikking zou stellen. Halverwege het spel van kamp veranderen en het parlementair of gemeentelijk zitje meenemen staat niet netjes. Er is, begin 1993, in de pers ook schande gesproken over het 'onwaardig' vertoon in het parlementair halfrond. Volksvertegenwoordigers hebben tijdens het debat over de staatshervorming amok gemaakt. Maar ook dat soort spelverruwing is niet nieuw. Wie het bij deze gelegenheid over een teloorgang van de parlementaire zeden had, moet maar eens de kranten uit de tijd van de koningskwestie (1945-1950) of van de schoolstrijd (1954-1958) herlezen.

Het probleem blijft dus: er is verhevigde kritiek op de politici en toch kan men niet zeggen dat deze mannen en vrouwen in doorsnee minder klasse hebben dan vroeger. Wat is er dan wel aan de hand? Misschien brengt een eenvoudig onderscheid het antwoord op die vraag wat dichterbij. Er is de persoon van de politicus en daar valt blijkbaar niet veel negatieve verandering te noteren. Er is, ten tweede, de functie of het ambt achter de mens. En het ziet ernaar uit dat daarin wel beweging is gekomen. Ik bespreek drie zo'n ontwikkelingen.

Maatschappelijke problemen worden nu meer dan vroeger aan de hand van rapporten 'ontdekt' en beschreven. Dat is het werk van kabinetsleden, van medewerkers van studiediensten en van universitaire onderzoekers. Voor sommige politici zijn

die wetenschappelijke en semi-wetenschappelijke nota's het voornaamste venster op de samenleving. Zo hebben zij vaak nog slechts een papieren contact met de realiteit. Dat wil niet zeggen dat zij de burger schuwen. Het is goed mogelijk dat zij meer dan vroeger 'tussen de mensen komen'. Daar gaat het niet om. Maar de verhoogde complexiteit van de politieke arbeid dwingt hen veelal de werkelijkheid langs de weg van hoogtechnische rapporten te benaderen. Soms lijkt het er zelfs op dat politici zich, met de hulp van hun onmiddellijke omgeving, in een vesting van cijfers verschansen. De vervreemding die daarbij ontstaat, kan verregaand zijn. Wilfried Martens heeft ons daarvan een treffend voorbeeld geleverd. Als premier beroemde hij zich erop dat hij de wereld vaak bekeek via het scherm van zijn Bistel-computer. Niets kon hem, bij wijze van spreken, ontgaan. Korte tijd na zijn vertrek uit de Wetstraat 16 moest hij wel toegeven dat een vijfdaags bezoek aan Somalië hem meer geleerd had over de problemen van de derde wereld dan twaalf jaar premierschap. Er is, bijgevolg, iets in het politieke ambt geslopen dat maatschappelijke blind- en doofheid veroorzaakt. Dat vergroot uiteraard de afstand tussen burger en politiek.

Voorts zijn de codes waarop de democratie rust geen onveranderlijke gegevenheden. Hun invulling evolueert. Laat me dat illustreren met een stukje tekst uit 1956. In dat jaar hield de – toen nog prestigieuze – Vereniging voor Politieke en Sociale Studies een congres over 'de parlementaire democratie in België'. In de besluiten van die conferentie komt een merkwaardige omschrijving voor van wat, in een democratie, de eigenschappen van een modelburger zijn. Naast een paar andere hoedanigheden is dat (en ik citeer nu letterlijk) 'afwe-

zigheid van negatieve kritiek ten opzichte van de gezagsdragers'. Zo'n passieve definitie van wat burgerschap moet zijn, is definitief opgeborgen. De lat wordt hoger gelegd. Bij een democratie hoort, zegt men nu, een flinke portie wantrouwen van de kant van de burgers. Daaruit vloeit ook de neiging voort om de politici met een veel strakkere gedragscode te confronteren. Dientengevolge wordt hun handelen vlugger dan voorheen als onbevredigend of onbehoorlijk ervaren, wat dan de klachten over kwaliteitsverlies en politiek onfatsoen kan verklaren. (Wie zegt dat Théo Lefèvre, aan wie grote politieke gaven worden toegedicht, anno 1993 waardering zou oogsten? Gaston Eyskens was een briljant politicus, maar zijn sfinksachtige omgang met de schrijvende en audiovisuele pers zou nu – anders dan in de jaren zestig – ongetwijfeld hevige kritiek oproepen.)

Er is een derde, veel diepgaander, ontwikkeling. De politiek is – ik schreef het al – als bedrijf veel ingewikkelder geworden. Het is geen KMO meer, maar een mammoetonderneming. Die vaststelling klinkt als een gemeenplaats en dat is ze ook. Maar men vergeet al te vaak de consequenties van die evolutie te verrekenen in de verwachtingen waarmee men de politicus bestookt. Bovendien zijn de verkozenen des volks nogal wat hefbomen ontnomen. In tal van dossiers ligt het vereiste instrumentarium niet langer in hun bereik. Het berust bij supranationale instanties (de EEG, het IMF...) en bij multinationale ondernemingen. De meeste politici durven de bevolking nog niet vertellen dat hun armen te kort zijn geworden. Dat houdt bij vele mensen onrealistische verwachtingen in leven en veroorzaakt een pijnlijk misverstand dat bij de burger tot frustratie móet leiden. Het is dus goed mogelijk

dat niet de persoon van de politicus aan de basis van het grote ongenoegen ligt, maar wel de gedaantewisseling die zijn ambt ondergaat.

Moet Guy Verhofstadt mislukken?

DE STANDAARD, 10 OKTOBER 1992

Dat Guy Verhofstadt en co de weg van de politieke vernieuwing willen bewandelen is te waarderen: hun actie kan de vergrendeling, waarin het Vlaamse partijwezen gewrongen zit, doorbreken. Maar het is zeer de vraag of de opzet in zijn huidige vorm enige kans op slagen bezit.

Vele kiezers vinden hun gading niet meer in wat er aan partijen op de politieke markt te koop is. Zij zijn op zoek naar alternatieven. Kleine verbouwingen aan de gevel van een partij (een naamsverandering, een jongere partijvoorzitter...) voldoen niet. Men wil grondige vernieuwingen. Dat heeft Guy Verhofstadt goed begrepen. Hij benadrukt voortdurend hoe volstrekt-nieuw zijn op stapel staande beweging in haar bemanning, in haar programma én in haar daden wel zal zijn. Men leze daarover de laatste zinnen van het tweede burgermanifest: de nieuwe partij is er een 'die zich verbindt (...) tot onbuigzame gedragsregels (...). Onafhankelijkheid tegenover de zuilen, de pressiegroepen, de grote syndicale of patronale organisaties. Geen beheersposten in parastatale en overheids-bedrijven. Geen politieke benoemingen. Geen cumul van politieke mandaten. (...) Geen cliëntelisme. (...) Geen leugens.' Nieuwer kan niet. Als Verhofstadt die boodschap aan de man kan brengen, dan is succes – althans op korte termijn – verzekerd. Maar tegelijkertijd ligt in deze en nog andere beloften het struikelblok waarop hij uiteindelijk zal stranden.

1. Voor de realisatie van een zo ambitieus programma is een bemanning nodig die aan hoge kwaliteitseisen beantwoordt. Denkt Verhofstadt die equipage in de PVV te vinden? Er zijn in Vlaanderen meerdere regio's aan te wijzen waarin het gros van de PVV-politici precies dat doet wat de auteur van de burgermanifesten verafschuwt. Ik woon in zo'n zone, de vierhoek Leuven-Tienen-Diest-Aarschot. Van oudsher gedraagt de PVV zich hier – met grote bijval trouwens – als een service-partij, een politieke zelfbedieningswinkel. In mijn eigen gemeente rust het succes van de liberale burgemeester op wat Verhofstadt in *De weg naar politieke vernieuwing* noemt 'de zachtere, maar daarom niet minder schadelijke vorm van corruptie, het cliëntelisme. De politieke benoeming, het toekennen van de bouwvergunning, iets regelen in verband met de legerdienst van de zoon, het verkrijgen van een studiebeurs voor de dochter, het ter beschikking stellen van een sociale woning, het aansluiten van de nieuwe telefoon...' Is het misschien daarom dat de betrokkene een goed jaar geleden tot senator is gepromoveerd? (Tussen haakjes: Verhofstadt schrijft dat de burger met afgrijzen tegen het politiek dienstbetoon aankijkt. Ik ben daar niet zo zeker van. Jaren van cliëntelisme hebben vele kiezers geleerd dat voorspraak belangrijker is dan inspraak. Zij hebben zich met de amigocratie verzoend.) Dat Verhofstadt in alle stilte – is het zelfoverschatting of blufpoker? – over het personeelsprobleem heenglijdt doet zijn geloofwaardigheid geen goed.

2. Er zitten in wat de PVV-voorzitter voorstelt zaken die – zo zij zouden worden uitgevoerd – een aanzienlijk deel van de huidige en toekomstige PVV-clienteel nogal pijn zullen doen. Ik geef een paar voorbeelden. In het eerste burgermanifest

staat te lezen dat er een einde moet komen aan de plundering van de gezondheidszorg door, onder meer, de artsensyndicaten (p. 58). En in *De weg naar politieke vernieuwing* schrijft Verhofstadt in afkeurende termen over ons sociaal-zekerheidssysteem dat 'één grote grabbelton is waar vooral de midden- en hogere inkomensgroepen hun (verplichte) bijdrage ingooien, maar ze er achteraf weer vlot kunnen uithalen' (p. 55). Hij wil aan dat fameuze Mattheuseffect een eind maken. Ik neem aan dat het hem ernst is, maar dan zal het applaus vanwege de artsen en de mensen van de midden- en hogere inkomensgroepen snel verstommen. Of verwacht hij dat die kiezers de kleine letters van het contract met de burger niet zullen lezen?

3. De kern van de zaak is dat Verhofstadts programma te veel contradicties bevat om op blijvende wijze het vertrouwen van de kiezers te winnen. Zo wil hij de ruimte tussen burger en overheid zuiveren van wat hij als dé bron van politieke verstarring beschouwt: de bemoeizucht van de partijen, van de vakbonden, van de ziekenfondsen en ga zo maar door. Volgens hem moet de burger zich rechtstreeks kunnen laten horen over staatszaken. De partijen en hun stille raadgevers moeten derhalve plaats ruimen. Ik heb eerder al (*De Standaard*, 12 april 1992) betoogd dat wie de partijen een drastische vermageringskuur oplegt het politiek systeem ontwricht. Het lijkt aantrekkelijk om de burgers zonder tussenpersonen met de overkant (de politici, de regering...) te laten converseren. Maar tegelijkertijd maakt zoiets de burgers bijzonder kwetsbaar. Dan staan zij als enkelingen in verspreide orde tegenover regering en publieke administratie. Trouwens, men kan het verzwakken van vakbonden en andere drukkingsgroepen ook interpreteren als het ontwapenen van voor de overheid lastige

tegenspelers. Langs die weg – en dat is een eerste contradictie in het project van Guy Verhofstadt – wordt de staat uiteindelijk nog sterker gemaakt.

Er is al vaker geschreven dat de meeste Belgen in hun houding tegenover de staat een grote ambiguïteit laten zien. Er is, zo zeggen zij, veel te veel staat. Maar tegelijkertijd schuiven zij de overheid voortdurend nieuwe taken toe, taken (zoals het verzekeren van de veiligheid in onze steden) die méér staat vergen. Men vindt deze lichte vorm van schizofrenie ook bij groepen van burgers die beter zouden moeten weten. Ik denk hier aan sommige beoefenaars van vrije beroepen. Vele artsen, advocaten en notarissen zijn hevige staatshaters. Maar in zekere zin leven zij bij de gratie van die staat: hij beschermt hun professioneel monopolie – waar is hier de vrije markt? – en reserveert voor hen, zeker in het geval van de artsen, een flink pak van het belastinggeld. Er is hier sprake van selectieve verontwaardiging over het gedrag van de overheid. Diezelfde ambiguïteit ligt ook in de burgermanifesten van Guy Verhofstadt. Wat hij op bladzijde 19 van *De weg naar politieke vernieuwing* op de agenda van de overheid inschrijft (de verloederde leefomgeving, de onveiligheid in onze grote steden en agglomeraties, de gerechtelijke achterstand, de manke werking van het justitieapparaat en het gevangenisstelsel) vraagt niet om minder, maar juist om meer staat.

In zijn eerste burgermanifest wijdt Verhofstadt een hele paragraaf aan 'het recht om uit de staat te stappen'. De burger zou 'de mogelijkheid moeten krijgen vitale kwesties zoals het onderwijs voor zijn kinderen, zijn oude dag of zijn gezondheid, te vrijwaren zonder tussenkomst van de staat en de politiek' (p. 57). Die passage komt niet meer letterlijk terug in *De*

weg naar politieke vernieuwing, maar naar de geest blijft de gedachte er aanwezig. Als socioloog kan ik niet anders dan zeggen dat 'het recht om uit de staat te stappen' een absurd denkbeeld is. Ik maak abstractie van de politiek-filosofische kant van de zaak, van de vraag of het kan dat sommigen eenzijdig het 'sociaal contract' verbreken. Maar sociologisch gezien is wat Verhofstadt voorstelt gewoon niet mogelijk. In een samenleving als de onze is elk individu met tientallen draden aan zijn omgeving, ook de omgeving in haar politieke dimensie, verbonden. Overleven kan maar als die band niet verbroken wordt. 'Het recht om uit de staat te stappen', bijvoorbeeld door geen belastingen meer te betalen voor onderwijs en gezondheidszorg, en de klus zelf te klaren is een fictie. In feite komt wat Verhofstadt voorstelt neer op het recht om gratis mee te rijden. 'Zwartrijden' wordt zo tot een deugd verheven.

Men mag niet blind zijn voor wat in de werking van de staat en in allerlei drukkingsgroepen verkeerd is gelopen. Er moet gesaneerd worden. Maar de weg die Verhofstadt wil inslaan lijkt me niet naar het beoogde doel te leiden. Te vrezen is echter dat hij zich verder zal gedragen als een projectontwikkelaar, die gelooft in eigen gelijk, haast heeft en tegen beter weten in doordouwt. Wellicht boekt hij met deze strategie bij de eerstvolgende verkiezingen enig succes. Toch moet hij even stilstaan bij het fameuze gezegde van Abraham Lincoln: 'You may fool all the people some of the time, you can even fool some of the people all the time, but you can't fool all the people all the time.'

Kloof tussen burger en politiek al een kwarteeuw oud

DE STANDAARD, 30 MEI 1992

De politieke wereld in Vlaanderen lijdt aan 'signalitis', een neurose die veroorzaakt is door 'het signaal' dat de kiezers op 24 november 1991 hebben uitgestuurd. Het belangrijkste symptoom is het afwisselend vertonen van acute neerslachtigheid en de neiging om overhaast te handelen. Nu en dan gaat signalitis bovendien gepaard met een zekere mate van kortzichtigheid en daar wil ik het even over hebben.

Op 24 november 1991 hebben honderdduizenden kiezers hun vertrouwen in de politiek en de politici plechtig opgezegd. Dat is de gangbare interpretatie van wat Vlaanderen op die dag overkomen is. De termen waarin over de breuk tussen burger en politicus geschreven wordt, suggereren dat de vertrouwenscrisis nooit eerder zo groot is geweest. Zo'n dramatiserende lezing van het stembusresultaat maakt indruk. Zij doet de lezer/luisteraar schrikken. Nu, zes maanden na datum, kan er wellicht al wat rustiger geëvalueerd worden. Dat kan, bijvoorbeeld, door de vergeelde foto's van de jaren zestig weer boven te halen en te vergelijken met de beelden van eind 1991-begin 1992.

In de zomer van 1964 heb ik de kans gehad om langs de weg van het interview het politiek gedrag van zo'n 450 mannen en vrouwen in kaart te brengen. De geïnterviewden – op toevallige wijze uit de kiezerslijsten genomen – woonden in Ukkel, Gent, Charleroi, Diest, Nijvel, Kortrijk-Dutseel en Opprebaix.

Van dat onderzoek is later verslag uitgebracht in *De niet-aanwezige staatsburger. De politieke apathie sociologisch in kaart gebracht*. Het loont de moeite om de resultaten opnieuw te bekijken, meer bepaald voor wat de visie van die mensen op de partijen en de politici betreft. Op de vraag 'Denkt u dat er een politieke partij is die uw belangen verdedigt?' antwoordde slechts 46% bevestigend. Met de stelling 'Over het algemeen zijn de politici bekwame mensen' ging nauwelijks 50% van de mannen en 40% van de vrouwen akkoord. Een derde vraag luidde: 'Men hoort heel wat zeggen over de plaats van de politieke partijen in het politieke leven. Sommigen willen de invloed ervan doen stijgen. Anderen willen die invloed verminderen. Wat is uw mening?' Slechts iets meer dan 10% van de geïnterviewden koos voor de mogelijkheid 'men zou de partijen een belangrijker plaats moeten geven'. Tientallen andere vragen leverden gegevens op die ook stevast wezen op de grote afstand tussen burger en politiek. De verkiezingen van mei 1965 brachten de malaise op indringende wijze aan de oppervlakte. Vele kiezers keerden zich af van de twee grootste partijen, de christen-democraten en de socialisten. Die formaties verloren samen 865.352 stemmen. Het aantal blanco en ongeldige stemmen nam met bijna 100.000 eenheden toe.

Het ongenoegen over de gang van zaken in de Belgische politiek is bijgevolg niet van recente datum. Het is er al veel langer. Alleen is het sein dat de kiezer uitstuurde door de politici meestal niet opgevangen.

Tussen 1961 en 1968 won de Volksunie 325.000 kiezers. FDF en Rassemblement Wallon boekten samen een even hoge winstscore. De spectaculaire aanwas van deze partijen is toentertijd geïnterpreteerd als het product van de losgebroken

communautaire spanningen. Honderdduizenden Belgen, zo zei men, lieten zich leiden door flamingantische of wallingantische gevoelens en emoties. Andere interpretaties bleven bijna onopgemerkt. Zo vonden Delruelle, Evalenko en Fraeys (in een enquête bij 4542 kiesgerechtigden waarvan de resultaten in 1970 in *Le comportement politique des électeurs belges* werden gepubliceerd) dat slechts 2 op de 3 VU-kiezers de communautaire kwestie als achtergrond voor hun keuze opgaven. Bij RW-FDF was het aandeel van die groep nog een stuk kleiner (50% in Wallonië, 58% in Brussel). De aantrekkingskracht van deze drie formaties lag voor sommige kiezers blijkbaar elders. Vandaar de hypothese dat VU, FDF en RW – als nieuwe en dus onbezoedelde partijen – bij de verkiezingen van 1965 en 1968 dienden om de onvrede met het politieke establishment tot uiting te brengen. Een andere bevinding van Delruelle en co wijst in die richting: de drie partijen scoorden het best bij de allerjongste kiezers. Waarschijnlijk is dezelfde argumentatie van toepassing op de electorale successen die AGALEV in de jaren tachtig boekte. Vermoedelijk trok deze partij mensen aan die, los van enige milieubekommernis, op zoek waren naar een megafon voor hun politiek ongenoegen. Dat AGALEV het minst getrouwe publiek heeft en bovendien nogal wat stemmen heeft verloren aan ROSSEM en het Vlaams Blok lijkt deze hypothese goed te ondersteunen. Het onderzoek van de Leuvense wetenschappers Billiet, Swyngedouw en Carton bevat gegevens die erop wijzen dat ook ROSSEM en het Vlaams Blok tal van kiezers tellen voor wie ontgoocheling over en protest tegen de traditionele politiek de drijfveren waren.

Het ziet er dus naar uit dat al ruim een kwarteeuw van een gedeelte van het kiezerskorps signalen uitgaan die wijzen op

de behoefte aan politieke vernieuwbouw. (Die invalshoek laat ook toe om de band te leggen tussen wat hier en elders in West-Europa op het electorale vlak te observeren valt.) De ontevreden burgers gebruiken daarvoor de partijen die een belofte in die richting inhouden. Dat kunnen jonge partijen zijn: de VU in de jaren zestig, AGALEV in de jaren tachtig. (Treffend is wel dat enige collaboratie met het politieke establishment – hoe beperkt ze ook weze – deze partijen in de ogen van de kritische kiezers meteen uitschakelt als potentiële dragers van hun signaal.) Het kan ook gaan om formaties die als vernieuwd overkomen en dan opmerkelijke stemmenwinst boeken: de PVV na haar mutatie in het begin van de jaren zestig of de CVP onder Tindemans ('met deze man wordt het anders').

De politici hebben de boodschap die in nogal wat stemmen voor de nieuwere partijen verborgen lag echter niet ontvangen. Zij zochten de verklaring voor het succes van deze concurrenten elders: in de werfkracht van de communautaire problematiek of, later, in de bezorgdheid om het milieu en hebben in die richting een programmatische correctie uitgevoerd. Dat was blijkbaar gemakkelijker dan de erkenning dat de politiek zelf als een bedrijf-in-moeilijkheden moet worden beschouwd en behandeld. Zo blijft een pijnlijk misverstand in leven.

De kans is groot dat in de nasleep van de verkiezingen van 24 november 1991 een zelfde scenario tot ontwikkeling komt. De gedachte dat het succes van het Vlaams Blok bijna uitsluitend met de migrantenproblematiek te maken heeft, kan de andere partijen ertoe verleiden om die kwestie bij voorrang in hun standpunten en beleidsprojecten te 'verwerken'. Beter ware het te luisteren naar wat de boze kiezer over het politiek bestel zelf te vertellen heeft.

Onweer boven Vlaamse Partijen waait niet vanzelf over

DE STANDAARD, 12 APRIL 1992

Het partijwezen in Vlaanderen staat ter discussie. Er is sprake van renovatie, soms ook van regelrechte nieuwbouw. Plannen die uit de jaren zestig dateren worden van onder het stof gehaald. Hier en daar circuleren ook blauwdrukken die pas van de politieke tekentafels zijn gerold.

Dat de gezondheidstoestand van de politieke partijen zoveel aandacht krijgt is een volkomen terechte zaak. In België zijn de partijen in vele gebieden van het maatschappelijk bestel binnengedrongen. Dat is opmerkelijk meer zo dan in de meeste van onze buurlanden. Hun aanwezigheid in de cockpit van vele instellingen uit de publieke en semi-publieke sector, zoals de BRTN, is daar één illustratie van. De partijpolitieke bemoeienissen bij de aanstelling van rechters is een tweede voorbeeld uit een lijst die erg lang is. De gevolgen van die ontwikkeling zijn bekend. Als de partijen ziek zijn, slaat de koorts over naar grote delen van de samenleving. Maar ook in de politiek in strikte zin leidt de eetzucht van de partijen tot onverwachte, vaak ook ongewenste ontwikkelingen. Laat me een voorbeeld geven. Niet de kiezers, maar wel de partijen bepalen in België wie naar het parlement gaat. Dat doen ze bij de samenstelling van de kandidatenlijsten. Het geloof in het kiesstelsel – een sleutelfiguur in de werking van de democratie – gaat daarmee afhangen van de mate van vertrouwen dat de partijen genieten. Verlies van krediet aan de kant van de par-

tijen kan langs die weg de geloofwaardigheid van de democratie snel en grondig aantasten.

Zieke partijen maken vele andere instellingen ziek. Er moet dus aan hun gezondmaking gewerkt worden. Sommige vernieuwers willen de partijen een wel erg drastische vermageringskuur opleggen. Die formaties, zeggen zij, moeten zelfs in de politiek een veel bescheidener rol gaan spelen. De achterliggende gedachte is dat de partijen de greep van de burger op de politieke besluitvorming eerder verzwakken dan versterken. Zo staat het te lezen in het Burgermanifest van Guy Verhofstadt: de burger moet zich 'rechtstreeks en zonder tussenpersonen kunnen laten horen over staatszaken. De partijen en hun stille opdrachtgevers moeten derhalve plaats ruimen' (pp. 49-50). Wat hier gepropageerd wordt is de partij als louter doorgeefluik, als relatief-passieve vertolker van wat de burger aan wensen en verlangens koestert. De vraag naar een demobilisatie van de politieke partijen staat trouwens niet alleen. Zij kadert in een nog ambitieuzer project: het terugdringen van de drukkingsgroepen die de burgers verdelen en de weg van het individu naar zijn overheid versperren. Daaraan wordt vaak een pleidooi voor de invoering van het referendum gekoppeld. Opnieuw Verhofstadt: 'In de Belgische democratie vertegenwoordigt een parlementslid immers alles behalve zijn kiezers. Hij is volkomen een product van de partij en haar ingebouwde drukkingsgroepen. Daarom is het referendum (...) onontbeerlijk geworden' (p. 51).

Dat betoog duikt momenteel ook op in de discussie die Frankrijk al een tijdje over zijn toekomstig kiesstelsel aan het voeren is. De twee grote oppositiepartijen van rechts, RPR en UDF, zijn fel gekant tegen het principe van de evenredige ver-

tegenwoordiging omdat die techniek het zwaartepunt van de politiek naar de partijen en hun zusterorganisaties verlegt. In hun ogen produceert zo'n systeem parlementsliden die, om een verkiesbare plaats op de kandidatenlijst te behouden, de partij en niet de kiezer dienen. RPR en UDF zijn totaal gewonnen voor het behoud van het meerderheidsstelsel: één verkorene per arrondissement, die de verlangens van de kiezers uit zijn streek in Parijs vertolkt. In de woorden van een Franse politicoloog: 'La préférence pour le scrutin majoritaire (...) traduit une hostilité à la politique associée aux partis, aux divisions, (...) aux menaces contre l'ordre social. Elle lui oppose l'action concrète et libre de l'individu responsable.' (Daniel Gaxie in een boek uit 1990 over *Stratégies politiques et réformes électorales*, p. 447).

Het pleidooi voor een politiek stelsel waarin individu en overheid zonder veel tussenpersonen met elkaar praten, zit op een aantal punten grondig fout. Ik bespreek er twee.

Elk politiek bedrijf heeft behoefte aan 'sluiswachters' die de stroom van eisen die dagelijks in de richting van de bewindslui vloeit goed in het oog houden. Zij moeten vermijden dat de politieke machinerie kapot gaat aan overvraging en overbelasting. Dat doen zij door sommige vragen opzij te schuiven en door wat er rest aan verlangens in een beperkt aantal eisenbundels onder te brengen. Men noemt dat wel eens 'reductie van complexiteit'. In een moderne democratie wordt van de politieke partijen verwacht dat zij een stuk van deze taak op zich nemen. Maar partijen doen méér dan dat. Omdat zij bevolkingsgroepen met uiteenlopende belangen verenigen, zit er in hun bundelen van eisen ook al heel wat compromisvorming. Dat is goed te zien in de cvr. Zij moet de standpunten

van drie, vier standen (ACW, Boerenbond, NCMV...) verzoenen. In andere formaties gebeurt net hetzelfde, zij het op andere terreinen. In de Volksunie, bijvoorbeeld, leven vrijzinnigen en praktizerende katholieken onder één dak. Dat verplicht die partij om in bio-ethische kwesties al in termen van een vergelijk te spreken. Zo leveren de partijen ontmijningswerk, waardoor de politieke agenda minder explosief materiaal bevat. Er zitten uiteraard ook heel wat schaduwkanten aan dat optreden van partijen. Een deel van de dynamiek die in de samenleving aanwezig is, wordt weggedrukt. Wie niet hard genoeg roept, wordt niet gehoord. En de compromisvorming in eigen kring verhindert vaak dat problemen ten gronde besproken worden. Maar het alternatief, een politiek systeem waarin er tussen burger en overheid niet veel meer is dan open lucht, is niet realistisch. Dat veroorzaakt in een ingewikkelde samenleving als de onze gegarandeerd chaos.

De tweede denkfout ligt in de onmiddellijke buurt van wat hierboven is beschreven. De huidige *go-between*s tussen burger en overheid (de partijen, de vakbonden, de ziekenfondsen...) hebben hun gebreken en het zijn er vele en grote. Maar deze formaties bieden één voordeel: zij zijn gekend en hun activiteiten zijn tot op zekere hoogte waarneembaar en bijgevolg controleerbaar. Wie ze naar de achtergrond duwt, maakt de weg vrij voor andere, veel minder zichtbare, tussenpersonen. (Want het is een illusie te menen dat de vrijgekomen machtsruimte open zal blijven.) Is dat niet de door velen betreurde situatie in de Europese Gemeenschap? Licht het democratisch deficit daar juist niet in de afwezigheid van sterke Europese partijen, vakbonden en consumentenorganisaties en in de grotendeels aan het oog onttrokken werking van allerlei lobby's?

Het onweer dat boven zowat alle partijen is losgebarsten zal niet van zelf overwaaien. Alles bij het oude laten kan niet meer. Wat staat er ons dan wél te doen? Er zijn, zo lijkt me, twee met elkaar verbonden operaties uit te voeren. De partijen moeten, ten eerste, tot hun ware proporties herleid worden. Dat betekent dat zij zich terugtrekken uit de belendende percelen van de politiek-in-strikte-zin. Nu nemen zij beheersmandaten op in de intercommunales, in de parastatalen, in de rijksuniversiteiten etcetera. Er was een tijd dat zoiets mischien nodig was. De pacts die tussen de politieke families gesloten waren, zoals het schoolpact in 1958, hadden het wederzijds wantrouwen niet doen verdwijnen. In elke hoek van het maatschappelijk tehuis werd door vertegenwoordigers van de vijandige kampen toezicht uitgeoefend op de naleving van de wapenstilstand. Het controlepersoneel werd hoofdzakelijk geleverd door de drie traditionele partijen. Zo zijn zij de nachtwakers van het systeem geworden. Maar moet dat vandaag nog?

De tweede operatie is nu al onder vele namen aan de orde: herverkaveling van het politieke landschap, hergroepering van de politieke krachten, fusies van partijen. Velen vinden deze ingreep noodzakelijk omdat Vlaanderen te veel partijen telt. Dat, zegt men, tast de slagkracht van regering en parlement aan en verzwakt de Vlamingen in hun gesprek met de andere Belgen. Maar is het echt een kwestie van *te veel* partijen? Licht het probleem niet eerder in de afwezigheid van partijen die een aantrekkelijk antwoord hebben op de noden van deze tijd? Er is niet zozeer behoefte aan het samengaan van partij-organisaties, maar veeleer aan het in één bedding brengen van met elkaar verwante visies op mens en maatschappij.

Daarbij zullen oude, maar nog altijd bruikbare ideeën moeten samensmelten met compleet nieuwe inzichten. Pas dan komt de volgende stap: de eventuele fusie van (delen van) partijen.

Hoe men de renovatie ook opvat, het zal geen gemakkelijke klus zijn. Vlaanderen is een verzuild land. De operatie zal beweging moeten brengen in netwerken, waarvan de macht verstrekkend is en de zucht naar zelfbehoud bijzonder groot. Zal dat lukken? Het is geen toeval dat de formaties waarin het luidst over ombouw gesproken wordt, de pvv en de Volksunie, het minst met zo'n netwerk verbonden zijn. Zij hebben meer bewegingsvrijheid dan de cvp en de sp die naar de mening van de machtige neven en nichten uit de zuil moeten vragen. Het is ook goed in herinnering te brengen dat het ineenvloeien van de Nederlandse christelijke partijen in het cda – iets waar nu vaak naar verwezen wordt – er gekomen is op het moment dat de ontmanteling van de zuilen al ver gevorderd was.

De sleutel ligt, met andere woorden, niet in de Tweeakerkenstraat of in de Keizerslaan, maar bij het acw, de Boerenbond, de socialistische mutualiteiten, Caritas, het abvv en de anderen.

Als de koning staakt...

DE STANDAARD, 5 APRIL 1990

De verrassende wending in het abortus-dossier, dat men als afgehandeld beschouwde, brengt op een ongewoon scherpe wijze enkele grondtrekken van de Belgische politiek tot uiting. Zij schept ook problemen die niet in een handomdraai op te lossen zullen zijn.

Tot het wezen van de Belgische politiek behoort dat gevoelige kwesties via een zoektocht naar een zo breed mogelijke consensus geregeld worden. Terecht is voor deze gang van zaken de naam van consensus- of pacificatiepolitiek bedacht.

Een consensusdemocratie functioneert zoals het monopoly-spel. Verschillende machtsgroepen in de samenleving hebben na lange jaren van zoeken en tasten posities op het bord verworven. Maar, anders dan in een meerderheidsdemocratie (zoals de Amerikaanse of de Britse), worden de plaatsen op het spelbord nooit drastisch door elkaar gehaald. Sommige pleinen, straten en huizen zijn aan bepaalde spelers toegewezen en kunnen hoogstens in subtiele ruiloperaties van eigenaar veranderen.

Spelregels – deels neergeschreven in pacten, deels ongeschreven – bepalen het gedrag van de deelnemers. Het behoort tot de traditie dat de *rules of the game* slechts na overleg en liefst niet tijdens het spel gewijzigd worden.

Daarmee is niet gezegd dat het politieke monopoly-spel sinds 1945 onverstoord zijn gang is gegaan. Soms liet een spe-

ler zich, drijvend op externe omstandigheden (de nasleep van de Duitse bezetting) of interne ontwikkelingen (de ontkerking van Vlaanderen), verleiden tot een stille machtsgreep ('links' in de repressie en in het onderwijsbeleid van Collard, 'rechts' tijdens de koningskwestie). Telkens bleek dat ons politiek regime zo'n eenzijdige wijziging van de posities op het bord of van de spelregels niet straffeloos ondergaat. In de meeste gevallen leidden die ontsporingen tot een vernieuwd belijden van de consensuspolitiek.

Uit wat met dit dossier gebeurde, blijkt hoe sterk de huidige generatie van politici zich van dit alles bewust is. De cvp had in principe de mogelijkheid om zich aan het standpunt van de koning op te trekken en uit de regering te stappen. De Waalse socialisten konden, met Happarts recente ontgraving van de koningskwestie voor ogen, bijzonder vervelend gaan doen. Zo is het niet gelopen. Ook een andere spelregel – dat in delicate materies de oppositie gehoord wordt – is gerespecteerd. Ten slotte is weer eens gebleken dat de politici de grondwet als een uitermate rekbaar instrument beschouwen en niet aarzelen om een constitutionele regel (hier artikel 82) zo te plooiën tot hij om een compromis heen past.

De gebeurtenissen werpen ook een nieuw licht op de laatste houding van de cvp in de abortuskwestie. Velen hebben zich afgevraagd waarom de Vlaamse christen-democraten zich hebben neergelegd bij de parlementaire ontknoping. Maar misschien wist de leiding van deze partij wat uiteindelijk de houding van de koning zou zijn en wilde zij een veel diepgaander crisis vermijden. Er zou, inderdaad, een explosieve toestand ontstaan zijn als, bijvoorbeeld onder een regering zonder de cvp, het christen-democratisch standpunt openlijk

zou zijn samengevallen met dat van de vorst. Zo zou Boudewijn als de koning van één partij te voorschijn zijn gekomen.

Het incident laat ook zien hoe illusoir het is te denken dat de tijd rijp is voor een coalitie zonder cvp. De voorstanders van deze formule, die zich zowel in de sp als in de pvv bevinden, vergissen zich. Er staan nog te veel kwesties op de politieke agenda die alleen met de cvp in de regering te regelen zijn.

Het ziet er naar uit dat het verzet van de koning meer zal zijn dan een kortstondig *accident de parcours*. Hoe men het ook draait of keert, sommigen zullen in het optreden van de vorst een blamage voor de cvp ontwaren. Hij volgde, zo zullen zij zeggen, de stem van zijn geweten en nam daarbij een niet onaanzienlijk risico. De cvp deed dat niet. Het kan de partij nog veel hoofdpijn bezorgen. Vermoedelijk zal ook rond de koning zelf de rust niet onmiddellijk terugkeren. Men zal nu nauwlettender in het oog houden hoe zijn 'geweten spreekt' in andere beslissingen die hem worden voorgelegd.

Er is een gelukkiger proloog te bedenken voor de op til staande viering van veertig jaar Boudewijn.

Changez!

KNACK, 7 SEPTEMBER 1988

Het regent weer verwijten aan het adres van de politieke klasse. Vooral het aangekondigd hinkstapspringen van sommige toppolitici wekt ergernis. U weet wel: minister X zit nu als staatssecretaris op Wetenschapsbeleid, maar verhuist binnenkort naar Binnenlandse Zaken zodra de huidige titularis van dat departement in zijn partij de voorzittersstoel beklimt. In de media heeft men het ietwat smalend over een ware stoelendans. (Een metafoor-op-zijn-kop eigenlijk, want in het desbetreffend gezelschapsspel hoort er bij elke ronde een stoel en dus een deelnemer te verdwijnen.) Ook duikt een ouder scheldwoord weer op. Het geschuifel met ministeriële en andere stoelen is, zegt men, een uiting van *particratie*: het 'changez!'-signaal komt van de partijvoorzitters en van niemand anders.

Wrevel is er vooral omdat velen onder ons het helemaal niet goed vinden dat een ministerieel departement om de haverklap een nieuwe baas krijgt. Waar is dan de continuïteit, vraagt men. En hoe kan een politicus in godsnaam vandaag minister van PTT zijn en morgen van Openbare Werken? Juist, maar ziet men niet meer en meer dat andere stuurlied, kabinetschefs bijvoorbeeld, wel langere tijd op één en hetzelfde departement blijven? Zij zijn stoelvaster. Het zou kunnen dat het nu de kabinetsmensen zijn (en de hoogste ambtenaren) die voor de continuïteit zorgen.

In de meeste departementen is het trouwens niet eens nodig dat de minister een superspecialist is, iemand die ten volle vertrouwd is met het terrein in kwestie. Vandaag de dag behoren ministers eerst en vooral goede managers te zijn, die op vele plaatsen in te zetten zijn. Dat politici snel van ambt veranderen is daarom wellicht nog zo slecht niet. Waarom zou flexibiliteit alleen in het bedrijfsleven een deugd zijn?

Men vergete bovendien niet dat de snelle personeelswisselingen aan de top van 's lands instellingen ook het gevolg zijn van de vele verbouwingen die de Belgische politiek momenteel ondergaat. Er komen allerlei verdiepingen, allerlei beleidsniveaus bij. Dat heeft te maken met de regionalisering van het land en met de schaalvergroting in Europese richting. Het aanwijzen van de bemanning voor de oude én nieuwe functies verloopt niet probleemloos, dat is zeker. Je ziet politici geregeld van spoor veranderen of van het ene naar het andere politieke station pendelen. Mooi is het niet. Maar kan het anders? In het bedrijfsleven, waar het volgens sommige critici zoveel beter loopt, komt het trouwens ook vaak voor dat topfiguren geregeld van plaats verhuizen, of niet soms?

Natuurlijk is het zo dat de stoelendans niet in de eerste plaats is ingegeven door overwegingen van behoorlijk openbaar bestuur. Vaak is de drijfveer louter van partijpolitieke aard. Zo zijn een paar geplande verschuivingen later in het jaar nauw verbonden met de aflossing van de wacht aan het hoofd van de cvp en de sp. Swaelen wil wel gaan, maar nu nog niet. Dus houdt Kelchtermans in de Senaat de voorzittersstoel zo lang voor hem warm. In de sp zit Van Miert ook al op de rand van zijn stoel. Ondertussen is Tobback, zijn opvolger, nog eventjes minister van Binnenlandse Zaken.

Dat soort arrangementen zullen we in de toekomst nog meer te zien krijgen, vrees ik. Wij verslijten onze politieke opperhoofden immers in een steeds sneller tempo. Gaston Eyskens draaide bijna veertig jaar lang rondjes in de politieke arena, nu heet het dat Karel van Miert na tien jaar al te kampen heeft met het *burn out* syndroom.

Wat in het gegoochel met ministeriële portefeuilles en ambten eveneens meespeelt is het feit dat een regering niet alleen een vergelijk is tussen partijen, maar ook een intern compromis in de regeringspartijen.

Elke verschuiving, hoe klein ook, bedreigt de wankel evenwicht tussen standen en fracties en arrondissementen en leidt bijgevolg al gauw tot het al eerder genoemde plaatsje-ruilen.

Het zijn die partijpolitieke kantjes van de stoelendans die bij vele burgers voor flink wat onbehagen zorgen. Wie kan het hun kwalijk nemen?

The Making of Flanders

DE GIDS, OKTOBER 1987

geschreven samen met Mark Schaevers

'*Sire, il n'y a pas de Belges.*' Het was een gelukkige inval, dat er geen Belgen bestaan, want alleen aan die zin dankt Jules Destrée zijn onsterfelijkheid. Hij schreef hem neer in 1912, in zijn *Brief aan de Koning*. De opkomst van de Vlaamse emancipatiebeweging verontrustte deze Waalse politicus in die mate dat hij een bestuurlijke scheiding tussen Walen en Vlamingen vroeg. Zijn correspondentie hierover met de koning was slecht getimed: de Eerste Wereldoorlog brak spoedig aan, en de uiteindelijke overwinning van het 'gemartelde België', onder aanvoering van de Koning-Soldaat Albert, deed even een Belgisch nationalisme opbloeien. De strijd aan de IJzer tussen Belgen en Duitsers had niettemin tegelijk de strijd tussen Frans-taligen en Vlamingen aangewakkerd. De achterstelling van de Vlaamse soldaten groef een kloof dieper dan de loopgraven en deed een krachtige Frontpartij ontstaan, op zoek naar 'gerechtigheid voor Vlaanderen'. Op die zoektocht is de Vlaamse Beweging in de jaren dertig verloren gelopen, in het spoor van autoritaire gidsen. De collaboratie van Vlaamse topfiguren met de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog zette het flamingantisme weer voor jaren in de wind. De Vlaamse vanen bleven wapperen, maar het was niet zozeer de kracht van een flamingantische beweging die uiteindelijk in de jaren zeventig en tachtig een zelfstandiger Vlaanderen en Wallonië vorm zou geven, maar wel een economische revolutie. In de

naoorlogse periode verhuisde het economisch overwicht van Wallonië naar Vlaanderen en de politieke gevolgen konden niet uitblijven.

Een benauwend bondig overzicht is dit, om maar te zeggen: dat er geen Belgen zijn. Dat er nauwelijks Belgen geweest zijn. België was altijd een staat-zonder-ziel, waarin een nationaal besef grotendeels achterwege bleef.

Er zijn sympathieke dwarsliggers die zich Belg noemen, ze verklaren België tot kunstwerk of wensen frietkotten te klasseren: ze maken grappen om niet te moeten huilen bij het aanschouwen van het eindeloze gehakketak tussen Vlamingen en Franstaligen. En, er is een discreet establishment dat zich niet 'Belgisch' meer noemt, maar zich wel zo gedraagt, omdat het nog steeds al zijn voordelen en aandelen uit een unitair België puurt. Maar een volk van Belgen, nee sire, dat is er niet.

Een Belgische bevolking dan, samengesteld uit een Vlaams en een Waals volk? Zelfs dat prentje is te eenvoudig, ook als we het probleem Brussel buiten beschouwing laten (de Belgische politici doen dat tenslotte ook al jaren). 'Een Waalse identiteit bestaat niet,' merkte Michel Quévit, een vooraanstaand Walen-kenner, onlangs nog op, 'ze moet nog helemaal worden opgebouwd.' En over de vraag hoe de Vlaamse identiteit eruitziet is in Vlaanderen zo'n uitgebreid debat gaande, dat dit stuk daar uitsluitend over handelt.

ZELFBEGOOCHELINGSPORTRET

In 1980 schreef Walter van den Broeck zijn *Brief aan Boudewijn* (op zoek naar zijn onsterfelijke zin?). 'Het kan u niet

ontgaan zijn dat niemand zich Belg noemt. Dat komt – daarover bestaat geen twijfel – doordat niemand zich Belg voelt. Althans niet in België. Wel in het buitenland. Maar ook dat mag niet verkeerd begrepen worden. Elders noemen wij ons zo, uit vrees dat men ons voor een Nederlander, een Fransman of – beware ons! – een Duitser zal houden. Sommigen – tot wie ik mij geenszins reken – beweren zich Vlaming te voelen. Ik zal mij blijven afvragen welk deel van hun persoonlijkheid zij met die vlag bedekt weten. Maar wat dan met het onbedekte deel?

Je Vlaming voelen is geen evidentie in Vlaanderen, ook al omdat voor sommigen met de Vlaamse volksverbondenheid een aantal dingen al te zeer 'verbonden' blijft. BRT-journalist Jan Wauters, mijmerend over de leuze 'Ik ben Vlaming en daar ben ik fier op': 'Ik ben inderdaad Vlaming, ik heb ook geen andere keuze. Maar als je daar zo borstklopperig over doet, dan ben je toch alleen maar aan het genieten van je eigen frustratie. Met dat wij-gevoel erbij, wij onder elkaar. Ik wantrouw wij. Wij, dat zijn al gauw de supporters van Liverpool. Hoe sterker dat wij-gevoel, hoe minder eigen bewustzijn en verantwoordelijkheid. Wij staan onszelf af, een supporter levert zichzelf uit aan zijn club, een nationalist aan zijn nationalisme. Wij van Vlääánderen, met blèrende a's. Wij. De IJzerbedevaart-wij.' (NWT, 1987/2).

Van den Broeck en Wauters zijn hier geen trendsetters, eerder trendveroordeelders: ze reageren op de aandrang waarmee de Nederlandstalige Belgen de laatste jaren verzocht wordt zich Vlaming te voelen. Een halve eeuw zijn de Vlamingen op zoek geweest naar politieke autonomie en nu dit zowat bereikt is, is de behoefte gegroeid om de Vlaamse eigenheid

scherper te profileren. Want zonder een herkenbare nationale identiteit moet elk staatsverband toch een lege huls blijven.

En leeg is de huls van de Vlaamse (en Waalse) deelstaat al genoeg. De staatshervorming van 1980 verkavelde België wel in twee gemeenschappen (en drie gewesten: een Vlaams, een Waals en een Brussels), maar verkavelde nauwelijks bevoegdheden en financiën. De gewesten en gemeenschappen en hun regionale regeringen beheren amper acht procent van de overheidsuitgaven. Die staatshervorming oogst eigenlijk *alleen* kritiek, het is veeleer een staatsontwrichting gebleken. Elke Vlaamse regering tot nog toe was een collaboratieregering, zo luidde de speelgoedstelling van Marc Reynebeau in *De Nieuwe Maand*, februari 1985, en het is billijk ze ook onder volwassenden au sérieux te nemen. De Vlaamse regeringen tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog leefden slechts bij de gratie van de Duitsers, de Vlaamse regeringen van na de staatshervorming leven slechts bij de gratie van het Belgische establishment.

Vlaanderen heeft vandaag een regering, een vlag, een feestdag, maar een Vlaamse *identiteit*, die decreteer je niet. De behoefte aan een versnelde *identity-building* is aanwijsbaar, niet in het minst in de vloed van Vlaanderen-boeken (van jaarboek tot kijkboek, van historiografie tot relatiegeschenk). *The Making of Flanders*.

De Vlaamse Raad, het Vlaamse regionale parlement, sloeg dit jaar nog symbolische munt uit oud ijzer door de IJzertoren – een eerbetoon aan de Frontsoldaten en het Mekka van de Vlaamse Beweging – tot een heus Memoriaal van de Vlaamse Ontvoogding te promoveren. ‘Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Kristus’ staat op die toren, en enkelen hebben bij

die gelegenheid wel laten weten dat ze Ontvoogding anders begrepen hebben. Diezelfde Vlaamse Raad nam ook een voorstel om de BRT (Belgische Radio en Televisie) om te dopen in vrt (Vlaamse Radio en Televisie) zo ernstig op dat het bijna goedgekeurd werd. En intussen slooft minister van de *Vlaamse* Gemeenschap Patrick Dewael – wie vroeger dezelfde job deed heette minister van *Nederlandse* cultuur – zich uit om middels een reclamecampagne te bewijzen dat ‘Vlaanderen leeft!’

Vlaanderen is ook retroactief beginnen te leven: opvallend is dat steeds meer historici hun onderwerp niet langer binnen de Belgische, maar wel de Vlaamse grenzen laten evolueren. Nochtans is die geografische afbakening historisch verre van evident: het is zeer de vraag of je al van een ‘Vlaams volk’ kan spreken vóór het door de Vlaamse Beweging eind vorige eeuw geschapen werd. Het Vlaamse volk is een nieuwigheid in onze geschiedenis, zegt historicus Reginald de Schrijver (in *Boek van België*, 1980). ‘Niet een reeds bestaand Vlaams volk begon zijn zelfstandigheidsstrijd met de Vlaamse Beweging, maar de Vlaamse Beweging maakte de Nederlandstalige Belgen tot een Vlaams volk; het is zonder meer duidelijk dat aan Vlaamse zijde anachronismen worden en werden begaan bij de verwijzing naar een aloud volk dat moest herleven.’ (Historische Vlaanderenboeken: anakronieken?)

Gewoonlijk vat men de zoektocht naar een identiteit onder de noemer: ‘peilen naar de ziel van een volk’. Dat is een gelukkige uitdrukking: het is peilen naar iets dat, materieel gesproken, nu net niet tastbaar is. Op het eerste gezicht zijn de invullingen van die ziel dan ook als de gedachten zo vrij. Enkele voorbeelden.

'Want eigenlijk kent Vlaanderen zijn gelijke niet: een centrale geografische ligging met opening naar zee, open grenzen en gemakkelijke toegankelijkheid, een artisanale en industriële traditie van creativiteit, produktiviteit en kwaliteit, een kulturele en maatschappelijke ontvankelijkheid, gegroeid uit een historische vrijmoedigheid, die veeleer verduelig blijft dan opstandig wordt. Een draaischijf en een kontaktpunt, een oase en rustplaats in het hart van Europa. Het maakt van de Vlaamse mens een boeiende figuur. Je kunt hem beschouwen als iemand die zich gemakkelijk begrijpend opstelt, die stille vroomheid paart aan bruisende mondaniteit, die skeptisch staat tegenover wat hijzelf niet waarneemt, die geleerd heeft eerst voor zichzelf en de zijnen te zorgen, die liever plantrekker blijft dan weerstander wordt, onbedreven inzake maatschappelijke présence en onvoldoende trots op zijn historisch erfgoed, met een traditionele afkeer voor (zeker het centraal) gezag.' (Hugo Schiltz, *Uitdaging aan de Vlaamse meerderheid*, 1985, p. 96.)

'De Vlamingen zijn niet meer de zwakke broertjes in België. Zij komen ook, als Vlamingen, het internationale forum op. Weinige volkeren in de wereld beschikken over zoveel troeven: een oude cultuur, een dynamische economische onderbouw, een uitzonderlijke ligging, een herboren politiek bewustzijn, een nieuw geloof in de eigen talenten, arbeidsvermogen, talenkennis en een traditie van verdraagzaamheid en democratische openheid.' (Manu Ruys, *De Vlamingen*, 1972, p. 212.)

'U kunt de Vlaamse bevolking gerust in twee groepen verdelen. Enerzijds hebt u de oerdegelijke Vlaming met z'n voorstelbaar deugdelijk gedrag. De spaarbewuste nestjesbouwer,

de cententeller en de harde wroeter, intellectueel tot en met, ABN-sprekend en stipt de zondagsrust respektierend. Een tweedehands encyclopedie, gewijde kaarsen en busreizen naar Vlaamse zangfeesten kunnen hem in vervoering brengen. Kortom, "het verdriet van België". (...) en dan hebt u (...) het andere Vlaanderen. Dat van de onafhankelijke, zelfbewuste Vlamingen die weten te genieten en te kiezen. Die geen enkele kans missen. Privé of professioneel. Zonder frustraties. Kortom, "het plezier van België". Overwegend druklevende, fors spenderende stedelingen.' Bericht dat adverteerders moet lokken voor de liberale krant *Het Laatste Nieuws*.

Teksten die de Vlaamse identiteit willen aflijnen zijn niet per definitie dom, er zitten brokken sociologische lekenkennis in, hapjes economische waarheden. Ook is al het gekribbel over de Vlaamse eigenheid niet doelloos. Het hoofdbestanddeel van deze veelal euforische geschriften bestaat uit *prophecies* waarvan de auteurs hopen dat ze *self-fulfilling* zijn. Het zijn teksten vol hoop. Eén ding is dus zeker: *identity-building* is geen kijken-in-de-spiegel met het oog op een zo getrouw mogelijk zelfportret. Het proces heeft meer met copywriting te maken, het leunt op lepe letters die lezers willen veroveren, nu eens op de politieke markt, dan weer op de commerciële. En zoals bij alle copywriting is het eerder een slordig gemengde mortel van strategie en voluntarisme die zulke teksten staande houdt dan het fundament van een bewijsvoering. Teksten van copywriters zijn altijd *prétextes*.

KANDIDAAT-NATIONBUILDERS

Zo zijn er de velen die zouden willen dat het Vlaanderen van

na de staatshervorming een natie is. 'De Vlaamse natie bestaat,' schrijft Manu Ruys, politiek hoofdredacteur van de krant *De Standaard*, in de aanhef van zijn brochure *De geboorte van de Vlaamse natie* (1985) en precies de gezwollen explicietheid van dat soort stellingen maakt duidelijk dat daar nog aan mag worden getwijfeld. Als de Vlaamse natie bestond, dan kon de prominente vu-politicus Hugo Schiltz een belangwekkender eerste programmapunt voor de Vlaamse meerderheid decreteren dan 'de ontwikkeling van een volwaardig nationaal besef' (*Uitdaging aan de Vlaamse meerderheid*, p. 17). De Vlaamse natie lijkt nog eerder een oproep dan een realiteit. 'Er zijn elders in de wereld vele oorden, volkeren en regimes die minder aantrekkelijk overkomen. Waarom zouden wij, zonder te vervallen in retro-romantiek en chauvinisme, niet gelukkig zijn tot de moderne Vlaamse natie te behoren?' (Manu Ruys, in zijn brochure, p. 24). Het geluk werd tot op heden zelden per oproep verworven.

Vlaanderen-watchers gedragen zich vaak als botanici die de kracht van de Vlaamse stam moeten inschatten. Misschien is Frans Verleyen, directeur van het weekblad *Knack*, nog de bekwaamste van het serrepersoneel als hij het heeft over Vlamingen 'die vandaag nog problemen hebben met het onbeschroomd uitspelen van hun identiteit', maar die niettemin 'met grote toewijding hun eigen wortels (onderzoeken)'. Eigen graafwerk brengt Verleyen het inzicht bij dat het gaat om de wortels van een 'rijkelijke slingerplant, maar nog geen boom' (*Vlaanderen vandaag*, 1985).

Groeit het Vlaamse zelfbewustzijn? Wie zal het zeggen? *Knack*-redacteur Marc Reynebeau sprokkelde hieromtrent links en rechts meningen in *Vlamingen vooruit en voortgedaan*

(Lannoo, 1987) en moest besluiten hoe moeilijk het is 'om een alomvattend beeld te schetsen van wat we de Vlaamse eigenheid en identiteit kunnen noemen. Misschien is het het veiligst om voorlopig uit te gaan van het Vlaamse feit, de werkelijkheid dat er zo'n geografische en etnische feitelijkheid bestaat, een Vlaanderen bewoond door Vlamingen, gevat in een Belgisch staatsverband, groeiend in een Europese context, op het ruimteschip aarde, op weg naar de toekomst.'

Van het ruimteschip terug naar het veilige Vlaamse feit. Dat feit is een feit: de politieke partijen, radio en televisie, ze leiden in Vlaanderen en Wallonië een gescheiden leven en de culturele communicatie tussen die twee is ten zeerste gestoord. Maar is er daarom een Vlaams nationalisme in de maak? En hoe onomkeerbaar is die toestand? Hoe het institutioneel kader van Vlaanderen, van België de komende tien à twintig jaar zal evolueren is nog onduidelijk en even onduidelijk is welke richting het gemeenschapsgevoelen opgaat. Maar in die obscure fase van de nationale gevoelens zijn het alvast mooie tijden voor hen die zich als fabrikanten van de Vlaamse eigenheid groepen voelen.

Er lijken zich vooralsnog twee soorten kandidaten-*nation-builders* aan te melden: klassieke Vlaamse Bewegers en een aantal technocraten, die in eerste instantie de Vlaamse natie en identiteit willen modelleren op een economisch ideaalbeeld, de Flandrocraten. Gemeenschappelijk aan hun doen is dat ze bij de opbouw van wat Vlaanderen nationaal besef (en zijn imago in het buitenland) moet worden, de aanwezige verscheidenheid verzwijgen en een gedroomde eenheid retorisch gestalte geven. Dat doen beide groepen dus, de Vlaamse Bewegers hoofdzakelijk door de idealisering van een gemeen-

schappelijk gedragen verleden, de Flandrocraten door de beschrijving van de Vlamingen als een in harmonie samenlevend, nijver volkje. Zo wordt de mantel geworpen over het feit dat in Vlaanderen de maatschappelijke, politieke en ideologische verscheidenheid nooit afwezig is geweest. *Le Monde*-correspondent in Brussel, José Fralon: 'Wat opvalt is het "gapende" contrast tussen enerzijds de grote verscheidenheid van Vlaamse achtergronden en mensen, en anderzijds het eenduidig, beperkend en gelijkgeschakelend beeld dat "uw" politici van Vlaanderen ophangen. Vlaming, vroeg u zich al af waarom uw vertegenwoordigers zich zo uitsloven om de rijke schakeringen uit te vlakken?' (*De Morgen*, 11 juli 1987). In elk proces van *identity-building* is het aanbrengen van make-up een belangrijke activiteit.

De idealiserende geschriften over het Vlaamse verleden nemen zeker in kwantiteit toe, maar niet in overtuigingskracht. Er valt, met Frans Verleyen in *Knack* (16 juli 1986) iets te zeggen 'voor de gedachte dat het Vlaamse volksnationalisme een aantal lauwheden en kunstmatigheden is gaan bevatten, vooral sinds de taalhinder in het Belgische staatsverband werd opgeruimd. Het kader waarin het nationalisme zich voortaan moet onderscheiden van "de anderen" heeft onvoldoende formaat en dramatische momenten in zijn landschappelijke, industriële, politieke of kulturele allures. Tegenover de ongeliefde Etat Nation is Vlaanderen misschien niet origineel genoeg om op grote schaal een vanzelfsprekend volksnationalisme te blijven voeden. Vandaar heeft de politiek georganiseerde Vlaamse Beweging nooit een meerderheid achter zich kunnen krijgen. Haar sociologische rekruteringsbasis draait altijd rond dezelfde twintig procent van het kiezerskorps. Haar his-

torische verantwoording is sterk intellectueel en berust bovendien op enig cultureel gezichtsbedrog inzake de pracht van de machtige Scheldevlod, de schoonheid van de Kempenheide of de strijdust waarmee de Vlaamse mens zijn verdrukking bekampt.'

Het lijkt er dezer dagen dan ook op dat de Vlaamse Beweging, zich al dan niet bewust van de kunstmatige oubolligheid van hun eigen project, gaan aanleunen bij het modernistische Flanders-geluid, dat hun gedateerde Alles-voor-Vlaanderen-retoriek in maatschappelijke resonantie ruim overtreft.

IMAGINE, IMAGINE (ANDRÉ BIALEK)

Een vliegtuig hangt hoog boven Frankrijk, het brengt Gaston Geens, de eerste-minister van de Vlaamse regering, terug naar zijn Vlaanderen, na een technologiebeurs van de Midi-Pyrénées in Toulouse. Geens spreekt historische woorden: 'Wat de regio Midi-Pyrénées kan, dat kan Vlaanderen ook, en misschien zelfs beter.' Zo verhaalt Kris Rogiers, destijds adviseur van Gaston Geens, de genesis van Flanders Technology. Sindsdien is bij Geens het besef dat wat we ook maar zelf doen altijd beter gedaan is, alleen maar gegroeid, sindsdien krijgen we de Flanders-boodschap multimediaal aan huis besteld, en Rogiers, hij richtte sindsdien The Flemish Way op, een organisatie om het Vlaamse doen te promoten (leve het doendenken).

'Tweemaal één week Flanders Technology – in 1983 en 1985 – betekende voor het Vlaamse imago en voor de Vlaamse identiteit in het buitenland meer dan alle acties die in decennia voordien werden gepresteerd.' Dat liet Gaston Geens weten in een brochure *4 jaar DIRV en DURF* (DIRV staat voor Derde In-

dustriële Revolutie Vlaanderen, DURF voor een typisch Vlaamse eigenschap). Veelzeggend aan dat citaat is alvast het broederlijke optreden van het Vlaamse 'imago' en de Vlaamse 'identiteit'. De identiteit waar Geens het over heeft lijkt inderdaad niet veel meer dan een zondags pak dat hij Vlaanderen wil aanmeten, kleren die verondersteld worden de man te maken. In de Flanders-aanpak is de identiteit een afgeleide van het imago: zeg mij, zakenman, hoe Vlaanderen er moet uitzien, en zo ziet het eruit.

In opdracht van de Vlaamse regering werd in 1985 een grootschalig wetenschappelijk onderzoek opgezet. Wat betekent Vlaanderen voor u? Die vraag kregen Nederlandse, Franse en West-Duitse *opinion-leaders* voorgelegd. En ze antwoordden: mooie steden, puik verleden, spijtig van het taalgeruzie, bedrijvig volkje, en ze weten nog van het leven te genieten ook. Overigens maakte haast niemand van hen een onderscheid tussen België en Vlaanderen, dat ze niet goed op een kaart kwijt konden. 'Er zijn globaal gezien weinig beduidende verschillen tussen het imago van Vlaanderen en het imago van België.' (*Het imago van Vlaanderen in het buitenland*, p. 122). Geen detail in een studie over precies dat Vlaamse imago. 'Vlaanderen heeft geen echt zeer uitgesproken, geprofileerd imago in de ons omringende landen, noch in positieve, noch in negatieve zin.' Zo besluit het rapport en de samenstellers willen dat vacuüm publicitair uitbouwen – weer eens duidelijk makend dat de Vlaamse 'identiteitsstrijd' een misleidend woord kan zijn voor een *image-building*, een reclamemanoeuvre, niet om harten of hersenen te veroveren, maar markten. 'Het imago van Vlaanderen moet dus grotendeels nog worden opgebouwd, wat zeker heel wat voordelen biedt: er moe-

ten geen vastgewortelde vooroordelen worden overwonnen.'

De opbouw van een imago, daar staan we dus voor, en dat is de specialisatie van de Flandrocraten. In hun betogen maakt het traditionele spanningsveld tussen het werkelijke en het wettelijke land plaats voor een nieuw: de spanning tussen het werkelijke en het woordelijke land.

'Flanders is where the two great linguistic and cultural areas of Europe – the Latin and the Germanic – meet. Flanders has assimilated the spirit of both: the pragmatic, no-nonsense mentality of the North and the creative vitality of the South.' (Voorstellingsbrochure *Flanders Technology International*, 1987).

Flanders, een land dat vooralsnog enkel in brochures bestaat, zou dus een culturele *melting pot* zijn. Vlaanderen, het hart van Europa, een geograaf zal er weinig moeite mee hebben, maar stelt dat clichébeeld te velde ook wat voor? Leven Vlamingen kosmopolitisch? En vooral: zijn er aanwijzingen dat de grootste roepers om een autonoom Vlaanderen ook de grootste inspanningen leveren tot kruisbestuivingen van onze cultuur met andere?

Er zijn eerder aanwijzingen van het tegendeel. Het lijkt er veeleer op dat velen die naar een zelfstandig Vlaanderen lonken zich daar een homogene enclave bij voorstellen, waar mensen harder werken met minder zeuren, waar de restauratie en vernieuwbouw van bepaalde Waarden vlotter gesubsidieerd raken, waar het leven geordend stroomt in een brede bedding van consensus en gezond verstand.

Het ontbreekt niet aan symptomen van zo'n verkramppt Vlaanderen-beeld: de roep om etnische zuiverheid, de smeekbeden om Vlaamse kinderen, de zairisation-op-zijn-Vlaams (acties tegen Engelstalige uithangborden...). Jozef Deleu heeft

al in een opmerkelijk essay in *De Standaard* (5 april 1986) gewezen op de 'pleinvrees van de kanunniken', en dat zijn de zelfgenoegzame heren die het cultureel klimaat bepalen: 'Ten eerste konstaten we pleinvrees als reactie op de internationale druk op de Vlaamse kulturele eigenheid en persoonlijkheid. Deze pleinvrees is noodlottig, want het afgrendelen van de Vlaamse horizon werkt benauwend. (...) Bekrompenheid of een gevoel van minderwaardigheid ligt aan de basis van deze pleinvrees. Sommigen leven daarnaast in een dwaze euforie van zelfoverschatting: alles wat Vlaams is, is goed, of alles wat we zelf doen, doen we beter. De werkelijkheid is helaas niet altijd zo.'

Bijvoorbeeld, zo gaat Deleu verder, maar dan in een interview in *De Nieuwe* (17 april 1986): 'Ik kijk na vijf jaar Vlaamse Regering in de sector cultuur, dáár waar wij het voor het zeggen hebben, en dan stel ik vast dat we het daar niet gemaakt hebben. De hele eerste Vlaamse Regering is verantwoordelijk voor het afbouwen van de culturele sector.' Of hoe Flanders en Vlaanderen niet samenvallen.

Vlaanderen is in vele opzichten te klein, zo redeneerde Frans Verleyen hierboven en in *Vlaanderen vandaag*, om er het gevoel van eigenwaarde aan over te houden, dat in landen als Amerika en China met de (hoeveelheid) grond is meegegeven. Dat gebrek aan weidsheid zouden de Vlamingen gesublimeerd hebben door een romantisch-mythische ruimte te scheppen: door het debiet van de Schelde en de decibels van de klokkentorens te doen aanzwellen. Misschien zijn de Flandrocraten hard(op) bezig een nieuwe mythische ruimte te scheppen, een *high-tech-space* waarin niks dan dynamische mensen bewegen in spitssectoren. Dat het Flanders-gebeuren

een marketing-maneuver is met misprijzen voor het product in kwestie blijkt ook uit de 'Vlaanderen leeft!'-campagne van Patrick Dewael: de minister die snoeide in de cultuursector, trok een promotiebudget uit om te zeggen dat het goed gaat met de Vlaamse cultuur.

Het Vlaanderen-beeld van de Flandrocraten is, zeker als het voor buitenlands gebruik is bedoeld, ook nog in een andere zin het product van overvloedige make-up. De Vlamingen zijn een hardwerkend, aanpassingsbereid, innovatiegezin en gastvrij volk, schrijft men graag. Het 'hart en de handen' (Verleyen) zijn er en de gepaste sociale ethiek (een moeilijk woord voor braafheid in dit geval) om een voorbeeldig modern industrienatietje te doen verrijzen. De vergelijking met het Japan van de managersmythen is nooit ver weg, evenmin als de vergelijking met het woelige, lastig-linkse Wallonië. Wie Vlaanderen na oorlogse vakbondsgeschiedenis bekijkt zou echter, voor hetzelfde geld, tot een heel ander beeld kunnen komen: de enige Belgische staking waarbij doden vielen, was in Vlaanderen gelokaliseerd (Zwartberg, 1966); zowel de grootste (Limburgse mijnen, 1970) als de langste spontane staking (dokwerkersstaking, 1973) had niet in Wallonië, wel in Vlaanderen plaats; Vlaanderen was het eerst met de grote bedrijfsbezettingen (Accec-Gent, 1970); de eerste grote wilde verkoop met bedrijfsbezetting en productie in eigen beheer was weer een Vlaamse primeur (Prestige-Tessenderlo, 1975).

Het Flanders waarmee de marktveroveraars of handelsreizigers in gedweë arbeidskrachten dwepen, heeft de diepgang van een stricker op een product, en is net zo verwisselbaar. Uit het al genoemde onderzoek naar het Vlaamse imago in het buitenland bleek dat het label *Made in Flanders* minder ver-

trouwen wekt dan *Made in Belgium*. En de Belgische compromissen rukken dan gauw aan: *Flanders Gourmet. Tradition from Belgium*, zo worden de Vlaamse bieren in Amerika gesleten. Een analoog verschijnsel: nu het toerismewereldje ontdekt heeft dat de oproep *Holiday in Flanders* alvast de Engelsen niet tot het verhoopte soort vakantie aanzet (Flanders, dat is tenslotte de dodenakker van een wereldslachtpartij, *where the poppies grow*) gaan er daar ook van alle kanten stemmen op om weer 'Belgium' te promoten. De markt is koningin: als het haar uitkomt kan ze de Vlaamse identiteitswijn in een Belgisch watertje doen veranderen.

Die beeldwisseling sluit trouwens dichter bij de werkelijkheid aan dan men wel eens denkt: alle *identity*-gepraat ten spijt, heeft het autonome Vlaanderen nu op vele gebieden de Belgische toestanden zitten kopiëren: partijpolitieke benoemingen, geknoei met het leefmilieu enzovoort. Het boek van Hugo Schiltz *Uitdaging aan de Vlaamse meerderheid* is het overtuigendst in de hoofdstukken van ingehouden wanhoop waarin Schiltz de eerste passen van het zelfstandige Vlaanderen ('een zeldzaam moment van beweeglijkheid' noemt hij deze jaren toch nog) beschrijft: de Vlaamse leiders zetten als het op verzuiling, mannetjesplaatserij en politieke cultuur aankomt even lompe passen als hun 'Belgische' varianten. Een zeldzame surplace.

HET BELGISCH BESTEK

'Het België van de twee snelheden', die uitdrukking heeft de Vlaamse premier Gaston Geens de Belgische politiek-journalistieke wereld opgedrongen met de kracht van de herhaling.

Vlaanderen, zo is de boodschap, loopt voor in de economische ontwikkeling, Wallonië is het achterlijke broertje als het op crisisbestrijding aankomt. Met een ongewone snelheid heeft die snelhedenmetafoor zich de laatste jaren verspreid. De baan was weliswaar vrijgemaakt door een 'theorie' die al langer bezig was de fundamentele verschillen tussen Walen en Vlamingen te beklemtonen, de taalgrens zelfs deed functioneren als een grens tussen twee politieke klimaatzones: de noordelijke redelijkheid versus de zuidelijke heethoofdigheid. De verschillende economische ontwikkeling zou onvermijdelijk leiden tot heel verschillende mentaliteiten.

Het spectaculaire uiteengroeien van de noordelijke en zuidelijke economische gezondheidscurven werd de afgelopen jaren alleszins meer dan ooit een topic voor de spraakmakende gemeente, ook al omdat die afgelopen jaren crisisjaren waren: vooral omdat de facturen beter gecheckt werden in de zoektocht naar het gat in de schatkist, heeft het thema een aantal Vlamingen niet meer losgelaten. De ene studie na de andere kwam bewijzen dat Vlaanderen door Wallonië gepluimd wordt.

Even heeft de Vlaamse elite misschien nog last gehad met de nieuwe status van baas in het Belgische huishouden, en enkele eminente flaminganten als Lode Claes en Hugo Schiltz zijn opgestaan om de Vlaamse Beweging eraan te herinneren dat het gerommel met de grieventrommel van de underdog een anachronisme geworden was, dat de Vlamingen nu de meerderheid vormden en zich daar maar eens naar moesten gedragen. Het bewustzijn van de economische dominantie van Vlaanderen lijkt inmiddels dus stevig doorgedrongen. En de Vlaamse identiteit, dat botanische wonder dat van slinger-

plant tot boom uitgroeit, dat groeiende Vlaamse bewustzijn, is voor alles een bewustzijn van die economische dominantie. Het Vlaamse natiegevoelen lijkt eerder op maat van een portefeuille gesneden dan op maat van een sociaal-culturele biotoop.

Er wordt geroepen om Vlaamse arrogantie, om het verzilveren van de macht van het getal. De historicus en futuroloog Chris Vandenbroeke vindt bijvoorbeeld dat de Belgische export met een Vlaams aandeel van zeventig procent als een louter Vlaamse aangelegenheid kan worden beschouwd. 'Alleen de handelsmissies die door de Vlaamse executieve worden uitgestuurd hebben enige betekenis. Beter worden ze niet al te veel door unitaire delegaties voor de voeten gelopen. En de Belgische Dienst voor Buitenlandse Handel zou men bij voorkeur tot een Vlaams uitzendbureau mogen ombouwen.' (*De toekomst van het Vlaamse volk*, 1986, p. 87).

Niks minder dan een 'verminderd burgerschap' heeft Frans Verleyen de Walen inmiddels toegeschreven: 'Ze produceren nog geen derde van de nationale opbrengst' (*Knack*, 20 mei 1987), en vu-voorman Hugo Schiltz probeert de Walen economisch terug te drijven met het dure woord 'correspondentiebeginself'. Er moet volgens hem een correspondentie zijn tussen de economische en fiscale bijdrage van een regio en het welvaartspeil van haar bevolking. Is die aanwijsbare relatie tussen geven en nemen er niet, dan gaan mensen belastingen ontduiken. In *Vlaanderen Morgen*, het blad van een denktank rond Schiltz, is, logisch genoeg, al gesuggereerd dat het gevaarlijk is het economisch zieke Wallonië bij te springen: 'Het gevaar is niet denkbeeldig dat Vlaanderen in de toekomst niet alleen zal moeten concurreren met het buitenland maar ook

met een, door grotendeels Vlaams belastinggeld gefinancierde geherstructureerde Waalse industrie' (april 1987).

Als het nieuwe Vlaamse nationalisme zich zo nadrukkelijk laaft aan de bron van de economische dominantie, heeft dat iets bedenkelijks – ook oude nationalismes zijn er dronken van geworden.

Nochtans, wie de twee snelheden in dit land in twee mentaliteiten wil omzetten en daaraan verregaande staatkundige aanpassingen wil koppelen, lijkt de laatste jaren ook aardig wat tegenwind te vangen. Sinds 1980 zijn er diverse tekenen die erop wijzen dat, op de Voerense kwestie na, het passionele conflict tussen de gemeenschappen bedaard is. De 'taalpartijen' zijn in het beste geval ter plaatse blijven trappelen, in slechtere gevallen verdwenen, sociologisch zijn Vlaanderen en Wallonië eerder naar elkaar toegegroeid: de houding tegenover de kerk, het aantal kinderen, het gezinstype, het gedrag van de arbeidersbeweging, zovele bronnen van verschil lijken uit te drogen. Het samenleven van Frans- en Nederlandstaligen in Brussel lijkt ook aardig gepacificeerd, en de Vlamingen spelen Brussel weer resoluut als hoofdstad uit. Het clubje dat met formules voor een huwelijksrevisie tussen Walen en Vlamingen jongleert (confederalisme, federalisme, separatisme) is er niet groter op geworden. De Vlaamse Beweging bekent onomwonden dat ze zich in crisis bevindt.

Maar dit alles hoeft niet te vloeken met een opgedreven promotie en exploitatie van Vlaams zelfbewustzijn door de Flandrocraten. Integendeel. Hun betoog is merkwaardig terughoudend als het erop aankomt staatkundige consequenties te trekken uit het tot wasdom komen van de Vlaamse identiteit. Het lijkt erop dat ze de opbouw van een Vlaams

imago als een onderaanneming beschouwen, binnen een globaal bestek dat unitair Belgisch blijft. De Vlaamse 'natievorming' is dan een wat groot woord voor een strategie die erop neerkomt in het Belgische staatshuishouden voortaan de lakens uit te delen.

Willy Claes, socialistisch minister van state en hobby-dirigent, gaf op 22 oktober 1980 een interview aan *The Bulletin*: 'België bestaat 150 jaar, en daarom geef ik deze concerten. Er waren er twee gepland in Vlaanderen, twee in Wallonië en één in Brussel. Keurig, niet? Behalve dat Vlaanderen er één meer opeiste.' Is dat een voorafschaduwning van de weg die we de komende jaren zullen bewandelen: we blijven het Belgische huishouden 'keurig' organiseren, met de ervaren vaklui aan de weegschaal, alleen dienen ze er rekening mee te houden dat Vlaanderen een ons meer wil?

21 juli 1987, nationale feestdag. Eindelijk antwoordt de koning – Jules Destrée is eenenvijftig jaar dood en Walter van den Broeck is van miserie beginnen te corresponderen met zijn broer, in een column in de krant *De Morgen*. Of er Belgen zijn, laat de koning in zijn opgemerkte rede in het midden, maar hij roept wel op tot een nieuwe Belgische burgerzin. Een opmerkelijk breed politiek spectrum laat weten dat op die manier het gezond verstand gesproken heeft. *Gazet van Antwerpen* vraagt een Antwerpenaar-in-de-staat om zijn mening. Hij heeft de toespraak halverwege afgezet. 'Ik heet Susse,' zegt hij, 'en ik kom er niet tussen.'

Politici onder het ontleedmes

DE STANDAARD, 4 OKTOBER 1986

Zo'n vijftien jaar geleden heeft zich in de marge van de Belgische politiek een kleine omwenteling voorgedaan: onthullend schrijven over de politiek bij ons bleek niet alleen mogelijk, maar voor het grote publiek zelfs aantrekkelijk te zijn. Baanbrekend was de serie van tien politieke portretten die De Ridder en Verleyen in 1970 eerst in *De Standaard*, later in boekvorm publiceerden. De zakelijkheid waarmee de betere journalistiek sindsdien de politici, hun drijfveren en emoties beschrijft zal sommige bekleders van politieke ambten wel diep geschokt hebben. Het lag immers helemaal niet in onze politieke cultuur om her en der tegels te (laten) lichten. Belangrijker is evenwel dat nu voor velen, gewone burgers dan, het politieke leven wat meer in de openbaarheid werd getrokken.

Met *Geen winnaars in de Wetstraat* zet Hugo de Ridder deze jonge traditie verder. In dit boek legt hij drie cruciale momenten in de politiek van de vroege jaren tachtig onder het ontleedmes: de doodstrijd van de regering-Martens IV en de troonsbestijging van Mark Eyskens, de goedkeuring door de Vlaamse socialisten van het NAVO-dubbelbesluit in december 1979 en de tweevoudige wending in het CVP-rakettenstandpunt in de loop van 1984-1985. Voor de ogen van de lezer ontfaelt de auteur de vele draden in elk van deze spectaculaire dossiers. Hij doet dat aan de hand van (soms vertrouwelijke) documenten en, vooral, op basis van uitvoerige gesprekken

met bevoorrechte getuigen. Nu en dan onderbreekt hij zijn verhaal voor een korte schets van een hoofdrolspeler. Die intermezzo's vormen een plezierige portretgalerij: De Ridder tekent de personages met een scherpe, nu en dan onbarmhartige pen.

Niet weinig lezers zullen De Ridders graafwerk vooral waarderen omdat het een bijzonder levendig beeld van de politieke klasse voortbrengt. Politiek is in dit boek geen Chinees schimmenspel. De politici spreken niet 'de taal van het gezag, die de indruk wekt dat er of niets is gebeurd of iets dat voor de burgerij misschien van belang is, maar tevens te moeilijk' zoals de Nederlandse journalist Hofland ooit schreef. Neen, ze slaan wit uit van woede, praten met tranen in de stem, schieten in een koude colère. Zo wil De Ridder het ook: 'Dit relaas heeft geen historische, wel diepmenselijke pretenties. De historicus zou de depressie van Karel van Miert verzwijgen, de ontroering van Willy Claes niet zien, de twijfels van Frank Swaelen verhullen, de irritatie van Leo Tindemans begraven, de ambitie van Mark Eyskens negeren, de faalangst van Wilfried Martens niet ontdekken' (p. 13). Dat de auteur in zijn opzet slaagt, heeft te maken met de opbouw van zijn verhaal: hij wil de meest treffende momenten van de politieke besluitvorming reconstrueren in 'een soort docudrama' (p. 11). En inderdaad, hij gaat als het ware theaterteknisch te werk. Er is bij hem veel aandacht voor het decor waarin de politici evolueren: het appartement van Martens in de Brusselse Theresianenstraat, een vakantieverblijf in Oostduinkerke. Beslissende palavers krijgen een extra-dimensie omdat De Ridder ook het scène-beeld beschrijft: de falende microfoon in de hotelzaal tijdens het cvp-rakettenberaad in Sint-Niklaas, de

koude croissants op het bord van de partijvoorzitter. De lezer zit op de eerste rij.

De Ridders dramaturgische techniek houdt evenwel ook risico's in. Te veel anekdotisch materiaal kan de zoektocht naar de ware toedracht bemoeilijken. Onthullingen over een pijnlijke ruzie tussen geloofsbroeders, over de amokmakerij van een fractieleider kunnen het verhaal weliswaar stevig kruiden, maar ook de aandacht van fundamentele gegevens afleiden. De Ridder is niet helemaal aan die redactionele valstrikken ontsnapt.

Toch levert De Ridders benadering een indringende beschrijving op van enkele wezenstrekken van de Belgische politiek. Ik breng er twee ter sprake.

1. Bij herhaling kan de auteur aantonen hoe groot de druk van het buitenland op de politieke besluitvorming alhier geworden is. De top van Maastricht (23-24 maart 1981), waar Martens in de vuurzone van de internationale kritiek terechtkwam, woog zwaar op de verdere ontwikkeling van het Belgisch crisisbeleid. Maar vooral in het rakettendossier hebben de politici ervaren wat Brugmans eerder in *De Standaard* (2 november 1984) de 'transnationalisering van de politiek' heeft genoemd: de belangrijkste problemen hebben opgehouden nationaal te zijn; vragen en antwoorden ontsnappen meestal aan het nationaal gezag. De Ridder: 'De politici spartelden wat tegen maar het NAVO-commando ging op zijn doel af met de nauwkeurigheid van een goed voorbereide invasie' (p. 216): op een conclaaf van cvp-topministers leest Tindemans 'een lange lijst voor van mogelijke economische retorsiemaatregelen vanwege de vs' (p. 191). De mooiste illustratie levert De Ridder in zijn beschrijving van Martens' en Tindemans' con-

frontatie met de voldongen feiten bij hun ontvangst op het Witte Huis, begin januari 1985.

2. In De Ridders tekening van de Belgische politici springt één karaktertrek sterk naar voren: de zeer machtspolitieke en instrumenteel-technische kijk op hun werk. Of, anders geformuleerd: morele, ethische of ideologische aspecten geven zelden de doorslag in hun besluitvorming. Als De Ridder de hoofdrolspelers in het indexdossier en in de rakettenkwestie naar hun motieven vraagt, blijkt telkens opnieuw hoezeer zij zich lieten leiden door overwegingen van louter tactische aard: de eenheid van de partij, de overlevingskansen van de regering, de steun van een fractie, het behoud van een ministerportefeuille. Soms komt wel een vleugje politieke filosofie boven drijven, maar De Ridder laat de lezer goed aanvoelen dat het volgens hem vaak slechts om gelegenheidsethiek gaat.

En punt van kritiek nog. Volgens De Ridder speelt de persoonlijkheid van de politicus een eersterangsrol in de politiek. Dat had hij al eerder geleerd, bij het observeren van de keien van de Wetstraat. Die invalshoek brengt echter mee dat, in De Ridders analyse van de Belgische politiek, belangen en belangengroepen ternauwernood ter sprake komen. Het patronaat, de vakbonden, de vredesbeweging komen niet of eigenlijk niet in het spel voor. De Ridder heeft volkomen gelijk als hij schrijft dat de democratie er baat bij vindt 'dat men de dingen beschrijft zoals die gebeurd zijn, en niet zoals ze zouden moeten gebeuren' (p. 15). Maar dan moet de lezer wel beseffen dat *Geen winnaars in de Wetstraat* slechts één gezicht van de democratie in beeld brengt.

De prijs van een wonder

DE NIEUWE MAAND, APRIL 1986*

Dat jongeren met veel gedruis de politiek binnenvallen komt wel meer voor. Zo was Léon Degrelle nauwelijks dertig toen hij zijn kruistocht voerde tegen het verval der politieke zeden. Paul-Henri Spaak was al niet veel ouder bij zijn rumoerige 'inbraak' in de socialistische partij. En Théo Lefèvre was pas zesendertig toen hij in 1950 voorzitter-met-de-zweep werd van de Christelijke Volkspartij. Wat van de CVP-Jongerenploeg onder Martens echter zo'n geval apart maakt is de aanwezigheid van twee, zeg maar merkwaardige, kentrekken: de originaliteit van het ideeëngoed en het snelle doorstoten van een deel van de groep naar de kern van de politieke macht.

DE SNELLE OPMARS

Tussen februari 1967 en mei 1971, in vier jaar tijd dus, produceerden de CVP-Jongeren drie manifesten, talloze communiqués en, daarbovenop, een hele trits standpunten in hun eigen tijdschrift. Toch is het niet de omvang van het gedachtengoed dat opvalt, wél de inhoud en de toon. Er was geen belangstelling voor de politieke actualiteit. De voorkeur ging veeleer naar het op schrift stellen van genereuze ideeën en van 'de grote politieke alternatieven': autonomie voor de gewesten, par-

* Themanummer gewijd aan het CVP-Jongerenbureau (1969-1971).

tijvernieuwing, de weg naar meer politieke duidelijkheid, een ontzuild Vlaanderen. De betoogtrant was zakelijk en felle kritiek werd verpakt in nette woorden. Het klonk nieuw en was het ook. Het maakte – terecht – indruk op de vermoeide zestigers in de politiek en op de late veertigers die zich de jaren voordien te pletter hadden gelopen op het dynamisme van de eerste naoorlogse generatie. Het leek wel of zich met het Jongerenbureau in de ideeënwereld van de christen-democratie een wonder zou voltrekken: zoiets als de omzetting van water in wijn.

Uiteraard kwamen die originele ideeën niet uit de lucht gevallen. Ze groeiden op een voedingsbodem waarin jeugdevaringen van Martens en co (ABN- en andere flamingantische acties, scouting, Dondeyne en *Universitas* in Leuven) – naar eigen zeggen – probleemloos versmolten met de tijdgeest van de jaren zestig (de postconciliaire openheid, de bijna-wetenschappelijke kritiek op de *société bloquée*). De KSA'ers en scouts lazen Adorno en Marcuse, luisterden naar de boodschap van D'66 en geloofden in de mogelijkheid om het beste daarvan in te planten in het hart van politiek België.

Maar met gedachten alleen doe je nog geen mirakels. De equipe met Martens, Dehaene e.a. kreeg evenwel hulp 'van bovenaf': iets vóór 1967 aanvaardde de CVP dat een derde van de bestuursmandaten in de partij naar de jongeren moest gaan. Dat gaf Martens en de zijnen uiteraard de kans sommige ideeën diep in de partij te injecteren. Begin 1969 dwong het Jongerenbureau bovendien statutair het recht af om standpunten niet alleen publiek te maken, maar ook volop in de media te verdedigen. Zo kreeg de stem van het bureau veel meer volume.

In 1971 verliet de ploeg van Martens de jongerenbeweging. Niemand kon toen met zekerheid voorspellen welk soort gevolg de stormachtige periode zou krijgen. In maart 1972 al bleek dat de politieke wervelwind die het Jongerenbureau had veroorzaakt, niet was gaan liggen: Martens klom in de voorzittersstoel van de CVP; Monard, Dehaene, Smet en Huyghebaert bleven met hem meegaan in de verovering van de partij. Hiermee was voor hen het doorstoten naar de kern van de politieke macht al bijna voltooid: de CVP is immers de broedkamer van regeringsleiders en ministers. Het premierschap van Martens in 1979, de ministerportefeuilles van Dehaene en Smet en de kabinetsfuncties van Monard lagen dan in de lijn van de verwachtingen.

Met zó'n *success-story* is de kans op mythevorming nooit veraf. Men doet er dus goed aan bij de beoordeling van wat er met het Jongerenbureau gebeurde, de woorden behoedzaam te wegen. Toch is er één vaststelling die, alvast wat Martens betreft, doet vermoeden dat er hier iets speciaals aan de hand was. Vanaf 1967 reist met Martens een flink stuk van de politieke macht mee: met hem krijgt het voorzitterschap van de CVP-Jongerenbeweging voor het eerst politieke betekenis; als kopman van de CVP is hij de drijvende kracht achter de vorming van de 'junta der partijvoorzitters'; zodra hij premier wordt beknót hij de macht van de partijleiders en versterkt aanzienlijk de positie van de eerste-minister. Dat kan geen toeval zijn.

Er is een lange lijst aan de leggen met verklaringen voor de snelle opmars van die dertigers. In een interview met *de Volkskrant* van 19 april 1969 voorspelde Martens dat de tijd in het voordeel van het Jongerenbureau werken zou: de leidende

cvp'ers waren een jaar of zestig; de partij beschikte bovendien niet over een dynamische tussengeneratie. Ook verloor de cvp sinds 1961 bij elke wetgevende verkiezing flink wat stemmen. Martens voegde daar toen in het interview aan toe: 'Binnenskamers spelen wij natuurlijk ook de vrees uit voor de nationalistische Volksunie die vreet aan de cvp.' De jongeren konden dat rustig doen want zij hadden met hun Autonomie-manifest een serieuze troefkaart in de hand. Maar er is natuurlijk meer. De Vlaamse cvp was zich in die jaren volop aan het loskoppelen van de Waalse vleugel van de partij. In dit proces verloor de partijstructuur iets van haar onwrikbaarheid en ontstond er in de cvp een opening voor meer diepgaande vernieuwingen. Dat men daarvoor in de richting van het Jongerenbureau zou kijken is op het eerste gezicht niet zo vanzelfsprekend. Die ploeg was immers de auteur van de wat roekeloze manifesten over linkse frontvorming en over de gemeenschapsschool. Achteraf beschouwd moet het Jongerenbureau echter, door zijn merkwaardige samenstelling, ook in ruimere cvp-kringen vertrouwen gewekt hebben: Martens was hét antwoord op de vu, via Dehaene was er een band met het acw, Mulier en Smet waren weliswaar vrouwen maar langs hun vader-parlementslid uit het goede cvp-hout gesneden; ook qua regionale herkomst getuigde het bureau van een zekere evenwichtigheid.

Het probleem met die verklaringen is dat zij de snelle promotie van sommige cvp-Jongeren grotendeels als unilaterale gebeurtenis beschrijven: alsof de partij zich totaal geplooid heeft naar het profiel en de wensen van Martens, Dehaene en enkele anderen. Zo eenzijdig was de transactie echter niet.

TOT WELKE PRIJS?

In *Een gegeven woord* schrijft Martens, met de pen van Verleyen, over de periode kort na zijn verkiezing tot voorzitter van de cvp: 'We beseften maar al te goed de schoonheid en het belang van het moment: dat onze generatie, tegen alle verwachtingen in, de leiding over de grootste Vlaamse partij had gekregen. Dat was een primair gegeven. Achteraf beschouwd blijf ik geloven dat we daar geen enkele prijs voor hebben moeten betalen.'

Is dat wel zo?

Er is vaak gezegd en geschreven dat Martens en zijn cvp-getrouwen de linkse frontvorming en de gemeenschapsschool vóór 1972 hebben afgezworen, omdat die ideeën hen hinderden in de klim naar de top. Dat is misschien te simpel gesteld. Gedurfde, zelfs provocerende standpunten staan in de politiek het slagen in het toelatingsexamen niet noodzakelijkerwijze in de weg. Wel integendeel. *Opvallende* ideeën worden gewaardeerd; hun inhoud is daarbij vaak van minder belang. Maar je moet als kandidaat wél kunnen bewijzen dat je de soepelheid bezit om ze te gepasten tijde in het diepvriesvak op te bergen. Die proeve van bekwaamheid hebben Martens, Dehaene en enkele anderen met glans geleverd. In een strategische terugtocht hebben ze verklaard dat politiek Vlaanderen niet rijp was voor een ombouw van het partijstelsel en voor een ontzuiling van het onderwijs. Martens schrijft dat hij die oorspronkelijke gedachten vruchteloos verdedigde in talrijke bijeenkomsten. Maar: 'Een jong politicus kan daar niet te lang mee doorgaan of hij wordt niet operationeel. Hij kan niet blijven kamperen op een voorstel dat klaarblijkelijk

niet wordt gesteund.' Hij moet dus tijdig wijn opnieuw in water kunnen omzetten.

Ik kan hier dus nog het voordeel van de twijfel laten spelen: de genereuze blauwdrukken werden vermoedelijk niet weggeworpen, alleen tijdelijk opzij geschoven.

Meteen rijst dan wel de veel belangrijker vraag wat er na 1972, ná de verovering van de macht, is gebeurd. Je mag immers verwachten dat een partijvoorzitter, een premier, een minister of kabinetschef op een sleuteldepartement van zijn positie gretig gebruik maakt om de samenleving geleidelijk te kneden naar zijn, naar eigen zeggen, ongeschonden, vernieuwingsplannen. 'Dat hebben we ook gedaan,' klinkt het in de interviews die *De Nieuwe Maand* met hen had: 'Ik ontken niet dat ik geëvolueerd ben, maar ik heb nooit het gevoel gehad dat er een breuk geweest is.' (Dehaene): 'Trouw blijven interpretere ik in die zin dat men, in de omstandigheden waarin men zit, de progressieve ideeën die men heeft tracht te realiseren. Het is dus het trouw blijven aan een oorspronkelijke instelling. En dit is mijns inziens gebleven.' (Smet); 'Het lijdt niet de minste twijfel dat wij fundamenteel trouw zijn gebleven aan onze basisopvattingen.' (Martens). Zijn dat louter loze woorden?

Op het eerste gezicht niet. Martens heeft de CVP, Vlaanderen en de rest van het land ervan overtuigd dat zijn visie op de communautaire toekomst van België de beste was. Gemakkelijk zal het niet geweest zijn, maar hier was geen plaats voor defaitisme. Dehaene was vóór 1970 de man van het ACW en is het nog. Continuïteit dus. Monard voert momenteel – zo zegt hij zelf, maar met een paar redelijke argumenten – een onderwijsbeleid uit dat ons dichterbij de gemeenschapsschool

brengt. Wie nu herleest wat Martens in *Kultuurleven* van maart 1969 over de ontwikkeling van de democratie schreef, ontmoet gedeeltelijk de Martens van vandaag. Hij zag toen als de grootste obstakels voor de ontplooiing van de democratie in België de afwezigheid van autonomie voor de gewesten en, ten tweede, de onduidelijkheid in de politiek. In 1980 ruimde hij de eerste hinderpaal op. Met het rooms-blauwe stembusakkoord bood hij de kiezers in oktober 1985 de politieke duidelijkheid die lange jaren ontbrak. *So what?* Heeft deze *story* dan toch een *happy end*?

Neen. Daarvoor zitten er te veel valse noten in het verhaal dat zich na 1972 ontwikkelt. Het stembusakkoord, waar Martens al in 1969 om roept, moest links van het centrum liggen. Wat hij de kiezer in 1985 aanbiedt heeft evenwel een heel andere kleur. Dat is één probleem. Zo zijn er meer: het kritiekloze Atlantisme, het ophemelen van Mobutu, de nieuwe kerncentrales, de fiscale amnestie, het dulden van het gesjoemel met de voorhechtenis en van de partijpolitieke benoemingen in de magistratuur, het getalm rond de autonome raad voor het rijksonderwijs, de demobilisatie van de sociale partners en het parlement. En daarbovenop het definitieve afscheid van de idee van de hergroepering der politieke krachten. Martens en zijn getrouwen wéten dat er een kloof gaapt tussen de woorden van de jaren zestig en de daden van vandaag. Zij hebben ook een verklaring, of beter: meerdere verklaringen, die trouwens niet in één lijn liggen.

Eén ervan luidt: realiteitszin gebiedt ons de ideeën van vroeger te vergeten. In *Een gegeven woord* schrijft Martens over de 'grondstroom van het Vlaamse land, dat uit zijn aard niet zeer hervormingsgezind is'. En elders: een jonge politicus moet

wat niet past bij die grondhouding niet te lang verdedigen. 'Zoiets is geen kwestie van ontrouw of van opportunisme maar van bescheidenheid ten opzichte van de samenleving...' Wat zo'n stelling problematisch maakt is dat Vlaanderen ook niet rijp was voor het unionistisch federalisme van het Autonomie-manifest. Toch bleef Martens doorvechten. Als partijvoorzitter, als premier, als minister. Met succes trouwens. Hier geen defaitisme, geen passief ondergaan van de feiten. Waarom dan wél meedrijven met de grondstroom in het geval van de progressieve frontvorming en van de gemeenschapsschool? Bovendien: de duurzame alliantie met de socialisten was in de jaren zestig toch al verdedigd door Segers, Lefèvre en andere voormannen van de christen-democratie? Kortom: waarom zijn de capaciteiten van Martens en co zo eenzijdig gemobiliseerd, alleen voor de staatshervorming?

Eerlijker is de passage in het interview met Martens, Dehaene en Monard waarin zij zeggen: 'Mijn visie op de positie van de christen-democratie op het Belgische politieke schakbord is duidelijk geëvolueerd. Gaandeweg ben ik er absoluut van overtuigd geworden dat een bipolarisering tussen links en rechts in België een slechte zaak zou zijn.' (Martens); 'Als er een punt is waarop ik m'n mening ten aanzien van vroeger herzien heb, dan is het met betrekking tot de rol van een politiek centrum. Ik zou op dat vlak de analyse van het manifest over progressieve frontvorming nu niet meer onderschrijven, ook vanuit de ervaring met de gang van zaken in de Belgische politiek.' (Dehaene); Monard zegt: 'We denken nu toch anders over de rol van een centrumpartij. Ik denk dat degenen die in de cvp gebleven zijn, duidelijk gevoeld hebben dat een centrumpartij in Vlaanderen niet onzinnig is,' en hij voegt er-

aan toe: 'U kan natuurlijk zeggen: dat is omdat Monard er al te lang inzit, en ja, ik weet niet wat oorzaak is en wat gevolg.' Of, zoals Dehaene zegt, 'de pij maakt de monnik.'

Geconfronteerd met dat soort tegenstrijdigheden brengt Martens in het gesprek met *De Nieuwe Maand* een toch wel opvallend argument te zijner verdediging in stelling: 'Mijn ideeën over de ordening van de politieke krachten in dit land heb ik drastisch gewijzigd op basis van ervaringen als partijvoorzitter en eerste-minister en ze houden verband met fundamentele problemen van evenwicht in dit land en met politieke operationaliteit. Maar in verband met de maatschappelijke problemen (afgezien van de politieke ordening) zit ik op dezelfde politieke lijn als in mijn studententijd. Wat mij onderscheidt van anderen is dat ik niet geloof in een mechanisch verband tussen de partijpolitieke ordening en het tot stand brengen van idealen.' Duidelijker kan het eigenlijk niet: de echte Martens is intact gebleven. Zijn visie op de *société civile* (de term is van hem en verwijst blijkbaar naar zijn opvattingen over vrouw en gezin, vrede en rechtvaardigheid, arbeid en milieu) heeft de lange tocht door de instellingen overleefd. De Kleine Prins is er nog en kan opnieuw tot leven worden gewekt. (In dat licht is het goed te begrijpen waarom hij en de andere cvp-getrouwen van het Jongerenbureau zo gemakkelijk te verleiden waren voor een eerlijk gesprek over het verleden. Zij koesteren dit verleden.)

DUBBELLEVEN

Martens' visie op de *homo politicus* is merkwaardig: hij leidt een soort dubbelleven. Er zijn de (partij-)politieke activitei-

ten van elke dag, de dossiers van het moment, en er is het (meer verborgen) omgaan met idealen, met een basisfilosofie. In het beste geval zijn de twee vlakken in harmonie met elkaar zoals, voor Martens, tussen 1967 en 1971. Beide dimensies zijn blijkbaar ook te scheiden, zozeer zelfs dat vijftien jaar leven met de politieke macht de opvattingen over de *société civile* niet aantast. De politicus als advocaat dus, 'die het dossier van het moment met hart en ziel verdedigt' (de woorden zijn van Dehaene). Het ziet ernaar uit dat alleen wie deze discussie aankan, dat alleen wie dagelijks de Siamese tweeling scheiden kan, doorstoot naar de kern van de politieke macht. De anderen heten Pataer, Mulier en Bosmans. Wat daarbij zeker meespeelt is de overtuiging dat de scheiding tussen de twee dimensies slechts tijdelijk is. Er is nog toekomst voor de oorspronkelijke idealen, denkt men, maar eerst moet de staats-hervorming voltooid en dan de economische crisis getemd en dan...

Martens, Dehaene en enkele anderen zeggen in hun gesprek met *De Nieuwe Maand* dat Pataer, Mulier en Bosmans vanuit een drang naar politieke zuiverheid illusies najagen. Maar is het niet even illusoir te menen dat idealen kunnen overleven zonder hun regelmatige doorbraak in 'de dossiers van het moment'? Kan men ook hierin niet te ver gaan?

Heeft de progressieve frontvorming wel een toekomst?

DE NIEUWE MAAND, JANUARI 1976

Toen *De Nieuwe Maand* in 1971 van start ging, was voor de idee van de progressieve frontvorming de lente al bijna afgelopen. De enthousiaste reacties op de 1 mei-oproep van Léo Collard hadden in socialistische en christen-democratische kring plaats gemaakt voor geluiden van heel andere aard. Daags na de huldiging van Collard als aftredend BSP-voorzitter had Simonet een provocerende uiteenzetting gehouden, waarin hij pleitte voor een zacht, roze socialisme dat de BSP zonder hulp van derden in staat zou stellen het brede maatschappelijke midden te winnen. En de nieuwe voorzitter, E. Leburton, nam in een rede op 1 mei 1971 alle twijfels weg: de frontvorming met de progressieven buiten de socialistische partij kon wachten; er was nu een dringender doelstelling: *un parti fort et uni*. In het ACW werd de discussie over de politieke opstelling van de christelijke arbeidersbeweging ter gelegenheid van de 44ste Sociale Week (oktober 1971) abrupt afgebroken. De ACW-top decreteerde dat alleen de CVP het vertrouwen genoot. Bij wijze van toegeving was men bereid aan dit standpunt toe te voegen: 'maar het ACW zal streven naar de overname van de macht in de Christelijke Volkspartij'. Bij de eerstvolgende verkiezingen vergat het ACW echter zijn tanden te tonen.

Tussen 1967 en 1971 was het politieke klimaat veel vriendelijker voor de idee van de progressieve frontvorming. In die

periode won de gedachte aan een bundeling van de progressieven geleidelijk werfkracht. Begin 1969 kwam de doorbraak. In een manifest over de partijvorming in België pleitten de cvp-Jongeren voor de vereniging van alle progressieven in één partij. Van socialistische kant was er de 1 mei-oproep van voorzitter Collard.

Men zegt dat Léo Collard zijn partijgenoten verrast heeft toen hij op 1 mei 1969 de vooruitstrevende christen-democraten opriep om een progressief front te vormen. Dat is goed mogelijk. Toch sloot Collard aan bij de trend die al geruime tijd waarneembaar was. Eerst waren er de 'zestien gesprekken over travaillisme' in *Volksgazet*. Tussen mei en december 1967 publiceerde L. Hancké in deze krant interviews met een hele reeks notabelen uit de christelijke en socialistische zuil (waaronder T. Lefèvre, A. Cool, P.W. Segers, mgr. De Smedt, J. van Eynde, L. Major, A. Vranckx). Het thema: de toekomst van de arbeidersbewegingen in België. Alle gesprekspartners spraken zich principieel uit voor het travaillisme; de vorming van een travaillistische partij zou gepaard moeten gaan met het tot stand komen van een twee-partijenstelsel. Men herinnere zich een uitspraak van Mgr. De Smedt: 'Zo de katholieke leken tot het besluit komen, dat de hergroepering mogelijk en gewenst is, zal de kerkelijke overheid zich niet lenen tot tussenkomsten om de eigen katholieke organisaties te behouden, zelfs indien een minderheid van leken haar daarom verzoekt'. Aan Waalse zijde nam de Mouvement Ouvrier Chrétien (MOC) in 1968 het pleidooi voor het travaillisme over. Eerst in *Démocratie*, het maandblad van deze arbeidersbeweging, later op het jaar tijdens de 51ste Waalse Sociale Week. Begin januari 1969 dan, publiceren de cvp-Jongeren een manifest waarin ze opkomen

voor een samengaan van christen-democraten en socialisten, liefst in één partij. De 1 mei-oproep van Collard lokt in Vlaanderen en Wallonië ogenschijnlijk gunstige reacties uit. In december 1969 zal Wilfried Martens, voorzitter van de cvp-Jongeren, in verklaringen aan *Het Volk* en *Vooruit* opnieuw argumenten aanvoeren voor een progressieve frontvorming.

Ondertussen had zich, aan de andere kant van het politieke spectrum, een even merkwaardig feit voorgedaan. Tussen 1961 en 1965 ontdeed de liberale partij zich met succes van haar antiklerikalisme. Op haar congres van eind september 1967 zet zij een tweede stap: de pvv wil ijveren voor een twee-partijenstelsel en biedt zich aan als de kern van een te vormen front van neoliberalen.

WAAROM SLOEG DE POLITIEKE CONJUNCTUUR OM?

Zó waren, ogenschijnlijk, aan de linker- en de rechterzijde de voorwaarden aanwezig om tot een hergroepering van politieke krachten te komen. Maar in 1971, zo is al gezegd, sloeg de politieke conjunctuur om. Waaraan is die klimaatsverandering te wijten?

Vanaf 1970 is het dominante thema in de Belgische politiek de voltooiing van de grondwetsherziening. De ruwbouw stond er, maar er waren nog tal van uitvoeringswetten nodig om het huis bewoonbaar te maken. Het centrale probleem was van dat moment af de vraag hoever men wou gaan in het verlenen van autonomie aan de gewesten. De reikwijdte van die vraag is veel breder dan hetgeen men gewoonlijk tot het communautaire dossier rekent. De regionalisering van België kan de basis, waarop twee fundamentele machtsevenwichten rusten, vernietigen.

Het machtssevenwicht tussen de *levensbeschouwelijke groepen* in ons land, dat in het schoolpact van 1958 bevroren werd, steunt op het feit dat katholieken en vrijzinnigen in de jaren vijftig in een soort patstelling terechtgekomen waren. De levensbeschouwelijke meerderheid in Vlaanderen is minderheid in Wallonië; bij de vrijzinnigen ligt de situatie net andersom. Uit de stembusresultaten bleek ook dat in deze krachtverhoudingen niet veel beweging meer te krijgen was. Dank zij die asymmetrische machtsverhoudingen op levensbeschouwelijk vlak in Vlaanderen en Wallonië kon een broze, maar bruikbare *modus vivendi* tot stand komen. De Vlaamse katholieken waren bereid tot toegevingen om hun lotgenoten in Wallonië te beschermen; de Franstalige vrijzinnigen luisterden naar de minorisatie-angst van de Vlaamse vrijzinnigen. Zo ontstond een gunstige voedingsbodem voor het sluiten van school- en cultuurpacten waarin de machtsverhoudingen vastgelegd werden. Er was echter aan die procedure een belangrijke voorwaarde verbonden: slechts in het geval van een krachtig gevoel van lotsverbondenheid van Vlaamse en Waalse katholieken enerzijds, van Waalse en Vlaamse vrijzinnigen anderzijds was er sprake van een heilzame patstelling. Die lotsverbondenheid was dus hecht, want product van het unitair-Belgisch kader. Regionalisering van België betekent dan dat de solidariteit tussen Vlamingen en Walen in elke zuil in grote mate zal verdwijnen, en mét die solidariteit ook een essentiële voorwaarde voor het behoud van de machtsafspraken (of pacten) tussen katholieken en vrijzinnigen. Tegelijkertijd ontstaat de mogelijkheid dat de meerderheidsgroep in elk (nu autonoom) gewest naar de macht grijpt. In dit perspectief vindt het geroezemoes over een stille machtsgreep

van de cvp in Vlaanderen (de 'cvp-staat') een verklaring.

Een vrijwel identieke redenering is mogelijk waar het de machtsverhoudingen tussen *patroons en syndicaten* betreft. Ook hier kwamen de machtsafspraken (het 'pact van de sociale solidariteit' van 1944, het 'productiviteitsprotocol' van 1954) in een nationaal-unitair kader tot stand. Ook hier kan de regionalisering een heel nieuwe situatie scheppen.

Het is mijn hypothese dat de dreigende ontwrichting van het dubbel machtssevenwicht reeds schaduwen vooruitwierp tijdens de voorbereiding van de grondwetsherziening. Bij het ontstaan van het 'pact der Belgen' speelde, naast strikt communautaire overwegingen, de bekommernis voor de bekende machtsafspraken mee: de regionalisering mocht het levensbeschouwelijk en het sociaal-economisch pact niet in gevaar brengen. Wat de politieke elite op het oog had was niet alleen de promotie van gewesten en gemeenschappen, maar ook de regionalisering van het status-quo of, met andere woorden, de regionalisering van de geldende machtsafspraken tussen katholieken en vrijzinnigen en tussen arbeid en kapitaal in Vlaanderen en in Wallonië.

Als een politieke elite met zo'n delicate operatie bezig is, sluit zij vele mogelijkheden voor politieke vernieuwing af: vooral dan als het gaat om de fundamentele vernieuwing die de progressieve frontvorming mee zou brengen. In het licht van deze hypothese valt het min of meer te begrijpen waarom men vanaf 1971 in de socialistische en in de christendemocratische zuil het licht rond de idee van de progressieve frontvorming heeft uitgedraaid.

Uit al deze overwegingen volgt dat de politieke conjunctuur vandaag in hoge mate ongeschikt is voor verwezenlijking

van de progressieve frontvorming. Een conclusie die meteen de vraag oproept wat er dan, in afwachting dat het tij keert, te doen is.

LEREN UIT HET VERLEDEN

Achteraf gezien lijkt de periode 1967-1970, waarin meer dan ooit tevoren mogelijkheden schenen te ontstaan voor een hergroepering van de linkse krachten, een kerkhof van verlopen kansen. We hebben er alle baat bij om nu, in de periode die komt, na te gaan waarom vóór 1970 geen grote sprong voorwaarts werd gemaakt. Er zijn fouten begaan die in de toekomst vermeden kunnen worden.

Al bij de aanvang lag er een zware hypotheek op de frontvorming omdat de medestanders van Léo Collard een wel erg uiteenlopende inhoud gaven aan zijn oproep.

Aan Waalse zijde hebben de mensen van de moc meteen aangestuurd op een wezenlijke uitbreiding van de samenwerking tussen christen-democratische en socialistische vakbonden, ziekenfondsen en coöperatieve verenigingen. Zij zagen de frontvorming als een programmatische en structurele opgave: de twee arbeidersbewegingen in één bedding brengen. Organisatorisch waren zij ook in grote mate beschikbaar voor een dergelijke opzet: de moc had vroeger al de afstand tussen de psc en de christelijke arbeidersbeweging vergroot. De banden waren na 1965 nog losser geworden toen de moc-leiding constateerde dat een flink deel van de katholieke burgerij met gerust gemoed eenzijdig haar 'contract' met de psc opzegde en op de plp stemde. Als het in Wallonië op het stuk van frontvorming niet bij woorden is gebleven, dan is dit in aanzienlijke

mate te danken aan militanten en vrijgestelden van de moc. Zij hebben eerst in Mons, later in andere regio's meegewerkt aan de oprichting van de Union Démocratique et Progressiste (udp). Zij zijn ook werkzaam in de groep Bastin-Yerna (groupe B-Y) die in *Quelle Wallonië? Quel Socialisme?* (1971) de frontvorming van een programmatische onderbouw voorzag.

De Waalse bsp, anderzijds, heeft zich altijd beschouwd als een meerderheidsgroep die, zeker als het federalisme een werkelijkheid zou worden, aan zichzelf genoeg heeft. Een fusie met christen-democraten was overbodig, dacht men. De oproep van Léo Collard was in de ogen van de Waalse bsp-leiding een handig instrument voor marketing. Dit standpunt is majoritair geworden in de hele bsp. In zijn boek *Front van de progressisten en crisis van de democratie* (1973) schrijft een verbitterde Collard: '(...) de houding van de bsp is niet bepaald gegaan in de richting van een bundeling op grond van autonomie en pluralisme. Laten wij dat eerlijk toegeven. De veelvuldige oproepen tot de christelijke werkers konden worden vertaald als een komt bij ons.' Het is geen toeval dat de bsp afwezig was bij het zetten van de eerste stap naar een politieke frontvorming, namelijk bij de oprichting van de Union Démocratique et Progressiste.

Bij de katholieken in Vlaanderen kwam de idee van de progressieve frontvorming in weer andere omstandigheden tot ontwikkeling. In het midden van de jaren zestig was de uitwerking van het milde schoolpactklimaat al goed merkbaar. Nu men niet meer moest vechten voor elke frank overheidssubsidie en de toekomst van de katholieke werken verzekerd was, nam de beschermingsobsessie af. Voorzichtige contacten met andersdenkenden worden nu aangeprezen. Op de

Zesde Vlaamse Sociale Studiedagen over de 'zin van de christelijke organisaties' (1966) heet het: 'Wij kunnen er aldus toe komen meer waardering op te brengen voor mekaars inzicht en mekaars werk, wat betekent dat een debat niet alleen waardevol, doch ook noodzakelijk is omdat wij als christenen de plicht hebben te streven naar een grotere verstandhouding en meer eerbied voor de persoonlijke inzichten van eenieder.' Het concilie, de jongste encyclieken, het pontificaat van Johannes XXIII zijn even zoveel uitnodigingen om de loopgraafmentaliteit te vervangen door een politiek van verdraagzaamheid. Die sfeer van passieve verdraagzaamheid heeft van bij het begin aan katholieke zijde de gedachte van de progressieve frontvorming verminkt. Voor velen was de oproep van Collard in de eerste plaats een honorabel gesprekstema dat de openheid van de katholieken moest aantonen. In hun ogen diende de frontvorming te leiden tot enige overeenstemming met andersdenkenden op het vlak van normen en ethische principes. Tot daar en geen stap verder. Samen aan politiek doen zat er niet in. Dat was hun versie van de progressiviteit. Eén voorbeeld. De redactie van het tijdschrift *De Maand* had zich al vroeg in de jaren zestig opgeworpen als propagandist van de frontvorming. Toen begin 1971 enkele redactieleden aanstuurden op een intensere politieke activiteit van de redactie, spatte de groep uit elkaar. Zij die heengingen schreven: *De Maand* moet het tijdschrift van de dialoog zijn '(...) met uitdrukkelijke zorg voor kwaliteit, objectivering van het debat, nuancering van de opinies. (...) Inderdaad, er is in deze opvatting geen plaats voor een collectief partij-politiek engagement'.

In de grond hebben wij het misbruik van de term 'progress-

sieve frontvorming' deerlijk onderschat. Bovendien camouflerde deze slogan twee uiteenlopende ontwikkelingen. Er heeft zich in de jaren zestig aan de ene kant een deconfessionalisering van het openbare leven voorgedaan. Of noem het ontzuiling in de geesten. Ondertussen echter ging de verzuiling op organisatorisch vlak onverminderd voort. Gehandicaptenzorg, maatschappelijk dienstbetoon, bijzonder lager onderwijs kwamen in die jaren op een verzuilde basis tot stand. Het ene, deconfessionalisering, leidde niet automatisch tot een afbouw van de zuilen, wel integendeel; een paradox die we veel te laat onderkend hebben. Geen wonder dat in die omstandigheden ook de groei van een twee-partijstelsel achterwege bleef.

Men zegt soms dat de samenwerking tussen socialisten en christen-democraten na 1971 schipbreuk leed op de klip van ethische vragen en, meer recent, op de ideologische tegenstellingen inzake overheidsinitiatief. Het lijkt een aantrekkelijke verklaring. Zij is echter in hoge mate aanvechtbaar. De top van de Waalse BSP en van de Vlaamse CVP heeft de frontvorming in feite nooit au sérieux genomen. Deze meerderheidsgroepen, de ene in Wallonië, de andere in Vlaanderen, hebben altijd gemikt op de bestendiging van het wijdvertakte net van verzuilde organisaties, dat zij patroneren. De ethische en ideologische tegenstellingen zijn veeleer een alibi, een verantwoording achteraf. Niettemin heeft deze kunstmatige aanvoer van tegenstellingen hier en daar, bijvoorbeeld op lokaal vlak, de samenwerking tussen socialisten en christen-democraten bemoeilijkt.

Zonder enige twijfel is ook het recuperatievermogen van de BSP en de CVP onderschat. Deze partijen hebben de macht

waarmee velen te verleiden zijn. Bijvoorbeeld de vroegere voorzitter van de cvp-Jongeren, die in 1969 een kruistocht door Vlaanderen hield om de gedachte van de frontvorming te propageren. Over hem schreef Léo Collard: 'Ofwel was de heer Martens gewoon een arrivist; laten wij dan niet meer over hem spreken. Ofwel is hij zijn optie trouw gebleven. Dan moet de heer Martens zich inspannen zijn partij om te buigen in de richting van deze optie.' Met hem zijn ook anderen gecupereerd.

Dat de aflossing van de wacht (een biologische verjonging die in de partijen om de 25 jaar plaatsgrijpt) zich voltrokken heeft zonder enige merkbare vooruitgang in de richting van de frontvorming is overigens een van de minst aantrekkelijke constataties van het ogenblik.

IS ER EEN TOEKOMST VOOR DE PROGRESSIEVE FRONTVORMING?

Reden tot juichen is er niet. De balans van een tiental jaren progressiviteit is, althans op politiek vlak, allesbehalve indrukwekkend. Wil men de progressieve frontvorming een toekomst geven, dan zal men wat de strategie betreft in tweeërlei zin een nieuwe keuze moeten maken.

Léo Collard zag het progressief front tot stand komen via intense samenwerking en, later, fusie van de twee vakbonden, van de ziekenfondsen en uiteindelijk ook van de partijen. Hij voorzag een fusie van de reuzen. Dit mag alvast afgeschreven worden. Het ineengroeien van christen-democratie en socialistische beweging zal aan de basis, bij de dwergen, moeten plaatsvinden.

Een hergroepering van politieke krachten houdt in dat de bestanddelen die bij elkaar horen, maar vooralsnog verspreid liggen, fusioneren. Aan de basis, want daar liggen de meeste kansen. Vooraleer men aan progressieve kant kan samenvoegen wat samenhoort, moet evenwel eerst de arbeidersfractie die nu binnen de cvp in het verdomhoekje zit, uit die partij losgeweekt worden. Of er de macht grijpen zodat deze partij na verloop van tijd totaal van gedaante verandert. Zoiets veronderstelt een voortdurende bewerking van de leden, de militanten en de vrijgestelden van het acw en zijn organisaties (KAV, KWB, VKAJ). Mij komt het voor dat het overtuigen van en het verlenen van rugdekking aan deze mensen een taak is voor een beweging, die buiten het officiële acw gestalte krijgt.

De plaatsbezorgers

DE NIEUWE MAAND, OKTOBER 1975

'Minister van nationale opvoeding De Croo moet een 120-tal nieuwe benoemingen doen in de fondsen voor scholenbouw. Naar verluidt zouden deze benoemingen in hoofdzaak berusten op een afspraak tussen de partijen (of hun vakbonden): elke kleur krijgt een vooraf bepaald aantal en binnen elke partij moet men dan maar uitvissen wie voor wat in aanmerking komt. Bij de PVV is hieromtrent binnenskamers nog enige betwisting.

Het merkwaardige van zulke procedure, waarbij de partij-aanhorigheid het schijnt te halen op de beroepsbekwaamheid, wordt nog beklemtoond door een brief van minister De Croo, onderschept door het dagblad *Vooruit*. Hierin schrijft de onderwijsminister aan een PVV-militant dat, sinds zijn ambtsaanvaarding, 4.500 van de 8.900 personeelsbewegingen (mutaties, toelating tot stage, vaste benoemingen, eerste aanstellingen) gebeurden op aanbeveling van PVV'ers.

Hierover ondervraagd, ontkende de minister niet dat dit ongeveer met de werkelijkheid overeenstemde, maar, zo zei hij, het is normaal dat de leerkrachten zich vooral door PVV-mandatarissen laten steunen als de minister tot die strekking behoort.

De politieke benoemingen hebben in dit land zulk een burgerrecht verworven, dat het hoogst eigenaardig voorkomt hiertegen nog te willen protesteren. Maar tussen een politieke

benoeming doen en er zich om roemen, ligt toch nog een hele stap. In beschaafde landen zoals Nederland, Frankrijk en Groot-Brittannië wordt een benoeming onmiddellijk nietig verklaard als kan aangetoond worden dat in het dossier een politieke aanbeveling steekt. In België is het net andersom: wie geen zware politieke steun wist te verwerven, zal niet tot de 120 nieuwe ambtenaren van het scholenfonds behoren.'

Dit is een krantenbericht over partijpolitieke benoemingen in de Belgische overheidsdiensten. Een van de vele waarin het wellicht kleurigste kenmerk van de politiek in ons land ter sprake komt.

Over partijpolitieke benoemingen wordt veelal in schandaalkroniekachtige termen geschreven. Het verschijnsel leent er zich trouwens uitstekend toe. Moeilijker is het om voor dit fenomeen een redelijke verklaring te vinden. Wat komt het in de Belgische politiek doen? Welke zijn de positieve en welke de negatieve kanten?

EEN OUD ZEER

Politieke patronage (zo heet in wetenschappelijke kring het verschijnsel van de partijpolitieke benoemingen) is in België een oud zeer. Volgens de Nederlandse historicus A.W. Willemsen was het benoemingsbeleid al omstreeks 1850 een voorwerp van bittere strijd tussen liberalen en katholieken: 'Mede van grote betekenis was, dat de regerende partij, zowel in het staatsbestuur als in de lagere publiekrechtelijke organen, zijn positie kon versterken door het vergeven van baantjes (...). Dit stelsel zou een blijvend kenmerk van het Belgische openbare leven worden, doordat benoemingen in zelfs de gering-

ste ambtelijke functie doorgaans bepaald worden door de politieke kleur van de kandidaten.'

Willemsen zegt dat politieke benoemingen bijna zo oud zijn als de Belgische staat zelf. Hij suggereert echter ook dat de politieke benoemingen van 1850 en die van vandaag op één lijn te plaatsen zijn. Hierin kan ik hem niet volgen. Tot omstreeks 1850 was er geen scherpe grens te trekken tussen het optreden van de parlementaire vertegenwoordigers en het openbaar ambt. De allereerste strubbelingen rond de positie van de ambtenaar hadden dan ook veeleer te maken met de vraag of er onverenigbaarheid was tussen een parlementair mandaat en een overheidsambt. Later in de 19de eeuw verandert het probleem van de politieke benoemingen van aard. Volksvertegenwoordiging, regering en administratie opereren nu in min of meer afgebakende zones. Uit geschriften van die tijd blijkt evenwel dat de toewijzing van overheidsbetrekkingen nu beïnvloed wordt door parlementsleden, kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders en figuren uit de vrijmetselarij. E. Ducpétiaux schreef omstreeks 1860 dat favoritisme een der grootste kwalen van de Belgische administratie is. In 1895 doet E. Greyson, aan het eind van een halve eeuw ambtelijke carrière, zijn beklag over de patronage waaraan bisschoppen en pastoors, politici en vrijmetselaars zich bezondigen. Twintig jaar later verschijnt een nieuwe studie over de stand van zaken in de Belgische administratie. De auteur, H. Wodon, schrijft: 'La carrière doit être ouverte aux talents, non point aux intrigues. Il faut donc condamner, sans merci, le système des recommandations politiques.'

Deze vrijwel geïndividualiseerde vorm van politieke patronage zal dominant blijven tot 1939. In dat jaar rondt de re-

gering een administratieve hervorming af waardoor aanwervingsexamens, georganiseerd door een onafhankelijke instantie, in de plaats treden van aanbevelingen. Merkwaardigerwijze veroorzaakt de creatie van een wettelijk statuut voor de ambtenaar niet de verdwijning, maar een wijziging in de vorm van de politieke beïnvloeding. Vanaf 1945 wordt de patronage, om redenen die straks ter sprake zullen komen, meer op een collectieve basis georganiseerd: de makelarij in staatsbetrekkingen is voortaan in overwegende mate een kwestie van rivaliserende partijen of, in sommige gevallen, vakbonden.

POLITIEKE STORTPLAATSEN

Wie de huidige toestand beschrijven wil, dient ervan uit te gaan dat partijpolitieke benoemingen zich in alle sectoren van het openbaar bestuur voordoen. De mate waarin verschilt evenwel van sector tot sector. Wat het eigenlijke bestuur betreft, is er een onderscheid te maken tussen de ministeriële departementen en de provinciale en gemeentelijke besturen.

Provincies en gemeenten stellen zowat 140.000 mensen te werk. De praktijk hier is dat een benoeming of een promotie in vele gevallen afhankelijk is van de actieve of passieve steun van een partij, die vertegenwoordigers heeft in de bestendige deputatie (provincie) of in het college van burgemeester en schepenen (gemeente). In grote gemeenten beschikken de lokale partijen soms over een ad hoc-commissie die zich bezighoudt met de politieke preselectie van kandidaat-ambtenaren. In Antwerpen heet deze commissie van de Christelijke Volkspartij in de volksmond 'de bank'. Wie via de CVP in aanmerking wil komen voor een job in de gemeentelijke admini-

stratie, zal zich meestal verplicht zien zijn 'geloofsbrieven' aan een lid van deze 'bank' te presenteren.

Voor wat het personeel van de ministeries (80.000 tewerkgestelden) betreft, ligt de situatie enigszins anders. In beginsel is het benoemingsbeleid sinds 1939 gedepolitiseerd. Er is een Vast Wervingssecretariaat dat examens organiseert en de kandidaten in een volgorde plaats. Niemand twijfelt aan de objectiviteit van dit instituut. De man die het Vast Wervingssecretariaat leidt, E. Poulet, heeft echter onlangs in ondubbelzinnige bewoordingen verklaard dat de aanwerving van ambtenaren via zijn instelling een uitzondering is geworden. Het merendeel der benoemingen verloopt langs parallelle wegen en meestal met partijpolitieke tussenkomst. Daarover straks meer.

Op het stuk van het benoemingsbeleid vormen de instellingen van openbaar nut (parastatalen) een klasse apart. Deze parastatalen (voorbeelden: de BRT, de NMBS, de RTT) stellen 180.000 man te werk. Zij staan onder de voogdij van een minister, maar vallen qua aanwerving en promotie van ambtenaren buiten het werkterrein van het Vast Wervingssecretariaat. Een en ander heeft geleid tot een situatie die de voorzitter van de liberalen, F. Grootjans, ertoe bracht de parastatalen voor wat hun benoemingsbeleid betreft te bestempelen als 'politieke stortplaatsen'.

Een heel speciale plaats nemen de bijzondere korpsen in. Zij bevatten de rechterlijke orde, de Raad van State, het militair personeel, de rijkswacht en het personeel van de onderwijs- en wetenschappelijke instellingen van het Rijk (250.000 tewerkgestelden).

In het rijksonderwijs reiken de politieke invloeden het verst. Voor een benoeming als leerkracht of een promotie tot

schoolhoofd is meestal de steun van een socialistische organisatie (partij, vakbond) of van de liberale partij of vakbond nodig. Iedereen die wat met het rijksonderwijs te maken heeft, weet het en schikt zich ernaar.

Het benoemingsbeleid ten aanzien van de rechterlijke orde is uiteraard een delicaatere kwestie. Aan de ene kant is er de theorie van de scheiding der machten, waarvan geen enkele politicus graag zal zeggen dat hij ze overbodig acht. Aan de andere kant is er ook in brede lagen van de bevolking het gevoel dat de onafhankelijkheid van de rechter een bijzonder precieus zaak is. De ministers van Justitie hebben dan ook generaties lang geloofd dat partijpolitieke overwegingen de benoeming en de promotie van magistraten doorkruisen. Het rechterlijk korps zelf zweeg meestal, althans tot vóór kort. In 1968 verklaart J. Matthijs, procureur-generaal bij het Hof van Beroep te Gent, op een Europees congres van topmagistraten, dat 'de benoemingen en bevorderingen van Belgische rechters (...) afhankelijk zijn van willekeur, van koopjes tot op het regeringsvlak, van politieke aanbeveling en druk'. In 1973 gaat Ganshof van der Meersch, procureur-generaal bij het Hof van Cassatie, nog verder. In zijn mercuriale ter gelegenheid van de opening van het gerechtelijk jaar zegt hij: 'Politieke overwegingen blijken dikwijls sterker dan de waarde van de persoon. De kandidaten worden gerangschikt naar hun politieke kleur, die aanspraak geeft tot de benoeming, zodat de magistraat zonder politieke steun het moet afleggen, zoals tot in den treure is gezegd. En dit veroorzaakt niet alleen bitterheid en ontmoediging in het gerechtelijke korps, maar wekt tevens een gevaarlijke neiging bij de magistraat om voor zijn ambitie en zijn vulgaire populariteitszucht gelijk welke steun

te zoeken. De partijen debatteren heden over de benoemingen en bevorderingen en willen hun eisen opleggen, aan de hand van verdelingsformules, waarbij bepaalde bindingen van de gegadigden in aanmerking komen. Aldus wordt een compensatiestelsel in het leven geroepen en bestendigd waarin politieke overwegingen de bovenhand hebben op de beroepsbekwaamheden en verdiensten van de kandidaat.

Ganshof van der Meersch raakt in deze passus een belangrijk kenmerk van de politieke patronage aan, namelijk dat zij berust op verdelingsformules. Een andere karakteristiek ervan springt naar voren in twee uitspraken van Alfons Vranckx, minister van Justitie in een vorige regering: 'Ik tracht eveneens, in de mate van het mogelijke en zonder afbreuk te doen aan de waarde en de bekwaamheid van de kandidaten, een verantwoorde vertegenwoordiging te bekomen in elk rechtscollege op het gebied der politieke en levensbeschouwelijke opvattingen.'

En, in antwoord op het verwijt van een parlamentslid dat de minister socialistische kandidaten bevoordeelde: 'Bovendien was in die zetel de linkse strekking praktisch niet vertegenwoordigd. Ik kan dus niet van partijdigheid worden beschuldigd.'

In België schijnt partijdigheid in het benoemingsbeleid te zijn: verdelingsformules niet respecteren, onpartijdigheid is dan politieke benoemingen doen op basis van een of andere evenredigheidsregel.

PARALLELE AANWERVING

Na dit summier overzicht is wellicht enige precisering wense-

lijk. Uitgangsvraag is hierbij: welke 'voorzieningen' in de wet maken partijpolitieke beïnvloeding mogelijk? Bij dit tasten naar het systematische in de politieke benoemingen, richten wij ons hoofdzakelijk naar de sector van het eigenlijk bestuur (de ministeriële departementen).

E. Pouillet maakt hier een belangrijk onderscheid. Het aanwerven en bevorderen van ambtenaren op de lagere niveaus verloopt, in principe althans, volgens een gesofisticeerd stelsel van wettelijke beschikkingen. De promotie van hogere ambtenaren echter is minder aan strakke reglementering gebonden. In dit laatste geval is de benoemingsmacht van de minister vrij groot; hier is dan veeleer sprake van losse spelregels.

Wie het benoemingsbeleid in België bekijkt, maakt vrij snel kennis met de naam Camu. In 1936 stelde de regering L. Camu aan tot koninklijk commissaris voor de hervorming van de overheidsadministratie. Zijn voorstellen leidden tussen 1937 en 1939 tot een hele reeks van juridische maatregelen, waaronder een statuut voor de ambtenaar. Op het eerste gezicht was de operatie-Camu een succes. Zij maakte vlug een einde aan de praktijk van de strikt individuele patronage. Na 1945 bleek evenwel dat met het aanscherpen van de aanwervingsprocedures ook een tijdbom onder het benoemingsbeleid was gelegd. Jaar na jaar deden de ministers hun beklag over het trage en vooral stroeve karakter van de rekruteringsprocedures. Het uiteindelijke resultaat: wat oorspronkelijk als uitzonderingsmaatregel was voorzien, promoveerde tot regel. Er ontstond een parallelle aanwerving; eerst als spontane correctie op fouten in het statuut-Camu, later ook als gecultiveerde vorm van partijpolitieke beïnvloeding van de benoemingen. De parallelle aanwerving loopt via het manoeuvreren met drie hef-

bomen: een paar uitzonderingsmaatregelen (twee koekoekseieren in het nest van de administratieve hervorming); de rekrutering van 'tijdelijken' en/of 'contractuelen'; de regularisatiewetgevingen. E. Pouillet beschrijft de ontginning van de uitzonderingsbeschikkingen als volgt: 'Bij de creatie van nieuwe publieke organismen of administraties wordt vaak voorzien dat de minister gedurende een zekere periode alle benoemingen kan doen, zogezegd omdat het niet mogelijk is te handelen volgens de normale beschikkingen (...). Deze benoemingen bij de oprichting van een nieuwe dienst zijn over 't algemeen partijdige operaties bij uitstek (...). Het ander type bestaat in de bevoegdheid die een minister krijgt om zonder enige vorm van procedure zgn. complementair personeel aan te werven voor een bepaalde administratie of dienst (...). Zo heeft de Minister van Openbare Werken op enkele jaren tijd duizenden beambten (van werklieden tot burgerlijk bouwkundig ingenieurs) aangeworven.'

Uiteraard is er bij dergelijke aanwervingen geen sprake van benoeming van vast personeel. Beambten, die langs de achterpoorten binnenstromen, worden tijdelijken of contractuelen genoemd. Op het moment dat er in de overheidsadministratie enkele tienduizenden van de 'onregelmatigen' rondlopen, grijpt de overheid naar de derde hefboom: de regularisatiewetgeving, waardoor deze mensen definitief benoemd worden zonder aan enig examen deel te nemen. Uit het ministerieel antwoord op een parlementaire vraag bleek dat na de regularisatiewet van 1965 opnieuw 23.000 ambtenaren buiten het statuut om werden aangeworven. Geen nood: ook voor hen trad het parlement op als de grote gelijkmaker (regularisatiewet van 25 juli 1972).

Dat een beroep op een politieke mandataris om een job in overheidsdienst te bekomen burgerrecht verworven heeft in de politieke zeden van ons land is alles bij elkaar een vreemde zaak. Het houdt in feite in dat de kiezer gedegradeerd wordt tot afhankelijke consument van gunstjes. Geen wonder dat sommige buitenlandse waarnemers aan onze democratie de naam *amigocratie* gegeven hebben.

Patronage veroorzaakt ook wijzigingen in het gedrag van de politieke mandataris. Een omvangrijke cliënteel betekent voor de politicus electorale veiligheid waardoor de neiging ontstaat om voorrang te geven aan de uitbouw van het politiek dienstbetoon boven de taak van wetgever en controleur van de regering. Een aantal uren doorheen ministeriële gangen draven kan voor de achtbare afgevaardigde nuttiger zijn dan het bijwonen van een politiek debat in het parlement. De jacht op jobs in overheidsdienst beïnvloedt eveneens de verhouding tussen mandataris en partijleiding. Succesvol dienstbetoon, gehonoreerd in hoge aantallen voorkeurstemmen, leidt tot krachtige aanspraken op een verkiesbare plaats op de kandidatenlijsten. Aan de andere kant weet elk parlementslid dat een plaatsje in de regering een ideale uitgangspositie is om partijpolitieke benoemingen te doen en dus een uitstekende zaak om het aantal voorkeurstemmen de hoogte in te jagen. Die zucht naar een ministerportefeuille geeft de partijleidingen, die beslissen wie ministrabel is en wie niet, dan de gelegenheid bij vele parlementsleden discipline af te dwingen. Dat het promoveren tot minister in België vaker voorkomt dan men denkt, kan blijken uit volgende cijfers: tussen 1965

en 1974 werden 98 verschillende parlementsleden minister of staatssecretaris onder wie 60 voor de eerste keer.

De praktijk der partijpolitieke benoemingen heeft ook grote invloed op de dagelijkse gang van zaken in de ministeriële departementen. In een studie onder de titel *Het ministerieel kabinet* schrijft H. van Hassel: 'Uit de uitgaande jaarbriefwisseling van het kabinetssecretariaat van een traditioneel departement (...) in de jaren zestig (2339 brieven) waren er 80,6% meestal negatieve reacties op interventies van buitenuit voor individuele interne personeelsaangelegenheden (benoeming, promotie, mutatie); 10,8% omtrent syndicale aangelegenheden en algemene personeelspolitiek; 4,3% omtrent interventies, contacten en afspraken in verband met burgers en groepen die met het departement te doen hebben; 4,2% nopens de interne of tussendepartementale werking.'

KLANTENBINDING

De partijpolitieke beïnvloeding van het benoemingsbeleid in België is een verschijnsel dat om interpretatie vraagt. De bedoeling is, bij het zoeken naar enige verklaring, uit te gaan van een tweevoudige vaststelling.

1. De partijpolitieke interventies zijn de laatste jaren toegenomen. E. Pouillet zegt dat van de uitzonderingsmaatregelen nu op een steeds cynischer wijze gebruik wordt gemaakt.

2. De politieke partijen en vakbonden organiseren nu veel meer dan vroeger hun tussenkomsten in het benoemingsbeleid. Dit komt tot uiting in de praktijk van de geheime protocollen inzake aanwervingen en bevorderingen die bij het ontstaan van een coalitieregering bij het regeerakkoord worden

gevoegd. Deze afspraken bevatten precieze aanduidingen qua lokalisatie en aantal over de politieke benoemingen die de ministers van elke coalitiepartij zullen mogen doen. De laatste tien jaar hebben de meeste partijen in eigen schoot ook het zogenaamde dienstbetoon (wat uiteraard een aantrekkelijker term is) van een steviger organisatorische onderbouw voorzien.

In 1974 schreef de politieke commentator van *Het Volk*: 'Een vaste betrekking, niet te hard werken, niet slecht betaald, en later een goed pensioen... Zo stellen de meeste mensen zich nog altijd de carrière van de ambtenaren voor en bij velen is een plaatske aan het gouvernement dan ook de hoogste betrachtiging. Maar, zo voegen ze er aan toe, 't is kwestie van er binnen te geraken en daarvoor heeft men politieke steun nodig, iemand met een lange arm, iemand die kan gaan aankloppen bij een minister.'

Er is geen empirisch materiaal voorhanden om deze journalistieke schets van de publieke opinie inzake partijpolitieke benoemingen te ondersteunen. Toch zijn er verspreide aanwijzingen dat de meeste kiezers geen bezwaren hebben tegen politieke interventies in het benoemingsbeleid. Velen zijn tot een wederdienst onder de vorm van een voorkeurstem voor de politicus die hen hielp, bereid. Uit de resultaten van een recente opiniepeiling bleek dat meer dan de helft van de ondervraagden van mening is dat de politici hun voorkeurstemmen te danken hebben aan bewezen diensten aan particulieren. Vertrekkend van dit soort indicaties, is het maar één stap naar de hypothese dat partijpolitieke benoemingen de burgers aanzetten tot loyaliteit en afhankelijkheid ten aanzien van de partijen en hun mandatarissen. Aan de andere kant

schept het uitdelen van staatsbaantjes een persoonlijke band tussen politicus en kiezer, wat een merkwaardige overbrugging van de spreekwoordelijke kloof tussen politiek personeel en burgers kan inhouden.

Zodra partijpolitieke benoemingen ook bekeken worden als een middel in de handen van politici om hun aanhang tot cohesie en volgzzaamheid te bewegen, lijkt het aanvechtbaar patronage en makelarij te beschouwen als een ontsporing, die op een spontane wijze bij de *kiezers* ontstaat. Veel aantrekkelijker wordt dan de stelling dat het hier bestudeerde verschijnsel te beschouwen is als een door de top opgezet systeem van politieke controle.

Blijft de vraag waarom de patronage in het benoemingsbeleid de laatste jaren is toegenomen.

In een studie over partijpolitieke benoemingen in de Ierse republiek (waar het verschijnsel al even welig tiert als in België) zet de Nederlandse socioloog Bax een interessant spoor uit. Hij schrijft dat na het ontstaan van de onafhankelijke republiek geen grote ideologische vragen meer aan de orde zijn geweest. Dit verhinderde de politici de burgers te mobiliseren op basis van een of andere ideologie. Zo moesten ze wel een andere rol gaan spelen om de kiezers aan te trekken; en die rol was deze van plaatsbezorger.

Vermoedelijk heeft zich in België iets dergelijks voorgedaan in het begin van de jaren zestig. Na 1958 verliest de levensbeschouwelijke verdeeldheid, waarin de partijen een flink stuk van hun bestaansreden vonden, iets van haar onwrikbaarheid. Dit is ten dele het gevolg van de schoolvrede, die de partijen na jaren van bittere strijd om 'de ziel van het kind' in 1958 gesloten hadden. Met het terugwijken van de levens-

beschouwelijke factor in de Belgische politiek verzwakt evenwel ook de cohesie in de drie partijen, die in het verleden een eersterangsrol hadden gespeeld. Een en ander komt onmiskenbaar tot uiting in de verkiezingsuitslagen. In 1958 totaliseerden de katholieke, de socialistische en de liberale partij met hun drieën 95,5% van de geldige stemmen; vier verkiezingen later zag het electorale scorebord er helemaal anders uit: in 1971 verzamelden deze partijen slechts 73,7% van de geldige stemmen. De katholieke en socialistische partijen verloren in die periode anderhalf miljoen kiezers. Er is ook de gestadige groei van het aantal thuisblijvers (niettegenstaande de stemplicht) en van de blanco en ongeldige stembulletins: 650.000 in 1958, één miljoen in 1971. In die jaren komt er ook een (voorlopig?) einde aan de merkwaardige keuzebestendigheid van het Belgisch kiezerskorps: het aantal kiezers dat tussen de verkiezingen van 1961 en 1965 van politieke opinie veranderde, wordt op 1.000.000 geschat. Vandaar de hypothese dat de partijen, in een poging om de afnemende cohesie en volgzzaamheid van hun aanhang tegen te gaan, méér belang zijn gaan hechten aan de integratieve eigenschappen van patronage en makelarij.

Er is een andere, aanvullende, hypothese. De partijpolitieke interventies in het benoemingsbeleid worden, zoals men weet, geregeld via verdelingsformules. De directeur-generaal van het Vast Wervingssecretariaat verwoordt deze praktijk op een merkwaardige wijze; hij schrijft dat 'coalitieregeringen ertoe gebracht worden een harmonisering van de benoemingsgewoonten der ministers na te streven door een percentage per politieke formatie vast te leggen'. Elders merkt hij terecht op dat dergelijke spelregels, die berusten op een zekere fair

play, bijzonder kwetsbaar zijn. Ieder misbruik leidt bij de andere partijen tot tegenmaatregelen. Zo ontstaat een kettingreactie waarvan men niet goed weet hoe ze kan stopgezet worden. Mijns inziens is dergelijke escalatie sinds enkele jaren aan de gang.

EEN NIEUWE BAAN ?

P. de Paepe, staatssecretaris voor het Openbaar Ambt in een vorige regering, heeft in de loop van 1973 een plan voor hervorming van het benoemingsbeleid ontworpen. Het werd op 7 maart 1974 als koninklijk besluit betreffende de werving van personeelsleden in de besturen en andere diensten van de ministeries in het Staatsblad gepubliceerd. Het komt neer op een poging om het Vast Wervingssecretariaat te herwaarderen en het als onafhankelijke derde tussen minister en kandidaat-ambtenaar te schuiven. Op papier ziet het er uitstekend uit. Merkw aardig is evenwel dat rond dit uiterst belangwekkend voorstel geen openbare discussie is ontstaan, noch in het parlement, noch in de media. De al eerder geciteerde commentator van *Het Volk* schreef dat sommige ministers verrast opkeken toen De Paepe in de kabinetsraad met zijn voorstel voor de dag kwam; hij vraagt zich ook af of sommigen niet reeds op zoek zijn naar middelen om aan de nieuwe reglementering te ontsnappen.

De twijfel aangaande de goede voornemens van partijen en politici werd begin oktober 1974 nog aangescherpt toen de partijen bekend maakten dat ze de toelagen, die ze via de begroting van dotatiën zullen krijgen, willen gebruiken om de parlementsleden te steunen in hun individueel dienstbetoon.

Het verschijnsel van de partijpolitieke benoemingen is te vergelijken met klimop in een boom: een parasiet die je niet afrukken kunt zonder de hele boom te schenden. Misschien ware het nog beter een nieuwe boom te planten.

Regering en burger van elkaar vervreemd

DE MAAND, JUNI 1965

Het Belgisch kiezerskorps heeft op 23 mei 1965 voor een bijzondere verrassing gezorgd. In de – vrij korte – geschiedenis van het enkelvoudig algemeen stemrecht hebben zich zelden zodanige stemmenverschuivingen voorgedaan als dit bij de recente verkiezingen het geval is geweest. Op grond van de eerste berekeningen bedraagt de uiterlijke stemmenbeweging, in vergelijking dus met de resultaten van 1961, 18,4%. Dit is in het verleden slechts tweemaal geëvenaard en wel in 1936 en in 1946. Bij de verkiezingen van 1958, waar ogenschijnlijk ook wel een en ander is gebeurd, was de verschuiving driemaal kleiner dan op 23 mei. Er is echter meer.

Bij het opmaken van electorale prognoses kan men er in ons land steeds van uitgaan dat de wetgevende verkiezingen, die betrekkelijk dicht bij de gemeenteraadsverkiezingen aansluiten, een correctie zijn van deze laatste. Maar de recente uitspraak van het kiezerskorps wordt gekenmerkt door een accentuering van de tendensen die op 11 oktober 1964 waren tot uiting gekomen. Tenslotte mag niet vergeten worden dat een absolute aangroei van bijna 100.000 blanco stemmen of ongeldige stemmen kan worden vastgesteld.

De uitspraak van het kiezerskorps was een struikelsteen, ook voor diegenen, die beroepshalve in hoofdartikels aan hun lezers duidelijk moesten maken waarom zoveel staatsburgers zo bijzonder anders hadden gestemd dan oorspronkelijk vóór

de verkiezingen was voorzien. Het was treffend dat een aantal onder hen zich in woede keerde tegen de 'zogenaamde doxagogen, sociologen of psychologen', die met of zonder het geld van de partijen allerlei interessante, maar blijkbaar voorbarige, voorspellingen hadden gedaan. In de meer ernstige commentaar kwamen overduidelijk twee strekkingen naar voren. Een eerste groep commentatoren wees met klem op een aantal factoren van conjuncturele aard; 23 mei 1965 was een seizoenverschijnsel, een voorbijgaand fenomeen, ontstaan uit een toevallige, eenmalige opeenstapeling van voorbijgaande situaties. Tot deze verklaringen kunnen gerekend worden: de impopulariteit van de eerste-minister; de matte, ongecoördineerde verkiezingscampagne van de twee regeringspartijen; de ontevredenheid wegens de wetsontwerpen die juist voor de verkiezingen werden goedgekeurd, vooral dan in verband met de oorlogsschade aan incivieken. In andere perscommentaren werd echter ook gewezen op elementen waarvan men meent dat zij van blijvende aard zijn. Hier werd dan de stelling naar voren gebracht dat de verrassende verkiezingsresultaten op de eerste plaats een manifestatie zijn van een aantal tendensen die ons politieke leven in de nabije toekomst grondig van aanschijn zullen doen veranderen. De belangrijke verschuivingen die men in de politieke structuren meent te ontdekken, kunnen tot een drietal worden herleid.

DECONFESSIONALISATIE

Niet zonder reden wordt vrij dikwijls gewezen, zij het dan niet steeds even sterk benadrukt, op het feit dat een aantal aspecten van het politieke leven stilaan loskomt uit de sfeer van de

levensbeschouwelijke tegenstellingen. Het valt niet te ontkennen dat het overgrote deel van de politieke problematiek, waarmee de voorbije regering werd geconfronteerd, vrij was van enige levensbeschouwelijke dimensie. Alleen het wetsontwerp betreffende de universitaire expansie heeft even maar de indruk gewekt dat de legislatuur met een ideologisch vuurwerk zou worden besloten. Maar de wens de regeringscoalitie nog wat te laten duren bleek uiteindelijk sterker te zijn dan de electorale bespiegelingen van een aantal CVP-mandatarissen, die in een 'hete' verkiezingscampagne de enige kans zagen om de nederlaag zo miniem mogelijk te houden.

Het kon immers niet anders of het levensbeschouwelijk appel van de CVP moest verzwakt uit dit proces van feitelijke deconfessionalisering der politieke problematiek naar voren komen. Waar in het verleden voor de katholieke kiezer, vanwege de 'kapitale inzet der verkiezingen', veelal geen gedragsalternatieven aanwezig waren, bleek op 23 mei 1965 de keuze ruimer te zijn. De PVV heeft deze kans aangegrepen en is erin geslaagd door een serie verruimingsmanoeuvres bij een aantal katholieken de drempelvrees weg te nemen.

VERBURGERLIJ KING ?

Dit alles is uiteraard niet geschikt om de achteruitgang van de BSP inzichtelijk te maken. Vandaar dat hiertoe vrij dikwijls werd gewezen op de verburgerlijking van de arbeidersklasse. Gewoonlijk stelt men zich hierbij tevreden met de vluchtige opmerking dat deze verburgerlijking onafscheidelijk verbonden is met het welvaartsverschijnsel. Is het echter meer dan een mooie hypothese? Is het zo dat de arbeider zijn dichoto-

misch maatschappijbeeld, waarin werknemers en kapitaalbezitters in een niet te verzoenen conflictuele verhouding tegenover elkaar staan, overboord heeft gegooid voor een nog niet nader omschreven middenstandsideologie? Indien dit werkelijk zo is, dan zou het goed te begrijpen zijn waarom de socialistische partij, die op deze tweeledige maatschappijvisie te paard zit, veel van haar zuigkracht op de arbeidersmassa verloren heeft.

Ten slotte werd meestal met veel woorden gewezen op de groeiende electorale wervingskracht van de politieke formaties die dicht aanleunen bij de Vlaams-Waalse tegenstellingen.

PARTIJEN NAAST WERKELIJKHEID

De drie hierboven beschreven tendensen gaan in feite terug op een en dezelfde verschuiving in het politieke gebeuren: er is een steeds aangroeiende kloof ontstaan tussen de traditionele partijstructuur enerzijds en de feitelijke, in het politieke leven ingrijpende ideologische tegenstellingen anderzijds.

Men kan geredelijk stellen dat de huidige politieke partijen en de uitdrukkelijke vormgeving zijn van de levensbeschouwelijke en de sociaal-economische tegenstellingen, die in het verleden voor een groot stuk de harde kern van de politieke conflicten hebben uitgemaakt. Aan de basis van de hierboven geschetste perscommentaren ligt de overtuiging dat deze twee tegenstellingen, beide oorspronkelijk geworteld in concurrentiële waardepatronen, niet meer zo sterk spelen in het publieke leven, zodat de traditionele partijstructuur als het ware in het ijlle grijpt en geen aansluiting meer verkrijgt met de bij het publiek aanwezige bekommernissen.

Aanvaardt men daarbij dat de Vlaams-Waalse tegenstellingen, die vooralsnog niet ten volle op het partijpolitieke vlak werden geïnstitutionaliseerd, wel tussenbeide komen bij het stellen en het oplossen van een groot aantal politieke problemen, dan is het zeer zeker niet overdreven de huidige partijestructuur als voorbijgestreefd te beschouwen. Wat zich hier afspeelt is uiteindelijk niets anders dan de politieke dimensie van de diepgaande wijzigingen die zich in de ruimere maatschappijstructuren voltrekken.

Het mag echter niet uit het oog verloren worden dat, naast de zojuist geschetste verschuivingen, nog andere mechanismen van verandering in het politieke leven werkzaam zijn. De evolutie van onze maatschappij naar een verzorgingsstaat of, om het anders uit te drukken, naar een geleide samenleving gaat gepaard met een steeds grotere behoefte aan coördinatie en controle bij het beleid en met een groeiende nood aan een rationeel-technische benadering van de gestelde beleidsproblemen.

VERVREEMDING

Uiteraard hebben beide aspecten vrij belangrijke uitlopers op het politieke vlak. De groeiende behoefte aan en de mogelijkheid tot centralisatie van de beslissingsbevoegdheden hebben meegebracht dat ganse deelgebieden van de samenleving (of het nu streken, dorpen, bedrijfstakken of beroepsstanden zijn) randgemeenten zijn geworden, waarin zich stilaan een gevoel van vervreemding ten overstaan van de centrale beleidsinstanties manifesteert. Bij een enquête waarin een vijfthonderdtal individuen interviewgewijze naar hun relatie tot de politieke elite werden bevraagd, kwam zeer scherp naar voren

dat heel wat middenstanders en inwoners van rurale zones de indruk hebben dat zij niet meer meetellen bij het beleid van de maatschappij, dat het politieke proces zich als het ware buiten hen voltrekt. Ook bij een aantal arbeiders, werkzaam in stagnerende bedrijfstakken, is de overtuiging aanwezig dat men wel goed is voor het betalen van belastingen en het volbrengen van de dienstplicht, maar dat de rest, het 'interessante', voor de anderen is weggelegd. Men kan zich hierbij niet van de indruk ontdoen dat zich hier een dankbaar publiek heeft gevormd voor de liberale lorelei met haar traditionele vrijheidszangen.

CONTACTSTOORNIS

Ook de nood aan een rationeel technische benadering van de gestelde beleidsproblemen, die naar het schijnt steeds complexer worden, heeft belangrijke wijzigingen in de politieke beleidsorganen noodzakelijk gemaakt, in dit kader moeten een aantal maatregelen van minister Gilson (de administratieve hervorming, de hervorming der gemeenten) worden gezien.

Veel belangrijker echter is de gestadige aangroei van de ministeriële studiediensten, waaronder de positie van de administratie in het beslissingsproces, o.m. door de monopolisering van de informatie, sterker is geworden. Het valt niet te ontkennen dat dit alles een spanning tussen de eisen van de rationaliteit en van de democratie heeft teweeggebracht. Deze spanning wordt niet altijd geneutraliseerd door wat men veelal het feedbackmechanisme noemt. Het ziet ernaar uit dat de voorbije regering er niet steeds in geslaagd is de beslissingen, die zij in naam van de rationaliteit had genomen, in een te-

rugkoppeling voor de goegemeente aanvaardbaar te maken. Hoe is anders het vrij veel verspreid gevoelen van machteloosheid ten opzichte van regering en partijen, waarvan men de beslissingen te aanvaarden heeft, te verklaren? Deze terugkoppeling kan trouwens nog zelden steunen op overwegingen en argumenten van ideologische aard, zoals hierboven werd aangeduid. Het komt ons voor dat dit alles bij een groot deel van de staatsburgers resulteert in een manifeste onverschilligheid voor alle regeringsrealisaties.

Rest ons nu nog aan te tonen dat deze verschuivingen in de intern-politieke structuren zich ook in feite hebben gemanifesteerd in het recente verkiezingsgebeuren, en dus als valabele verklaring kunnen worden gegeven.

EENZAME REGERING

Er zijn heel wat elementen voorhanden die erop wijzen dat de regering-Lefèvre-Spaak de eerste regering is geweest waarin de zojuist geschetste evolutie zeer duidelijk is naar voren gekomen. Een en ander liet zich reeds voorzien in de regeringsverklaring die de eerste-minister op 2 mei 1965 naar voren heeft gebracht. Ook zijn verschillende ministeriële departementen gedurende de gehele legislatuur ten zeerste benomen geweest door de vraagstukken van de Europese integratie, problemen die uiteraard complex zijn en alleen door specialisten kunnen worden behandeld. Maar ook het wetenschapsbeleid, de hervormingen die door minister Gilson werden gerealiseerd, bewegen zich in dezelfde sfeer. Al met al kan gezegd worden dat een niet onbelangrijk stuk politieke problematiek door deze regering 'koud' werd behandeld.

Het laat geen twijfel dat zij dan ook de gevoelens van vreemding, die aanwezig blijken te zijn in een vrij groot segment van de publieke opinie, mee heeft opgewekt. Daarenboven heeft zij weinig of geen inspanningen gedaan om de aldus gewijzigde verhouding met de staatsburger in gunstige zin om te bouwen. Door haar ogenschijnlijk onvoorwaardelijk vertrouwen in de zgn. volwassenheid van de staatsburgers, heeft zij het niet nodig geacht een nieuwe band met het individu tot stand te brengen. Het werd dan ook een eenzame regering.

Het heeft alle waarnemers getroffen dat de beide regeringspartijen daarenboven een uiterst 'koude' verkiezingscampagne hebben gevoerd. Affiches, slogans en ander propaganda-materiaal waren misschien wel publicitair-technisch van hoge kwaliteit maar deden helemaal geen beroep op het traditionele arsenaal van ideologische slagzinnen. Het zou trouwens, zoals hoger aangeduid, ook moeilijk gekund hebben.

De pvv heeft anderzijds zeer handig haar hele verkiezingscampagne doorweven met duidelijke referenties aan de pogingen van de regering het beleidslakken helemaal naar zichzelf en de staatsadministratie toe te trekken. Aan de basis van heel wat pvv-verkiezingsliteratuur lag de belofte dat de liberale partij bereid was de staatsburger opnieuw van dichterbij te betrekken in het beleid van de maatschappij. Zij is er trouwens reeds tijdens de electorale periode in geslaagd de kiezer, langs de persoonlijke campagne van haar kandidaten, vrij dicht te benaderen. Het is echter onze overtuiging dat een pvv met regeringsverantwoordelijkheid dezelfde moeilijkheden zou beleven aan de verhouding met de staatsburger als de voorbije regeringspartners.

Deel 2

De achilleshiel van de overheid

Creativiteit en het Hof van Cassatie

DE STANDAARD, 12 OKTOBER 1996

Justitie is volop in het publieke debat terechtgekomen, zoals dat enkele jaren geleden met het buitenlands beleid (ontwapening, wapenhandel, Zaïre, ABOS...) is gebeurd. In beide gevallen gaat het om sectoren die voorheen het privé-jachtdomein waren van enkelingen. Gevolg: justitieproblemen hield men buiten het blikveld van de bevolking, waardoor er ook zelden opwinding en beroering ontstonden. Dat is nu veranderd. Wellicht beseft men nog onvoldoende welke klimaatwijziging het politiek bestel daarmee ondergaat.

Uiteraard ontstaan daardoor grote problemen. Politici en magistraten moeten leren omgaan met een publieke opinie die veeleisend is, elke stap van de betrokkenen op de weegschaal legt, zeer emotioneel reageert. Bovendien zijn er geen betrouwbare en, vooral, gedisciplineerde gesprekspartners. Maar de ontwikkelingen rond justitie scheppen ook heel wat kansen. Het is een periode van intense, hevige politieke vorming. Velen krijgen voor het eerst zicht op de wereld en de mensen van het recht. Wat is een onderzoeksrechter, wat een procureur? Wat doet het Hof van Cassatie? De juridische vaardigheid in de bevolking is de laatste weken sprongsgewijze toegenomen. Dat is een zegen voor de democratie. Zo'n momenten van burgerschapsvorming, zeker in verband met justitie, zijn zeldzaam. Men kan slechts hopen dat de discussie en de collectieve bezinning niet stilvallen. A la limite kan men zich zelfs afvra-

gen of er in het Hof van Cassatie niet beter gewacht wordt met het vellen van een arrest, gezien de vele redelijke argumenten die nog dagelijks in het debat opduiken.

Ik zie toch één vergelijkbare episode in de geschiedenis van de Belgische politiek: de tijd van de repressie, van de berechting van wie met de Duitse bezetter had meegewerkt. Ook toen rezen cruciale vragen over de rol van het gerechtelijk apparaat. Ook toen stond het Hof van Cassatie voor verscheurende keuzen. Het is daarom goed even een halve eeuw in de tijd terug te gaan. Het Hof van Cassatie moest beslissen of de Belgische regering die uit de Londense ballingschap terugkwam wel wettig was. In een arrest heeft het Hof de legaliteit van de regering bevestigd, al bestonden grote twijfels over de grondwettelijke positie van de teruggekeerde bewindsploeg. Cassatie moest ook uitspraak doen over de vraag of de repressiewetgeving die in Londen was ontworpen retroactief en dus onwettig was. Velen, ook ervaren juristen, waren ervan overtuigd dat er met die strafwetgeving nogal wat mis zat. Toch heeft het Hof georakeld dat er geen sprake was van retroactiviteit. Het is zonneklaar dat de rechters van het Hof vijftig jaar geleden wel degelijk rekening hebben gehouden met opportunititeitsoverwegingen. De regering die uit Londen terugkwam en met angst in Melsbroek uit het vliegtuig stapte, de stempel van de legaliteit weigeren zou de normalisering van het politieke leven in ons land aanzienlijk bemoeilijkt hebben. Hetzelfde kan gezegd worden in de kwestie van de retroactiviteit van de repressiewetgeving. Het hele gebouw dat men ter berechting van de collaborateurs had opgetrokken zou als een kaartenhuisje zijn ineengestort. Kijkend naar die episode doet het wat vreemd aan om de procureur-generaal van het Hof

van Cassatie te horen zeggen dat in de beslissing over het lot van Connerotte alleen de wet, niets dan de wet kan spelen. Als het toen kon, waarom dan nu niet?

Een laatste bedenking, terzijde. Er is gepleit, van de kant van de beroeps politici, voor een creatieve oplossing. Het is mij niet bekend wat dat kan zijn. Ik zie alleen hoe er in het recente verleden juridische acrobatieën zijn uitgevoerd om de opeenvolgende staatshervormingen te laten slagen. Er zijn daarbij pareltjes van creativiteit vertoond. Ook in de behandeling van de mini-koningscrisis, toen Boudewijn morele bezwaren had tegen de nieuwe abortuswetgeving, zijn wonderen verricht met een bepaald grondwetsartikel. Juristen zijn virtuozen in het exploiteren van de rekbaarheid van de wet. Misschien valt er in de schoot van het Hof van Cassatie nu ook iets aanvaardbaars te bedenken?

De Neufchâteau-norm

DE STANDAARD, 5 OKTOBER 1996

Elke democratie rust op twee pijlers. Legitimiteit is de eerste: het besef dat de politieke instellingen en hun bemanning het vertrouwen waard zijn. Het gaat om geloofwaardigheid, om credibiliteit. Slagkracht is de tweede steunpilaar: het vermogen van het politiek systeem om te zorgen voor veiligheid en welvaart. Geen enkele democratie overleeft een langdurige verzwakking van een van de pijlers, ook al omdat zij elkaars toestand beïnvloeden.

De laatste vijftien, twintig jaar is de aandacht van de politieke klasse bijna geheel gericht geweest op het herstel van de slagkracht van de NV België. Dat was verantwoord. Een systeem dat aan effectiviteit inboet verliest na verloop van tijd ook zijn legitimiteit. Het schrikwekkende voorbeeld hier is de Duitse Weimarrepubliek, die in 1933 als een rijpe vrucht in de handen van de nazi's viel. Dit regime faalde op het stuk van de koopkracht, de tewerkstelling, de veiligheid en zoveel meer.

In België is de zorg om het prestatievermogen van de staat een obsessie geworden. Verwonderlijk is dat niet. De opdracht is berekenbaar. Het is een kwestie van openbare schuld en inflatie, van werkloosheid en criminaliteit. En er is de Maastricht-norm als ultiem referentiepunt. Maar eenzijdigheid in het beleid zit vol risico's. Ondertussen zag men niet dat de andere pijler, de geloofwaardigheid van het regime, door corrosie werd aangevreten. De oorzaken van die sluipende kwaal

zijn veelvuldig. Er is, ten eerste, het uiteenlopen van de politieke agenda en van wat de burgers belangrijk vinden. De fixatie van tal van beroepspolitici op de communautaire problematiek, bijvoorbeeld, vindt geen verankering in grote delen van de bevolking. Als wat de beroepspolitici op hun menu plaatsen niet langer aansluit bij de bekommernissen van de kiezers is een vertrouwenscrisis onvermijdelijk. Beide groepen belanden dan in een spiraal van wederzijdse beschuldigingen. De burgers worden onverschilligheid en gezeur verweten. In de bevolking wordt geklaagd over de falende beroepsethiek van wie als mandataris met politiek bezig is. Het is echter te vrezen dat een betere afstemming van de politieke op de publieksagenda niet zal volstaan om het vertrouwen te herstellen. Op vele van de problemen waarvan de mensen wakker liggen hebben de beroepspolitici geen greep meer. Kwesties als de werkloosheid, de migratiegolven, de milieuvervuiling zijn grensoverschrijdend. Bovendien is politiek nu een huis met zeer vele kamers. In sommige ervan wonen het parlement, de regering en de ambtenarij. Die situatie, waarvan de grondwet zegt dat het de enige achtenswaardige is, neemt evenwel in betekenis af. Er zijn kamers waar politiek vooral een zaak is van de sociale partners of van de zuilorganisaties, zij het in samenspraak met de regering. In andere werkplaatsen van de politiek ligt het grootste aandeel bij de multinationale ondernemingen, de grote holdings, de mensen van de wetenschap, de media. Dat in de politiek de concentratie van macht vervangen wordt door een mozaïek van machthebbers, brengt de bevolking in verwarring. Wie is verantwoordelijk? Wie moet bij falen geblameerd worden? Komt daarbij dat van de zijde van de beroepspolitici ficties in leven worden gehouden: zij

missen de moed om te zeggen dat een groot gedeelte van de politieke besluitvorming naar andere oorden is geëmigreerd. De combinatie van toenemend ongeloof bij de burgers en van gelijkblijvend geloofsvertoon door de overheid leidt, schrijft mijn Nederlandse collega Abram de Swaan, tot cynisme. Van groot belang is daarbij wat Mark Elchardus de sociale kracht van de taal noemt. De stelling dat de politiek niet deugt wint aan realiteitswaarde naarmate er meer over gepraat wordt. Dat ligt in de lijn van wat sociologen al een halve eeuw verkondigen: als mensen een situatie lang genoeg als een realiteit beschrijven, volgt daaruit vaak dat zij ook verwerkelijkt wordt.

De storm waarin justitie terechtgekomen is, heeft deze ontwikkeling nog versneld. Het gerecht is in beginsel een belangrijke leverancier van legitimiteit. Het doet dat op spectaculaire wijze in tijden van crisis. Dat is vijftig jaar geleden op treffende wijze gedemonstreerd. De eerste naoorlogse regering had nauwelijks geloofwaardigheid. Haar wettelijkheid werd betwist. Het Hof van Cassatie heeft toen via enkele arresten de meeste juridische twijfels weggenomen. Rechters, bijvoorbeeld in de Raad van State, verlenen de overheid ook in minder dramatische omstandigheden die stempel van betrouwbaarheid. Nu doet zich het omgekeerde voor. Het falen, in tal van zaken, van het rechterlijk korps zuigt legitimiteit uit het politiek systeem weg.

De openbare schuld wordt bekampt met behulp van de Maastricht-norm. Voor de strijd tegen het openbare wantrouwen is een even krachtig referentiepunt nodig. Noem het de Neufchâteau-norm: een veilige graad van credibiliteit van de politieke instellingen. Om dat streefdoel te bereiken is meer nodig dan een publieke biecht van de premier of een injectie

van een half miljard frank in de sector van justitie. Het gaat om een operatie die de mobilisatie van velen vereist. Mogen we in dat verband nu vooral in de richting kijken van de magistratuur, van de advocatuur, van de faculteiten rechtsgeleerdheid? Hun zwijgen over de crisis in een gebied waarin zij een cruciale rol spelen is verontrustend.

Politici op onbekend terrein

DE STANDAARD, 25 SEPTEMBER 1996

Politici werken bij de behandeling van problemen met standaardprocedures. Zij beschikken bij de komst van een crisis als het ware over draaiboeken waarvan zij de doeltreffendheid kennen en waarden. Zij zullen, bijvoorbeeld, een beroep doen op bevriende en gevestigde drukkingsgroepen (vakbonden, ziekenfondsen...) om een terrein te ontmijnen. Of zij steken een lastige kwestie in een communautaire verpakking, want dan kunnen zij terugvallen op dertig jaar ervaring met conflicten tussen Vlamingen en Franstaligen. Dan wordt het een routineklus.

Maar met de huidige problemen rond justitie werkt dat niet. Daar zijn verschillende verklaringen voor te bedenken. Justitie is jarenlang verwaarloosd door de beroepspolitici. En wat er aan politieke aandacht was bleef beperkt tot het kransje van juristen in Kamer en Senaat. Een enkele keer was er een crisis, een gevangenisopstand bijvoorbeeld, maar dat groeide nooit uit tot een uitslaande brand. Er is in die sector dus nauwelijks ervaring opgebouwd. Er staan, met andere woorden, geen beproefde draaiboeken ter beschikking. Het rampenplan dat vandaag nodig is ontbreekt.

Verwaarlozing is niet de enige reden waarom de crisis rond justitie zo onhandelbaar zal blijken te zijn. De beroepspolitici krijgen te maken met een nieuw type van burger: de ouders van Julie en Melissa, de militanten van de vzw Marc et Co-

rinne, de familieleden van de tien para's en van de slachtoffers van de bende van Nijvel. Die mensen zijn onderlegd, omringen zich met advocaten, nemen de media als bondgenoot, weten honderdduizenden tot het ondertekenen van een petitie te bewegen. Zij zijn geduchte tegenspelers. Bovendien kunnen de beleidsverantwoordelijken voor een onderhandeling en een compromis niet terecht bij de vertrouwde gesprekspartners uit de traditionele drukkingsgroepen.

De politici worden bijgevolg gedwongen wegen in te slaan die hen op onbekend terrein brengen. Dat veroorzaakt verwarring en onzekerheid. Zo ontstaat dan bij hen de neiging om, tegen beter weten in, toch datgene te doen waarin zij zo bedreven zijn: een nieuw probleem omzetten in een conventioneel dossier. Hier en daar is al gezocht naar een communautaire verpakking. Dutroux als het prototype van de op de kap van de Staat levende Waal. Of Luik, Palermo-aan-de-Maas. Die grove vertekening van het probleem is op weerstand, zelfs weerzin gestoten. Een week geleden is een tweede poging tot conventionaliseren van start gegaan. Het debat is op het beproefde spoor gebracht van de tegenstellingen tussen regering en oppositie en, binnen de regering, tussen CVP en SP. Dewael versus De Clerck. Tobback tegen Van Peel. Dat moet voor de politici een hele opluchting zijn. Ineens zijn er opnieuw precieze regieaanduidingen. Plots zijn er weer flarden toneeltekst ter beschikking. De Zevende Dag is niet langer een te mijden forum.

Die recente ontwikkeling zit vol risico's. Wat op het domein van justitie aan problemen op tafel ligt, vergt immers een geheel nieuwe aanpak. Crisismanagement kan hier geen kopie zijn van wat al jarenlang op Hertoginnedal in gebruik is.

Bovendien valt te voorspellen dat velen in de bevolking een clichématige behandeling van de ziekten van justitie zullen verwerpen. Voor men het goed weet zal de kloof tussen burger en politicus weer wat wijder geworden zijn.

Over de gezondmaking van het gerecht

DE STANDAARD, 12 SEPTEMBER 1996

Het gerecht faalt. Dat is geen vaststelling die pas nu gemaakt wordt. De ziekten van het gerechtelijk bestel zijn al in het begin van de jaren zeventig in beeld gebracht. Krantenknipsels uit die tijd hebben het over de nefaste invloed van de politieke benoemingen, de verouderde werkmethoden, de filevorming in de rechtbanken, de wereldvreemdheid van de magistraten. Die diagnose is keer op keer herhaald. Jarenlang. Maar diepgaande hervormingen bleven uit. Daar zijn op zijn minst twee verklaringen voor te vinden.

Er is de verwaarlozing van het justitiedepartement door de beroepspolitici. Tot voor kort ging slechts 2% van de rijksbegroting naar dat ministerie. (En daarvan vloeiden nog ettelijke miljarden naar de wedden van de bedienaren van de erkende erediensten, want ook daarmee is de minister van Justitie belast.) Hoe gering de belangstelling voor die sector was, bleek ook nog bij de samenstelling van de vorige regering-Dehaene. Wathelet was, naast minister van Justitie, bovendien en vooral vice-premier en minister van Economische Zaken. Zou de premier die nu zo'n krachtige taal spreekt zich dat nog herinneren? Een tweede verklaring ligt in de wijze waarop de politieke agenda tot stand komt. Problemen komen pas op het menu van de beroepspolitici als drukkingsgroepen een vuist en veel lawaai maken. Die druk ontbrak in het domein van justitie. De meeste rechters zwegen, tenzij als het om hun pen-

sioen ging. Wie leed onder het falen van het gerecht had geen stem. De gewone rechtzoekende niet, de slachtoffers van misdrijven ook niet.

Hoe kan het veranderen? Het rechtsbestel is een sleutelfiguur in de democratie. Het is een bijzonder waardevol, maar ook fragiel instrument. Hier kan niet met de botte bijl gewerkt worden. Ook paniekbeleid is uit den boze. Op het kabinet van minister De Clerck lagen interessante lange-termijnplannen op de tekentafel. Het zou zonde zijn als dit denkwerk de plaats moet ruimen voor overhaaste maatregelen.

Het komt mij voor dat het genezingsproces in de allereerste plaats de taak van het gerecht zelf is. Via intern toezicht valt er heel veel te saneren. Hoge magistraten hebben er de laatste dagen op gewezen dat de wet hen toelaat om wie faalt ter verantwoording te roepen. Dat zal wel zo zijn. Alleen is daar in het verleden blijkbaar weinig gebruik van gemaakt. Bovendien mag de interne controle geen eenrichtingsverkeer zijn: alleen van boven naar beneden. Ook de lagere echelons in het korps moeten op fouten kunnen wijzen. Het recht op vrije meningsuiting geldt nu in zowat alle werkplaatsen van het staatsbestel. Een jonge rechter kan men toch het spreekrecht niet ontfeggen, ook al is spreken tegenspreken. Open dissidentie, woord en wederwoord passen vandaag echter niet in de bedrijfscultuur van de rechtbanken.

De externe controle dan. Er is de laatste tijd veel te doen over de verhouding tussen rechters en politici. Sommigen zijn van oordeel dat een aanzienlijke uitbreiding van het politiek toezicht op de rechterlijke macht nodig is. Ik ben daar geen voorstander van. Omwille van het beginsel van de scheiding der machten, al wordt dat principe vaak als alibi gebruikt.

Maar vooral omdat de beroepspolitici in het verleden getoond hebben dat hun bemoeizucht vooral uitdraait op interventies bij benoemingen en promoties. Wat de politici wel te doen staat is ervoor zorgen dat de zelfsanering in het rechterlijk korps werkelijkheid wordt. Zij kunnen, zoals zij dat in de sector van de collectieve arbeidsverhoudingen hebben gedaan, de verkeersregels opstellen die het heilzame debat in de magistratuur mogelijk maken. Zij moeten echter niet zelf verkeerspolitie willen spelen.

Maar waarom de kwestie van de externe controle beperken tot de politici? In een democratie is macht – en rechters hebben macht – slechts dan legitiem als ze gepaard gaat met tegenmacht. Dat vraagt om toezicht door de pers, door wetenschappelijke onderzoekers en, niet in het minst, door de rechtzoekenden zelf. In dat licht is de mobilisering rond de ouders van de ontvoerde kinderen een bijzonder gelukkige ontwikkeling. Het is te hopen dat deze trend zich ook rond andere thema's doorzet, bijvoorbeeld daar waar de rechterlijke macht faalt in het bestraffen van wie door dodelijk rijgedrag kinderen en volwassenen van de weg maait.

Pleidooi voor een moedig minister van Justitie

DE STANDAARD, 20 FEBRUARI 1996

Wat de huidige minister van Justitie, Stefaan de Clerck, overkomt doet mij denken aan de lotgevallen van een van zijn voorgangers, Paul Struye. Die man vond bij zijn aantreden, in de lente van 1947, een vergiftigd geschenk op zijn kantoor. De excellenties die hem op het departement waren voorafgegaan, Van Glabbeke en Lilar, hadden geen beslissing durven nemen over het lot van meer dan vijfhonderd ter dood veroordeelde collaborateurs. Van sommige van die mensen was de vraag om gratie toen al anderhalf jaar in onderzoek. Struye heeft wel willen trancheren. In iets meer dan honderd dossiers heeft hij de omzetting in levenslange hechtenis geweigerd en is de doodstraf uitgevoerd. In de vierhonderd andere gevallen heeft hij geadviseerd gratie te verlenen. Daarmee heeft hij zijn naam besmet. Voor de enen was hij te mild, voor de anderen is hij de geschiedenis ingegaan als een moderne Alva. Ook van Wathelet, de minister van Justitie in de vorige regering-Dehaene, is geweten dat hij in talrijke kwesties geen beslissing heeft willen of durven nemen. Al die dossiers, waaronder dat van de Bende van Nijvel, liggen nu bij zijn opvolger op tafel. Stefaan de Clerck riskeert hetzelfde lot te ondergaan als Struye. Een moedige minister van Justitie bijt door. Er is absoluut geen behoefte aan nog meer Wathelets op dat departement.

Rond de justitie voltrekt zich een merkwaardige ontwikkeling. De bevolking dwingt de rechters meer dan vroeger om in

allerlei kwesties het laatste woord te spreken. De Raad van State wordt overstelpt met klachten over het gedrag van regeringsleden en ambtenaren. Allerlei ruzies tussen individuen worden vaker voor de burgerlijke rechtbank gebracht. Van de strafrechters wordt verwacht dat zij hun rol in de bestrijding van de misdaad verhogen. Dat is niet alleen in ons land zo. Henri Nallet, minister van Justitie in de regering-Rocard, schrijft in zijn *Tempête sur la justice* dat de Fransen de magistratuur vandaag de dag beschouwen als een soort *superassitante sociale*. Die evolutie brengt mee dat de bevolking de rechters nu ook met andere criteria beoordeelt. De magistratuur krijgt te horen dat zij te traag werkt, negentiende-eeuwse methoden en rituelen koestert en toch zo wereldvreemd is. De pers voegt aan deze kritische geluiden vele decibels toe. De minister van Justitie deelt in de klappen.

De grootste uitdaging voor Stefaan de Clerck ligt in de magistratuur. Dat korps lijdt aan zelfoverschatting. Ik weet dat veralgemening uit den boze is. Er zijn vele rechters die wel degelijk beseffen wat er verkeerd gelopen is. Hier en daar komt de bereidheid om te hervormen ook al tot uiting in het rechterlijk optreden. Dat is bemoedigend. Maar ik kan me niet van de indruk ontdoen dat de top van het korps zich via juridische kunstgrepen en een flinke dosis hooghartigheid van de wereld heeft afgekeerd, daarin aangemoedigd door de hovelingen die hen omringen. Het is in kringen van hoge magistraten al jaren een traditie om te schimpen op wie het aandurft te suggereren dat extra-juridische overwegingen meespelen in de rechtspraak. Het scherpst is dat verwoord, tijdens een openingszitting van het Hof van Cassatie, door de toenmalige eerste-advocaat-generaal Dumon. In september 1975 bestempel-

de hij enkele critici, journalisten zowel als rechtsgeleerden, van pedanterie, kwade trouw, lichtvaardigheid en misleiding van jongeren. Eenentwintig jaar later schrijft diezelfde (ex-)magistraat, in een reactie op mijn repressiestudies, dat alleen wie jurist is en rechtbankervaring heeft een oordeel kan vellen over het gerecht. Hij voegt eraan toe: 'Ce n'est pas le cas de l'opinion publique, des sociologues et des journalistes.' Met zo'n stelling wordt elke sociaal-wetenschappelijke, ja zelfs politieke, discussie over de magistratuur onmogelijk gemaakt. Wat in die visie ligt heb ik herhaaldelijk van dichtbij kunnen ervaren. Hoge magistraten hebben geprobeerd, van in den beginne, mijn repressieonderzoek te dwarsbomen. Een van hen probeerde de KU Leuven ervan te overtuigen mij de nodige kredieten te weigeren. Anderen zijn, een goed jaar geleden, bij de RTBF tussenbeide gekomen om te verhinderen dat de makers van de serie *Jours de guerre* in een uitzending over de repressie gebruik zouden maken van mijn publicaties. Toen de journalisten daar niet op ingingen is er vanuit de topmagistratuur een vermanende brief gestuurd aan de administrateur-generaal van de RTBF. En nu, zeer recent, hebben zij op hoog niveau opnieuw geprobeerd mij het spreken te beletten. Maar goed, het gaat niet om wat mij overkomt. Het gaat om de beangstigende vraag die door deze interventies wordt uitgelokt: als hoge magistraten zo reageren op een dossier dat op een ver verleden betrekking heeft, wat kan hun reactie dan wel zijn op kwesties die vandaag voor grote beroering zorgen? Misschien dat een moedige minister van Justitie het antwoord op die vraag kan vinden.

Het is juist, men kan niet omzichtig genoeg omgaan met recht, gerecht en rechtspraak. Maar de voorzichtigheid in die

omgang kan nooit een muilkorf zijn. Tegenspraak, ook in de wereld van het recht, is een bron van dynamiek.

Een laatste bedenking. Er is van het optreden van sommige rechters gezegd dat het een Belgische versie is van de Italiaanse operatie Schone Handen. In Véronique Ancia, bijvoorbeeld, zag men een Di Pietro-aan-de-Maas. Vergelijkingen met Italië en Frankrijk zijn evenwel riskant. De magistratuur in die landen heeft al een kwarteeuw in eigen kring debat en open oppositie mogelijk gemaakt. De vele discussies in het korps hebben de rechters in die landen een maatschappelijke en politieke vorming gegeven die in België grotendeels ontbreekt. Vele topmagistraten zijn daarom juist niet in staat om een operatie Schone Handen met succes uit te voeren. Wat sommigen wél beheersen is de techniek om lastige dossiers van de politieke agenda af te voeren: duikt een netelig vraagstuk op, probeer er een communautaire of levensbeschouwelijke kwestie van te maken. Eenmaal dat een probleem de allures aanneemt van, zeg maar, een aanval van Vlaanderen tegen een Belgische instelling of van katholieken tegen vrijzinnigen loopt het vol buskruit. Dan schrikt de politieke klasse. Is het misschien dat wat met de opdracht van de twee 'Bende-professoren' aan het gebeuren is?

De nieuwe kanunikken

DE MORGEN, 14 SEPTEMBER 1995

Magistratuur en media zijn al enige tijd in een territoriumtwist verwickeld. Dat geruzie heeft begin september de voorpagina's van de kranten gehaald. Hoge rechters hebben van de openingszitting van hun rechtbank gebruik gemaakt om eens goed hun gedacht te zeggen over de journalisten. Jacques Velu, procureur-generaal bij het Hof van Cassatie, heeft zijn rede ook op papier gezet. Dat leverde vijfenzestig bladzijden tekst en drieëndertig bladzijden voetnoten op. Ernstig werk dus. Velu schrijft daarin over de bescherming van de persvrijheid en over het vermoeden van onschuld als een onvervreemdbaar recht van wie voor de strafrechter verschijnt. Stuk voor stuk interessante bedenkingen. Daar is in de pers nauwelijks over gesproken en dat is spijtig. Velu heeft er echter zelf schuld aan, want helemaal op het einde van zijn rede gaat hij dreigen: vanuit de media komen 'hoe langer hoe meer vernietigende en ongegronde aanvallen, ja zelfs zekere acties tot ontwrichting van het gerecht' en dat vraagt om bestraffing. Die passage heeft in journalistieke kringen grote deining verwekt. Terecht, vind ik.

Er zijn twee redenen, zegt Velu, om de rechter beter te beschermen tegen de aanvallen die met de pen, de microfoon of de camera worden uitgevoerd. Magistraten mogen, 'wegens de terughoudendheid waartoe zij zijn gehouden', niet reageren op zo'n aanvallen. Dat juist maakt hen, naar het schijnt,

zo kwetsbaar. Hoezo, niet mogen reageren? Hoe noem je dan de stap van vier rechters van het Antwerps Hof van Beroep die de journalisten De Haes en Gijsels wegens enkele *Humo*-artikels voor de burgerlijke rechtbank hebben gedaagd? Tweede reden: met het politieke debat, 'waar kritiek geredelijker kan worden gedoogd', hebben rechters niets te maken. Dat nu laten magistraten graag horen: dat zij niet aan politiek doen en bijgevolg recht hebben op een zachtere aanpak. Maar rechters zijn, politiek gezien, bijlange niet aseksueel. De politiek dringt langs vele wegen de rechtbanken binnen. Zelfs als de rechter zich strikt houdt aan wat de grondwet en het procedurerecht hem opleggen, doet hij aan politiek. Elke rechterlijke beslissing is een afweging: van goed en kwaad, van schuld en boete, van wat aan God en wat aan Caesar toebehoort. Bovendien treedt de magistratuur meer en meer op als plaatsvervangend wetgever. Het parlement slaagt er vaak niet meer in om binnen een redelijke termijn een materie te regelen. Dat was enkele jaren geleden het geval in het abortusdossier. Dat is vandaag het geval op het stuk van het stakingsrecht, in de euthanasiekwestie, op milieugebied. Het gevolg is dat de rechter verplicht wordt om, via het vellen van vonnissen en arresten, een algemene gedragslijn uit te zetten. Zo maakt hij de facto wetten. Dat alles brengt mee dat de bevolking de rechters nu gedurig en ongedurig ter verantwoording roept.

In Frankrijk en Nederland hebben de rechters zich al lang bevrijd van de mythe dat het gerecht apolitiek is. Bij ons zet de magistratuur die stap niet. Dat komt haar goed uit. Zo geeft zij zichzelf immuniteit tegen kritiek die vanuit de samenleving op haar afkomt. Want dat soort tegenspraak verdraagt zij toch zo moeilijk.

Rechters kunnen zich echter niet langer in een hooghartig stilzwijgen verbergen of om bestraffing roepen als er felle kritiek komt. Die tijd is onherroepelijk voorbij. Dat zij hun pleinvrees overwinnen. Dan zullen zij merken dat het niet loont om, als de kanunikken van de jaren negentig, al wie tegensprekt met de kromstaf te bewerken. Want tegenspraak is een tonicum, geen sluipend gif.

Procedurele bescherming mag niet eenzijdig zijn

DE STANDAARD, 8 MEI 1993

Er is grote beroering ontstaan over de rechterlijke uitspraken in de zaak van het kantoor Kirschen en, iets langer geleden, in de affaire-Transnuklear. In beide gevallen heeft de verdediging procedurefouten aangegrepen om een door de publieke opinie zeer betwiste vrijspraak te bekomen. Het ziet ernaar uit dat eenzelfde afloop op komst is in een ander gevoelig dossier, de vermeende vervalsing van gewestplannen. Velen ervaren deze affaires als een duidelijk teken dat onze rechtbanken ziek zijn.

Voor anderen daarentegen, onder wie nogal wat advocaten, levert het gebeurde het bewijs dat het gerechtelijk systeem uitstekend functioneert. Wie procedurefouten aan het licht brengt, ook als dat leidt tot het onbestraft laten van misdrijven, behoedt de rechtbank voor ontsporingen, zeggen zij, en dat kan op lange termijn het rechtsbestel alleen maar ten goede komen. Men zou deze procedureridders graag geloven, ware het niet dat zij in hun diagnose een en ander buiten beschouwing laten.

1. Het is juist dat de spelregels van de strafrechtspraak heilig zijn. Deze codes zijn ontworpen om de magistraten te binden aan de principes van de rechtsstaat. Zo kan en mag er niet getornd worden aan de rechten van de verdediging. Het is de advocaat die als een waakhond op deze spelregels toezicht houdt en de inbreuken op procedurele bescherming signaleert.

Maar niet alle procedurefouten zijn even bedreigend. In het dossier-Transnukleair ging het nog om een principekwestie. De parlementaire onderzoekscommissie was in die zaak, zo luidde het, het domein van de rechterlijke macht binnengedrongen. En dat mag niet. Soms echter gaat het om fouten waarvan men moeilijk kan zeggen dat zij de rechtsstaat in gevaar brengen. In zo'n geval ware het beter als de rechters over de middelen zouden beschikken om die ontsnappingsroute te barricaderen en manifeste misdrijven toch te bestraffen.

2. Vrijspraak op grond van procedurefouten is niet voor iedereen weggelegd. Het zoeken naar rechterlijke misslagen is een dure aangelegenheid want daar zijn slimme advocaten voor nodig. En wie kan dat betalen? Het gevolg is dat voornamelijk grote fraudeurs en grote milieudelinquenten de procedurefout als vrijgeleide kunnen gebruiken. Die feitelijke eenzijdigheid ontgaat de bevolking niet. Het verrast dan ook niet dat sommigen de term 'klassejustitie' in de mond nemen. Het vertrouwen in de onpartijdigheid van het gerecht is geschokt. Wat de laatste maanden is gebeurd heeft, met andere woorden, schade toegebracht aan het rechtsgevoelen.

3. Elke rechterlijke beslissing heeft een maatschappelijke dimensie en raakt op een of andere manier de belangen van de gemeenschap. Dat wisten, bijvoorbeeld, de magistraten die tussen 1946 en 1949 de van collaboratie beschuldigde industriëlen moesten vervolgen zeer goed. Auditeur-generaal Ganshof had hen op 13 mei 1946 in een omzendbrief geschreven dat zij 'hun belangstelling niet mogen verliezen voor de bijkomsten (*incidences* in de Franse tekst; L.H.) welke de gerechtelijke actie kan hebben op de economische bedrijvigheid van het land op een oogenblik waarop de nationale her-

opbloei in dit gebied een buitengewone inspanning vereischt'. Mede als gevolg daarvan zijn bijna alle klachten tegen industriëlen geseponneerd of zijn de verdachten buiten vervolging gesteld. De zorg om de economische wederopbouw kreeg voorrang op wat het strafwetboek inzake industriële collaboratie voorschreef.

Ook in de kwestie die hier aan de orde is kan een afwegen van kosten en baten niet ontweken worden. Procedurele bescherming is van onschatbaar belang. Dat is de overweging die aan de ene kant van de weegschaal ligt. Maar wat als de eenzijdige werking van deze bescherming de geloofwaardigheid van het rechtsbestel aantast? Wat als, gelet op het verlies aan kwaliteit in het rechterlijk korps, het aantal procedurefouten in de toekomst in aanzienlijke mate toeneemt en er wekelijks betwistbare vrijspraken komen? Er zijn zeker maatregelen te bedenken die zonder aantasting van de reële rechten van de verdediging rekening houden met wat er zich aan de andere kant van de weegschaal bevindt.

Malaise in de rechtbanken

DE STANDAARD, 24 APRIL 1993

Het regent eens te meer klachten over de wijze waarop in dit land recht wordt gesproken: het apparaat is verouderd, waardoor ernstige vertraging in de afhandeling van zaken ontstaat; bepaalde formules, zoals de juryrechtspraak, zijn tot op de draad versleten; het recht op een fair proces wordt misbruikt of speelt louter in het voordeel van wie de beste advocaten kan inhuren; bepaalde rechters zijn vooringenomen. Nieuw zijn deze jeremiades niet. Zij zijn de laatste vijftien, twintig jaar herhaaldelijk te horen geweest. De malaise in en rond onze rechtbanken is er al lang en zij is ook al vaker in haar oorzaken beschreven.

1. De rekrutering van rechters is decennialang gekoppeld geweest aan partijpolitieke overwegingen. Overeenstemming tussen de kleur van de minister van Justitie en de kleur van de kandidaten was belangrijker dan werklust, ervaring en talent. Sinds het midden van de jaren zestig is gewaarschuwd voor de gevolgen van die gang van zaken. Het móest leiden tot kwaliteitsverlies in het rechterlijk korps, zei men. Die voorspelling is uitgekomen. Foutieve beslissingen van onbekwame rechters verplichten gedingpartijen in beroep te gaan waardoor er ter hoogte van de hoven van beroep ellenlange files ontstaan. Andere vergissingen veroorzaken procedurefouten die vrijspraak brengen in manifeste gevallen van delinquentie.

Korte tijd geleden is een meer objectief systeem van wer-

ving in gang gezet. Zelfs als het in de toekomst goed werkt – wat nog niet zeker is – zal het nog jaren duren vooraleer het heilzaam effect ervan voelbaar is in de hogere regionen van de magistratuur. De jonge juristen die nu zonder partijpolitieke bevoogding het rechterlijk korps binnenstappen zullen immers pas om en rond het jaar 2010 invloedrijke functies gaan innemen.

2. Rechters zijn meestal bezig met de donkere zijde van het maatschappelijk leven: misdadigheid, burenruzies, erfeniskwesties. Niemand zal het hun kwalijk nemen dat zij hun dossiers met de mantel der discretie bedekken. Minder gemakkelijk te aanvaarden is de neiging om ook de persoon zelf van de rechter tot ontoegankelijk domein te verklaren. En dat was tot voor kort de regel. Vele magistraten zagen niet dat de wereld rondom hen veranderde. En zij werden evenmin gedwongen om te reageren op de ontsporingen die zich in eigen kring voordeden.

De kunstmatige mist die rond het rechterlijk korps hing is de laatste tijd wat aan het optrekken. Het kan ook moeilijk anders. Steeds vaker is de omwalling die rond het gerecht was aangelegd niet sterk genoeg gebleken om interne discussies, accidenten en incidenten binnenskamers te houden. Maar de nieuwe wind die door de magistratuur waait is blijkbaar nog niet krachtig genoeg.

3. De rechtbanken zijn in België door de politici schromelijk verwaarloosd. Van Marcel Storme is de boutade dat wij jaarlijks meer overheidsgeld over hadden voor de postbedeling dan voor de rechtsbedeling.

De veronachtzaming van het gerechtelijk bestel is onbegrijpelijk in een tijd waarin de rechterlijke macht eigenlijk aan

belang heeft gewonnen. Het is, inderdaad, een in alle westerse landen gesignaleerd verschijnsel dat rechters naar het centrum van de politieke macht zijn opgeschoven. Deels heeft dat te maken met het gewichtsverlies van het parlement. De volksvertegenwoordiging geeft, vaak noodgedwongen, forfait op het stuk van haar wetgevende en controlerende rol. De rechter wordt dan, meer dan vroeger, plaatsvervangend wetgever en waakhond. Hij moet, daar waar adequate rechtsregels ontbreken, in zijn uitspraken innoverend werk leveren. Hij moet, nu het parlement daartoe minder in staat is, de regering en haar administratie op de vingers kijken of de burger tegen onrechtmatige overheidsdaden in bescherming nemen. Bovendien veroorzaken de regionalisering (decreten) en de Europese eenmaking (richtlijnen) botsingen met de nationale rechtsregels waardoor aan de magistratuur wordt gevraagd te trancheren. Het rechterlijk korps wordt, met andere woorden, meer dan voorheen een sleutelfiguur in de verdere ontwikkeling van de democratie. Zo'n vitaal onderdeel in de werking van ons politiek regime moet met zorg behandeld worden.

In Frankrijk en in Italië is te zien hoe belangrijk de magistratuur vandaag geworden is. Het zijn rechters, uit de lagere én de hogere echelons, die het politieke milieu tot sanering dwingen. Kan men zich voorstellen hoe beide landen verder verziekt zouden zijn als de magistraten niet hadden gereageerd? Het is wellicht geen toeval dat precies in Frankrijk en Italië het rechterlijk korps van vitaliteit getuigt. In deze landen is sinds het einde van de jaren zestig onder rechters een open politiek en juridisch debat gevoerd. Aan Franse zijde is in juni 1968 het *syndicat de la magistrature* opgericht. Die organisatie heeft, met vallen en opstaan, de kosmos van de rech-

ters opengebroken en tot bezinning gedwongen. Zij heeft gepleit voor een naar sociale herkomst minder eenzijdige samenstelling van de magistratuur, voor goedkope rechtshulp, voor het bannen van harde en zachte vormen van klassejustitie. Oorspronkelijk stootte het optreden van het syndicat op veel verzet, zelfs op afgrijzen. Een hoogleraar in staatsrecht schreef in *Le Monde*: 'Un magistrat qui se syndique, c'est le pape qui fait des gosses.' In Italië is, zij het in veel woeliger omstandigheden, eenzelfde proces van interne politisering aan het werk geweest.

Georganiseerde tegenspraak, open dissidentie en erkenning van het tendensrecht zijn in een zo voorzichtige wereld als die van de rechters wellicht niet vanzelfsprekend. Zij zijn evenwel, zo leren ons Frankrijk en Italië, op lange termijn niet nutteloos.

Vrouwe Justitia is niet kleurenblind

KNACK, 5 OKTOBER 1988

Mijn dorp heeft iets speciaals. De liberalen hebben er de absolute meerderheid. Zo zijn er maar vier gemeenten in Vlaanderen. Waar die voorkeur voor blauw hier vandaan komt? Het antwoord is af te lezen uit de talloze PVV-folders die dezer dagen in mijn brievenbus vallen. De meest gebruikte term is *dienstbetoon*. Wat de PVV-kandidaten de komende zes jaar zullen aanvangen met de twee miljard frank, die ze in één ambtstermijn besteden, zeggen ze me niet. Ze beloven me dienstbetoon. Ze pronken met hun voorbij en toekomstige dienstvaardigheid. Een wijldvertakt netwerk van politieke sinterklazen staat te mijner beschikking, lees ik. In 1982 was die boodschap goed voor een absolute meerderheid. Ik weet ook dat het netwerk echt werkt.

De politicus als leverancier van gunsten en diensten, de amigocratie: er is al zoveel over geschreven. Het verschijnsel is trouwens onder ons in een veelvoud van gedaanten: het beïnvloeden van benoemingen en promoties; het bemiddelen tussen burger en overheid in sociaal-rechtelijke kwesties (pensioen, invaliditeitsuitkering...); het arrangeren van een militiedossier, van een proces-verbaal, van een lastige bouwvergunning; het versneld of geprivilegieerd leveren van een stukje overheids-service (een telefoonaansluiting, een sociale woning...). Er is ook politiek dienstbetoon dat buiten de eigenlijke overheids-sfeer ligt: politici treden wel eens op als bemiddelaars in ge-

schillen tussen familieleden of burens. Niets is de handelsreiziger in vriendendiensten vreemd.

De laatste tijd is de foto die van het politiek dienstbetoon kan worden gemaakt, weer wat scherper geworden. Dat is voor een stuk te danken aan wetenschappelijke analyse. Politico-loog Lieven Dewinter heeft een heel pak gegevens over dienstbetoon verzameld en bekeken. Een van zijn bevindingen is dat het Belgische parlementslid jaarlijks gemiddeld tweeduizend dossiers behandelt. Dat betekent dat kamerleden en senatoren met zijn allen meer dan een half miljoen zaken verwerken. Daarnaast is er het politieke EHBO-werk van honderden lokale mandatarissen.

Belangrijker echter dan die cijfers is de vaststelling dat er in het klantenbestand van de politici twee zeer verscheiden groepen aan te wijzen zijn. Uiteraard komen heel wat hulpzoekenden uit de zone van de sociaal zwakkeren. Dat is normaal. Zij lopen geregeld verloren in de doolhof van de verzorgingsstaat en gaan dan maar aan de lange arm van de plaatselijke politicus hangen. Maar nu blijkt dat ook hooggeschoolden, die bijzonder goed vertrouwd zijn met de maatschappelijke machinerie, zeer regelmatig de weg naar het politieke dienstbetoon inslaan. Hun aandeel op de agenda van de politicus neemt trouwens, zo leren ons tal van enquêtes, gestadig toe. Zij zijn vooral uit op de 'regeling' van een fiscaal dossier, op het verwerven van een 'delicate' bouwaanvraag, op het herkleuren van een stukje Beperkt Plan van Aanleg.

Er is een andere ontwikkeling. Men signaleert mij dat nogal wat politici in het kader van hun dienstbetoon bij de cliënten de indruk wekken dat zij, de politici, in staat zijn de afloop van een rechtsgeding te beïnvloeden. Wie de gang van

zaken in het gerechtsgebouw kent, weet dat de politicus bluft. Maar vele zitdagangers doorzien dat niet. Ze horen vaak dat ook de rechters hun benoeming te danken hebben aan een of andere partij. Waarom zouden die toga dragende dames en heren, zo denken zij, niet te verleiden zijn tot partijdige vonnissen en arresten? Voor vele burgers is Vrouwe Justitia al lang niet kleurenblind meer.

En er is meer. Er zijn wel degelijk politici die griffiers en magistraten onder druk zetten. Het verschijnsel wekt terecht grote onrust bij wie gelooft in de weldaden van de rechtsstaat. Ik las zopas twee parlementaire vragen van vu-kamerlid Johan Sauwens, die deze gemoedsgesteldheid goed weerspiegelen. Ik citeer ze even. Aan minister Kelchtermans zegt Sauwens: 'Men deelt mij mede dat de geachte minister regelmatig tussenkomt bij de arbeidsrechtbanken en de arbeidshoven inzake procedures tussen de burgers en hun mutualiteit, de rva en de andere overheidsinstellingen.' Kelchtermans loochent, maar Sauwens haalt zijn informatie bij een onverdachte bron: de griffiers van de betrokken rechtbanken.

Op 1 juli van dit jaar schrijft Sauwens aan de nationale minister van Justitie: 'Ik verneem dat bepaalde politieke mandatarissen en zelfs ministers en staatssecretarissen in het kader van hun politiek dienstbetoon demarches doen bij de rechtbanken en hoven. Deze stappen zijn er altijd op gericht om de belangen van één van de procespartijen te bevoordelen. Mag ik van u vernemen of deze praktijk u bekend is?' Een antwoord is er nog niet. Zo kan dienstbetoon, via een omweg, verregaande gevolgen hebben voor het rechtssysteem.

De burger *betaalt* voor het dienstbetoon. Meestal is het zo dat hij of zij enkele dagen voor de verkiezingen een vriende-

lijk, maar duidelijk briefje krijgt. Iets in de aard van: 'Ik mocht u enige tijd geleden van dienst zijn. Nu kan u mij helpen. Ik ben kandidaat op die lijst...' Gewoonlijk vermeldt zo'n brief ook heel terloops het nummer van de bankrekening waarop een campagnebijdrage gestort kan worden. In sommige gevallen echter is dat niet de enige factuur die de cliënt van de politicus ontvangt. Ik geef een voorbeeld.

Voor mij ligt een pakje briefwisseling waarin twee excellenties van de vorige regering een dossier met elkaar bespreken. Het gaat om iemand die in een voor hem pijnlijke zaak betrokken was geraakt en die, ten einde raad, naar de zitdag van de ene minister was gestapt. Op briefpapier van de beide departementen wisselen de kabinetschefs daarover allerlei informatie uit. Na verloop van tijd laat de andere minister, bij wie de beslissing moest vallen, aan zijn collega weten dat de zaak ten gunste van de hulpzoekende geregeld is. In die fase kruipt de eerste excellentie plotseling in een heel ander vel. Hij schrijft aan de man-in-nood, nu op briefpapier van zijn advocatenkantoor nota bene, dat alles geregeld is en dat zijn ereloon zoveel duizenden franken bedraagt. Einde van het verhaal. Bij dienstbetoon gaat het dus niet alleen om de voorkeurstemmen.

Wie het politieke dienstbetoon wil beoordelen, komt bijgevolg al gauw tot een wat ambigue indruk. Aan de ene kant is deze activiteit op het eerste gezicht de bijna perfecte realisatie van de ambitieuze blauwdrukken die de hervormers van de sociale dienstverlening de laatste jaren hebben uitgetekend: drempelloos, goedkoop en met een dienstverlener die vaak in staat is het beslissingsproces rechtstreeks te beïnvloeden. Bovendien is dit dienstbetoon een prettige correctie op de on-

persoonlijk-bureaucratische werking van de overheidsadministratie en is het een handig middel om de spreekwoordelijke kloof tussen politiek personeel en burgers te overbruggen.

De baten lijken dus wel erg groot, ware het niet dat degenen die deze aantrekkelijke service leveren, tegelijk verantwoordelijk zijn voor het ontstaan van de behoeften aan dergelijk dienstbetoon. Een omvangrijke cliënteel betekent voor de politicus immers electorale veiligheid, waardoor de neiging groeit om voorrang te geven aan de uitbouw van de zitdagen boven de taak van wetgever en controleur van de openbare macht. Hierdoor ontstaan vaak kreupele wetten die op hun beurt gebrekkige overheidsvoorzieningen voortbrengen. En dat is het verhaal van de vicieuze cirkel.

Lichtschuwe rechters

DE NIEUWE, 30 APRIL 1976

Het gerecht is in ons land nooit een glazen huis geweest. Vele rechters schuwen al lang het licht dat de publieke opinie en de media nu en dan op hen willen richten. Maar de laatste tijd neemt deze schuwheid bij sommige magistraten de vorm aan van een obsessie. Men denke aan de rede die eerste advocaat-generaal F. Dumon in september van verleden jaar uitsprak bij de plechtige openingszitting van het Hof van Cassatie. Dumon maakte van de gelegenheid gebruik om journalisten, sociologen, rechtsgeleerden en allerhande professoren, die iets over het gerecht meenden te mogen zeggen, duchtig met de kromstaf te bewerken. Hij beschuldigde hen van pedantisme, zegde dat ze de studenten en de jonge juristen misleidden en verwarring stichtten 'ja zelfs bij jonge en ook wel oudere magistraten'. Wie durfde te schrijven dat onze rechtbanken mischien van tijd tot tijd een klassejustitie bedrijven bezondigt zich, volgens Dumon, aan 'lichtvaardige, onbevoegde en kwaadwillige beweringen'. Minder opvallend, maar met veel meer effect zijn de recente richtlijnen van de procureurs-generaal aan het adres van de parketmagistraten: wetenschappelijke onderzoekers mogen geen toegang meer krijgen tot vonnissen en arresten; medewerking aan wetenschappelijke onderzoeksprojecten is uit den boze; magistraten moeten zich onthouden van deelname aan radio- en televisieprogramma's die de werking van het gerecht als onderwerp hebben.

Waarom ligt die grote schrik voor de openbaarheid?

De Gentse hoogleraar Storme, die ook al door Dumon op de kop geslagen werd, schrijft dat vele rechters – grootgebracht in een systeem van zekerheden – in deze tijd van onzekerheden de grond onder hun voeten voelen wegschuiven. Hij raadt de magistraten aan deze 'existentiële angst' weg te nemen door de rangen te sluiten. Hij doelt hiermee op de mogelijkheid voor de rechters om via bijscholing, colloquia en interne discussie een preciezer zicht te krijgen op de maatschappelijke veranderingen. Maar blijkbaar hebben een aantal topmagistraten Stormes suggestie al te letterlijk opgenomen: zij hebben de rangen en (in een soort krampreactie) de wereld van het recht voor de buitenstaanders gesloten.

Vermoedelijk speelt er nog een andere overweging mee. Het is in kringen van juristen de gewoonte geworden om de rechter te zien als degene die, waar priesters en politici falen, bepaalde waarden dient te verdedigen. Deze gedachten zat al impliciet (maar met vele belangrijke nuances) in een interessant boekje van de Leuvense rechtsgeleerde W. van Gerven (*Het beleid van de rechter*, 1974). Sommigen, onder wie Storme, zijn echter veel verder gegaan. Storme schrijft in een recensie van Van Gervens boek dat in een gedesintegreerde samenleving personen nodig zijn die als eenzamen hun visie voorhouden en als zieners de toekomst van de mensheid voorbereiden. Hij denkt hierbij aan de profeten, aan sommige heiligen, aan de dichters... en besluit: 'Is het een naïeve illusie te denken dat in de toekomst ook de rechter een dergelijke rol kan spelen?' En elders nog vraagt hij zich af of in onze samenleving niet angstig uitgekeken wordt naar iemand die dan toch een vingerwijzing zal moeten geven over de manier waarop men zich

in deze gedesintegreerde wereld dient te gedragen en of de rechter niet degene is naar wie men zal willen luisteren. Storme, die – zoals men weet – een van de opperhoofden van de Christelijke Volkspartij is, heeft deze opvatting blijkbaar laten meespelen in het bepalen van het CVP-standpunt inzake de nieuwe abortuswetgeving: deze partij is immers van mening dat de 'commissie' die in elk concreet geval zou moeten oordelen over de wenselijkheid van abortus, onder meer een rechter zal dienen te omvatten.

Vermoedelijk hebben sommige rechters zich reeds deze rol van rots in de maatschappelijke branding toegeëigend en hebben ze zich op eenzame hoogten teruggetrokken. Ook dat kan een verklaring zijn voor de vlucht uit de openbaarheid.

Het zal niemand verbazen te vernemen dat wetenschappelijke studie van de Belgische magistratuur tot op vandaag om zo te zeggen achterwege is gebleven. Het korps der rechters onttrekt zich immers zoveel mogelijk aan het oog van de wetenschappelijke waarnemer.

Aan de ru Gent verscheen in 1975 het boek *Mens en maatschappijbeeld van de rechter* van Mark van Hoecke. De studie bevat een inhoudsanalyse van 1051 arresten (de 'productie' van de twee burgerlijke kamers van het Hof van Beroep te Gent, in het jaar 1972). Op basis van deze arresten zocht Van Hoecke naar de opvattingen van een aantal Gentse rechters over wat de mens is, wat de maatschappelijke structuren zijn, wat ze zouden kunnen zijn en wat ze zouden moeten zijn. Meer in het bijzonder ging hij na wat deze rechters, blijkens hun uitspraken, denken over de rolverdeling tussen man en vrouw, over huwelijk en echtscheiding en over het opvoeden van kinderen.

Van Hoecke weet zelf dat hij geen bewijskrachtig materiaal aanvoert. Zijn methodologische aanpak is hier en daar al te kwetsbaar en men vergete ook niet dat zijn resultaten uiteindelijk slechts betrekking hebben op een kleine groep van Gentse rechters (in die zin is de titel van zijn boek wat misleidend). Maar zijn bevindingen laten niettemin toe een aantal vermoedens te preciseren.

Van Hoecke is op zijn best als hij aantoont op welke wijze extra-juridische uitspraken in de juridische besluitvorming van de rechters binnendringen. Rechters beschrijven, beoordelen en waarderen feiten vaak aan de hand van criteria die geen juridische inhoud hebben, maar waaraan achteraf juridische gevolgen verbonden worden. Een paar voorbeelden: in een arrest bepalen de rechters de economische waarde van een huisvrouw op 250 fr. per dag; in een ander arrest stellen zij dat de verzorging van zeer jonge kinderen door de eigen moeder te verkiezen is boven de verzorging door grootouders. In dergelijke gevallen (en ze maken ongeveer de helft uit van de 1051 ontlede arresten) is de kans groot dat stereotypen en ideologisch-gevoede opvattingen de rechtspraak binnensluipen.

In arresten die het gezinsleven betreffen vond Van Hoecke veel van die extra-juridische uitspraken. Hij legde ze bijeen en reconstrueerde op deze manier de visie van de rechters op gezin en familie. Inzake de rolverdeling tussen man en vrouw gaan de rechters blijkbaar uit van een beeld van de man als de stoere vader, voor wie vooral de werkkraft belang heeft en niet het uiterlijk; bij de vrouw is het esthetische niet te verwaarlozen, maar het zijn vooral de tedere moederlijke gevoelens die haar belangrijkste kwaliteit uitmaken. Van Hoecke

trof in de uitspraken van de Gentse rechters ook een uitdrukkelijke anti-echtscheidingsingesteldheid aan. Ten slotte zegt hij dat de meest duidelijke vaststelling in het gehele onderzoek is dat het Hof sterk bevooroordeeld is ten voordele van de moeder wanneer beslist moet worden aan wie de kinderen zullen worden toevertrouwd.

Het conservatisme dat Van Hoecke in de arresten aantreft, is ook terug te vinden in publieke uitspraken van rechters. Zoals in deze ronkende zin van eerste advocaat-generaal Dumon: 'De rechter mag niet (...) een bepaalde moraal aan de maatschappij opleggen maar hij moet de moraal van deze maatschappij eerbiedigen en niet de moraal – of de negatie ervan – van een onbedachtzame, egocentrische, onervaren, onverantwoordelijke, aanmatigende en al te rumoerige minderheid.'

Van Hoecke heeft een tip van de sluier die over de magistratuur hangt, opgelicht. Dat is een goede zaak. Van de Belgische rechters moet immers niet verwacht worden dat zij hun korps zelf ter discussie zullen stellen. Het zal daarom nog wel een tijdje duren vooraleer ze – zoals dat in Nederland, Frankrijk en Italië al het geval is – op de schopstoel worden gezet.

Meer stand dan bijstand

DE NIEUWE, 30 JANUARI 1976

Er heerst enige onrust in de advocatenstand. Als we de alarmkreten van mr. Nelissen-Grade (deken van de nationale orde van advocaten) mogen geloven, komt het onheil van twee kanten. De stagiairs vormen een eerste bedreiging: sinds 1972 is hun aantal pijlsnel gestegen en ontstaat, zegt men, aan de balies het gevaar van overbevolking. In een brief aan de stafhouders (de plaatselijke opperhoofden van de balie) schrijft Nelissen-Grade: 'Wij gaan rechtstreeks naar de vorming van een advocatenproletariaat.' Een andere zorg is de opkomst van de wetswinkels en de advocatencollectieven, die – zo heet dat dan – de morele tradities van de advocatuur ondermijnen.

Misschien hebben de advocaten wel reden tot ongerustheid. Jarenlang bleef hun aantal ongewijzigd. In 1935 waren ze met 3400, in 1970 met 3700. Sinds 1971 is de trek naar de balie echter plots sterk toegenomen. Er zijn vandaag bijna 5000 advocaten, onder wie 1800 stagiairs. Uiteraard kan men dit verschijnsel niet los zien van recente ontwikkelingen op de arbeidsmarkt van universitair geschoolden. Vele jonge juristen vinden geen werk in het bedrijfsleven en zakken dan maar af naar de balie, wachtend op betere tijden. De advocatenstage is voor velen dus eigenlijk een vorm van verdoken werkloosheid. Maar, tijdelijk of niet, de aangroei van het aantal advocaten zal zonder twijfel de concurrentie fel doen toemen. En daar maken sommigen zich zorgen om.

Ook het ontstaan van wetswinkels en advocatencollectieven moet in de ogen van vele advocaten een zorgwekkend verschijnsel zijn. De balie was tot voor kort een gemeenschap van gelijkgezinden, waar hoogstens persoonlijke of partijpolitieke rivaliteiten bestonden. De dertien wetswinkels (waarvan acht in Vlaanderen) en de zes advocatencollectieven (waarvan vier in Vlaanderen) bedreigen die homogeniteit omdat de leden ervan juist over de kern van de zaak, het recht, afwijkende gedachten verkondigen.

Een en ander heeft op korte tijd geleid tot een hele reeks merkwaardige initiatieven. Vijf Brusselse advocaten hebben in hun hoedanigheid van senator een wetsvoorstel ingediend dat het monopolie van de advocaten tot de hele rechtsbijstand wil uitbreiden. Als Pierson, de Stexhe, Lindemans, Leroy en Risopoulos hun zin krijgen zullen onder meer de wetswinkels hun werk moeten staken. In de nationale orde van advocaten verdedigt de deken, mr. Nelissen-Grade, van zijn kant het invoeren van een drastische numerus clausus voor stagiairs en een controle van de morele en technische eigenschappen van hen die zich in de orde willen inschrijven, want – zo schrijft hij aan de stafhouders – er lopen nu al te veel stagiairs rond 'zonder kennis, zonder principes, soms zonder opvoeding'. De deken is van mening dat alleen deze 'diepgaande oplossingen' zullen zorgen voor 'advocaten van het hoogst mogelijke niveau, niet alleen technisch geschoold maar ook moreel, met zin voor onafhankelijkheid, eerlijkheid en belangeloosheid in de zin die wij aan die woorden geven'. Verleden week hebben de wetswinkels en de advocatencollectieven de tegenaanval ingezet. Op een persconferentie hebben zij hun visie op de toekomst van de rechtsbijstand uiteengezet. Zij presenteerden

bij die gelegenheid ook een uitvoerige brochure over de rechtshulp in België.

Zowel de initiatieven van Pierson & co en van Nelissen-Grade als het verzet daartegen zijn symptomatisch voor de ingrijpende wijzigingen die zich in de wereld van het recht voordoen.

1. Aan plechtige verklaringen over de rechten van de mens ontbreekt het niet. Vele van die rechten (het recht op arbeid en op onderwijs en op gezondheidszorg) bleven echter dode letter zolang de overheid ze niet door collectieve voorzieningen garandeerde. Het recht op onderwijs bijvoorbeeld was niet veel meer dan een lege huls tot op het moment dat de overheid de nodige onderwijsinfrastructuur en -diensten kosteloos ter beschikking stelde. Een collectieve voorziening ontdekt zo'n recht dus van zijn abstract karakter en maakt er iets uitvoerbaars van. Men mag gerust zeggen dat de sociale strijd van de laatste decennia gericht was op het operationeel maken van een heel stel van die grondrechten.

In de praktijk houdt de aanwezigheid van scholen, ziekenhuizen, werkloosheidsvergoedingen, pensioenen, studiebeurzen, invaliditeitsuitkeringen e.d. evenwel nog niet de garantie in dat de rechthebbenden krijgen waar ze recht op hebben. Er moeten aanvragen worden gedaan, formulieren ingevuld, bewijsstukken ingeleverd, dossiers samengesteld... En de mensen moeten precies weten wat hun rechten zijn. Men ziet het: wie tot zijn recht wil komen moet aan een aantal voorwaarden van kennis, vaardigheid, ervaring en financiële stootkracht voldoen. Een recht is, met andere woorden, maar *afdwingbaar* als de rechthebbende over de nodige competentie beschikt of een beroep kan doen op juridische bijstand. De be-

reikbaarheid van de rechtshulp is echter niet voor iedereen gelijk; mensen met een lager opleidings- en/of inkomensniveau trekken hier vaak aan het kortste eind. Wat de Nederlandse rechtssocioloog Schuyt deed zeggen dat de machtige groepen in de samenleving via ongelijke en voor sommigen ineffectieve rechtstoepassing gedeeltelijk weer terugnemen wat hun door het normatieve recht werd afgedwongen. Kortom: meer en meer is men gaan inzien dat vele grondrechten maar ten volle renderen als ze ondersteund worden door een recht op rechtsbijstand.

2. De overheid heeft in het verleden niet alleen rechten geschapen, maar ook hele reeksen nieuwe verplichtingen. Zij liggen onder meer op het terrein van het administratief recht (onteigeningen van openbaar nut, bijvoorbeeld) en van het fiscaal recht. Men denke ook aan de lange arm van de overheid als het op de beveiliging van de openbare orde en van de goede zeden aankomt. Zodra de overheid met reglementeringen in de hand als eisende partij optreedt, rijst het probleem van de rechtsbescherming van de burgers. Ook hier is het voor de gewone man meestal niet voldoende gelijk te hebben. Hij moet ook over de juridische wapens beschikken om zijn gelijk te bewijzen. Dit is een reden te meer om een feitelijk recht op rechtsbijstand te creëren.

3. Gelijk krijgen voor de wet is vaak een kwestie van winnen in een uitputtingsslag. Dat is zo, ook in zaken als het bepalen van de alimentatievergoeding bij echtscheiding of in geschillen tussen huurders en hebbende huiseigenaren. Zelfs als het niet tot een steekspel voor de rechtbank komt, vraagt het altijd een pak handigheid en hardnekkigheid om aan zijn recht te komen. Moeilijker is het nog als de tegenpartij niet

een of ander individu, maar een organisatie of firma is. De trieste ervaringen die sommigen met postorderfirma's hebben opgedaan liegen er niet om. Gevolg van dit alles is, dat in vele gevallen niet de partij die gelijk heeft wint, maar de sterkste. Onderzoek van Abel-Smith e.a. in Engeland wees uit dat sociaal zwakke groepen op die manier als groep fortuinen verliezen. Voor België beschikken we niet over concrete gegevens, maar ook hier wordt meer en meer aangenomen dat een democratisering van de rechtsbijstand broodnodig is wil men tot een grotere gelijkheid voor het recht komen.

Dat het niet volstaat rechten te hebben is als feit zo oud als het recht zelf. Nieuw is dat zowel juristen als rechtsonderhorigen de consequenties hiervan zijn gaan inzien. Rechten afdwingbaar maken door de creatie van een recht op juridische bijstand is, met andere woorden, een maatschappelijke opgave voor vandaag en morgen

In de top- en middengroepen, waar men een fijne neus heeft voor wat van vitaal belang zal worden in de strijd om de schaarse goederen, heeft men de nood aan goedkope rechtshulp al ontdekt. De Verbruikersunie, die haar leden vooral in die groepen rekruteert, heeft op die behoefte ingespeeld door het verruimen van haar juridische bijstand aan consumenten en door de uitgave van *Test uw recht*. Ook verzekeringsmaatschappijen zien brood in de nieuwe behoefte en zijn op de markt gekomen met speciale rechtsbijstandpolissen. Maar voor de sociaal zwakke groepen is er maar één afdoende oplossing: een collectieve voorziening die de juridische hulp zo toegankelijk maakt als dat nu in een andere sector het geval is, met de gezondheidszorg.

In de regeringsverklaring die premier Tindemans op 30

april 1974 voorlas, kwam volgende passage voor: 'De regering zal voorts de hervorming van de gerechtelijke bijstand bestuderen.' Met die studie was blijkbaar geen grote haast gemoeid, want er viel nog niet veel over te horen. Wel is geweten dat de regering dacht aan het uittrekken van een bedrag van plusminus 50 miljoen frank om het bestaande systeem van kosteloze rechtsbijstand op te peppen. Het is wellicht beter dan niets, maar men vergete niet dat de Nederlandse regering het verleden jaar nodig vond ruim 700 miljoen frank in de rechtsbijstand te investeren.

Maar, en dat brengt ons terug tot ons uitgangspunt, blijkbaar vond de advocatuur in de plannen van de regering een ideale gelegenheid om ook wat overheids gelden binnen te rijden. Uiteraard zal zo'n operatie alleen maar slagen als de advocatuur vooraf de rechtsbijstand monopoliseert. Vandaar het wetsvoorstel van Pierson en consorten. De wetswinkels en advocatencollectieven hebben overschot van gelijk als ze zich tegen dit maneuver verzetten. Het bedreigt niet alleen hun bestaan, maar zou van de hele problematiek van de goedkope rechtsbijstand een karikatuur maken. Zoals de wetswinkels in een pamflet dat aan de balies werd verspreid, schrijven: de advocaat is een specialist die zich alleen op de meest rendabele terreinen begeeft. Voor oriëntatie, advies en procesbijstand in eenvoudige zaken is hij te duur en – net zoals dat in de geneeskunde het geval is – worden die terreinen verwaarloosd die betrekking hebben op juridische problemen die in zijn klasse niet voorkomen.

Het is de advocatuur niet die de leemte in de rechtsbijstand zal vullen.

De voorbije twintig jaar is de zorg om de slagkracht van de NV België tot een obsessie uitgegroeid. De sanering van de openbare schuld, het bedwingen van de inflatie, de strijd tegen de werkloosheid staan hoog op de politieke agenda. De Maastricht-norm is het ultieme referentiepunt voor de kredietwaardigheid van het land.

Ondertussen zag men niet of nauwelijks dat de geloofwaardigheid van het regime geleidelijk afbrokkelde. Nu staat het land voor een vertrouwenscrisis zonder weerga.

Hoe is het zover kunnen komen? Waarom verloopt de zoektocht naar legitimiteit zo traag en zo moeizaam? Waarom is de weg naar Neufchâteau, waar wat geloofwaardigheid herwonnen is, zo lang? Wat werkt als rem? Wat als motor? Deze vragen houden Luc Huyse al meer dan een kwarteeuw bezig. Zijn allereerste artikel, dat in de zomer van 1965 verscheen, droeg als titel: 'Regering en burger van elkaar vervreemd'. Daarna volgden tientallen variaties op dat thema.

De lange weg naar Neufchâteau verhaalt dertig jaar kijken vanop de zijlijn naar politiek en justitie in België. Het is een selectie van een veertigtal teksten die Luc Huyse publiceerde in *De Nieuwe Maand*, *De Nieuwe, Knack*, *De Standaard* en *De Morgen*. De techniek is die van de column, de vrije tribune, het gelegenheidsartikel. In een proloog gaat de auteur op zoek naar de rode draad in zijn diagnose en formuleert hij aanzetten tot een mogelijk herstel.

Luc Huyse is hoogleraar aan de rechtsfaculteit van de KU Leuven, waar hij sociologie en rechtssociologie doceert.

Eerder verschenen van hem onder meer *DE GEWAPENDE VREDE*,
DE VERZUILING VOORBIJ en *DE POLITIEK VOORBIJ*.

ISBN 90-5617-103-8



9 789056 171032



UITGEVERIJ VAN HALEWYCK